อนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ

นางสิทธิประศาสน์ (ตุ้ย สิทธิประศาสน์)

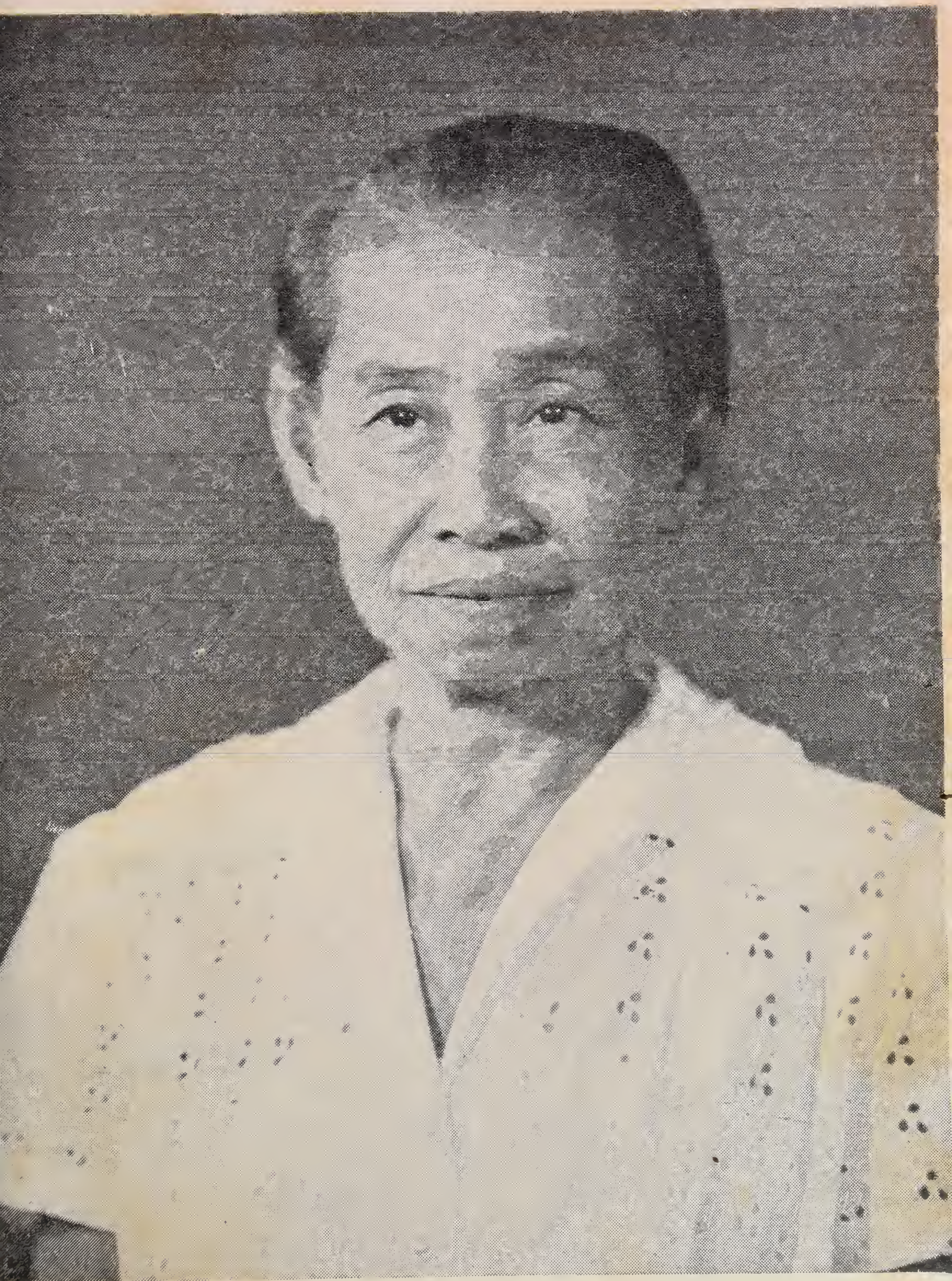
ณ เมรุวัดธาตุทอง พระโขนง

วันที่ ๑๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๑

นางสิทธิประศาสน์ (ตุ้ย สิทธิประศาสน์)

ชาตะ พ.ศ. ๒๔๓๓

มรณะ พ.ศ. ๒๕๑๑

ชีวประวัติ

ของ

นางสิทธิประศาสน์

(ตุ้ย สิทธิประศาสน์)

นางสิทธิประศาสน์ (ตุ้ย สิทธิประศาสน์) ภริยาคู่ชีวิตร่วมทุกข์ร่วมยากของข้าพเจ้าอยู่ร่วมกันมาด้วยความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันตลอดระยะเวลา ๕๘ ปี เป็นภริยาที่น่าสรรเสริญยิ่ง มุ่งแต่ทำคุณงามความดีเรียกได้ว่าเป็นภคินีสมาภริยาโดยแท้ เป็นมารดาที่ดีของบุตรธิดา เป็นย่าเป็นยายที่ดีของหลาน ๆ เช่นเวลาเย็น ๆ จะนั่งคอยหลาน ๑๙ คน กลับจากโรงเรียนแจกสตางค์ให้ซื้อของรับประทาน แล้ววิ่งเล่นหน้าลานบ้าน เป็นที่ปลื้มใจสุขใจ คิดแต่จะสร้างการกุศล ต้องการที่จะอยู่ในที่สงบ ได้แยกมาอยู่ห้องหนังสือเพื่อบำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐาน สมถะกรรมฐาน จนถึงวันสุดสิ้นแห่งชีวิตเมื่อวันที่ ๒๔ กรกฎาคม ๒๕๑๑ เวลา ๑๙.๕๐ น. ด้วยอาการสงบ นายแพทย์ลงความเห็นว่า "หัวใจวาย" อายุย่างเข้า ๗๙ ปี

ตุ้ยเป็นบุตรที่ ๓ ของคุณพ่อหล้า คุณแม่น้อย เดิมมีภูมิลำเนาอยู่จังหวัดตาก ย้ายไปมีภูมิลำเนาอยู่เชียงใหม่ ได้สมรสกับข้าพเจ้าเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ ข้าพเจ้ารับราชการเป็นปลัดอำเภอหางดง ต่อมาเป็นนายอำเภอพะเยา จังหวัดเชียงราย พ.ศ. ๒๔๕๘ เป็นนายอำเภอเทิง เป็นนายอำเภอแม่จัน เป็นปลัดจังหวัดลำพูน ปลัดจังหวัดพระนครศรีอยุธยาครบเกษียรอายุเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๙ ตุ้ยได้ร่วมชีวิตในกิจการทุกแห่ง

มีบุตรธิดาที่ยังมีชีวิตอยู่

๑. นงนุช เป็นภริยาชูสง่า ไชยพันธุ์ ผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงราย
๒. ปวิตรา เป็นภริยาชวน นิวาตวงศ์ กรรมการตรวจเงินแผ่นดิน
๓. สอาง เป็นภริยามานพ ศรินทุ หัวหน้าแผนกการส่วนพระองค์ สำนักราชเลขาธิการ
๔. ดำเนิน ผู้จัดการบริษัทไทยยิบซั่มจำกัด สมรสกับยุพเยาว์ ไศละสูต
๕. เอนก ปลัดจังหวัดนนทบุรี สมรสกับวิมลภักตร์ ภมรพล

เมื่อวัยสาวตุ้ยขี่ม้าเก่ง ถีบจักรยานเก่ง ชอบริเริ่มและเป็นหัวหน้ากิจการ เช่นสร้างพระประธานในโบสถ์วัดราชคฤห์ สร้างวิหารเล็ก พระบาทจอมทอง อำเภอพะเยา สร้างพระพุทธรูปใหญ่ในถ้ำปุ่ม อำเภอแม่จัน ร่วมสร้างวิหารพระเจ้าองค์หลวง พะเยา ร่วมสร้างเจดีย์วัดเมืองเทิง ร่วมสร้างเจดีย์วัดน้อย ร่วมสร้างเจดีย์พระธาตุดอยตุง ร่วมสร้างเจดีย์วันกาสา ร่วมสร้างเจดีย์วัดสูง ร่วมสร้างโรงพยาบาลพะเยา และบริจาคเงินซื้อที่ดินถวายวัดหลายแห่ง เช่นวัดชลประทาน วัดบางละมุง เพื่อสร้างวิทยาลัยบางละมุง และที่อื่นๆ อีกมากแห่ง รวมทั้งการทำบุญเป็นประจำที่วัดมหาธาตุ

เป็นผู้ริเริ่มรวบรวมให้เกิดมีตลาดสดในเมืองพะเยา (เดิมไม่มีเลย) ริเริ่มบุกป่าทำเป็นนาที่ตำบลอิงโค้ง อำเภอพะเยา โดยทำฝาย

(ทำนบ) ขึ้น และได้เช่าช้างหลายเชือกมาชักลากลูกขลุม (แทนเครื่องทุ่นแรงในสมัยนั้) แต่น่าเสียดายที่ต้องเลิกล้มเพราะขาดกำลัง ขณะนี้ที่ดินที่บุกเบิกไว้กลายเป็นที่สงวนของรัฐบาล

เป็นผู้เมตตาจิตต์ โอบอ้อมอารี เคร่งครัดในศีลธรรม วันธรรมสวนะ รักษาอุโบสถศีลอยู่วัดตลอดคืน

เท่าที่รวบรวมได้จากบันทึกของตุ้ยหลายแห่ง (คงไม่ครบทั้งหมด) ว่าได้บริจาคเงินไปในการกุศล แยกเป็นส่วน ๆ โดยประมาณดังนี้

๑.	โบสถ์ วิหาร ช่อฟ้า เพดาน กุฎี	๑๐,๘๙๔ บาท
๒.	เจดีย์ พระพุทธรูป แท่นแก้ว ฉัตร	๒๖,๑๔๐ บาท
๓.	กฐิน ผ้าป่า บวชเณร พระภิกษุ	๒๓,๓๗๕ บาท
๔.	เครื่องสักการะ กัณฑ์เทศน์ กัปปิยะ	๕๖,๔๓๓ บาท
๕.	มูลนิธิ ไตยปิฎก หนังสือ พระธรรมอัฐบริขาร	๓๐,๘๙๖ บาท
๖.	ซ่อมสร้างโรงพยาบาล โรงเรียน ศาลา เมรุ	๘,๙๙๕ บาท
๗.	ทำบุญศพ	๑๗,๑๒๐ บาท
๗.	สาธารณกุศลอื่น ๆ	๑๐๐,๑๑๕ บาท
	รวมทั้งสิ้น	๒๗๓,๙๖๘ บาท

ขอท่านผู้มีเมตตาจิตต์ร่วมอนุโมทนามัยกุศล อธิษฐานอุทิศด้วยความกรุณาให้ดวงวิญญาณของตุ้ยได้รับความสุขยิ่ง ๆ ขึ้นด้วยเทอญ.

สิทธิประศาสน์

คำไว้อาลัย

ឋិកាធិបតី

ตั้งศพบำเพ็ญกุศลและสวดอภิธรรม ณ บ้านสิทธิประศาสน์ ทุ่งมหาเมฆ

คุณพ่อและลูกทั้ง ๕ คน

ส่วนหนึ่งของบุตรหลาน

ถ่ายเมื่อ
พ.ศ. ๒๔๙๗
ขณะจัดของ
ถวายพระ

ถ่ายเมื่อ
พ.ศ. ๒๕๐๕
ที่หน้าจวน
ผู้ว่าราชการ
จังหวัดเชียงราย

แม่ของลูก

คุณแม่เป็นคนเด็ดขาดในการทำงาน ไม่ว่าจะเป็นงานบ้านหรือธุรกิจต้องทำให้สำเร็จเสมอ ทั้งแม่นยำในความคิดและคาดการภายหน้าได้ถูกต้องเป็นส่วนมาก ลูกต้องยอมแพ้ทุกครั้ง คุณแม่อบรมสั่งสอนให้ลูกรู้จักประมาณตน และยึดมั่นในคุณงามความดี ทั้งส่งเสริมให้ลูกหลานมุ่งสู่ความเจริญก้าวหน้าตามกาลสมัย ลูกได้ยินคุณแม่พูดกับคุณพ่อเสมอว่าแม้เราจะไม่ร่ำรวย แต่เราก็เลี้ยงลูกให้มีความสุขเท่าที่สามารถจะทำได้ เมื่อลูกทุกคนมีความสำเร็จในการงาน และมีครอบครัวราบรื่นสงบสุขก็ทำให้ปลื้มใจสุขใจพอแล้ว ความตั้งใจอยากจะให้ลูกอยู่ใกล้ ๆ กันเพื่อสามัคคีรักใคร่ซึ่งกันและกันก็สมประสงค์ทุกประการ

เมื่อลูกคลอดบุตรคนแรก วินาทีที่ได้เป็นแม่ ลูกยิ่งรักและเทอดทูนบูชาคุณแม่อย่างจับใจ อยากวิ่งออกจากโรงพยาบาลกลับบ้านเพื่อกราบและกอดคุณแม่ให้สมอยาก ความรู้สึกของเราคงเหมือนกันในขณะที่ได้เป็นแม่ของคน

คุณแม่ขา แม้คุณแม่จะมีอายุมากแล้วก็ตาม พอคุณแม่จากไป ลูกทรุดโทรมทางใจอยู่หลายเดือน วิญญาณของคุณแม่สิงสถิตย์อยู่ที่ใด ก็ขอได้รับทราบและรู้จักลูกเหมือนคุณแม่ยังอยู่ด้วยเถิด.

ลูกนุช

แม่ของลูก

เวลา ๑๙.๕๐ น. พุธที่ ๒๔ กรกฎาคม ๒๕๑๑ (แรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๘) เป็นวันที่ตระกูลของเราประสพความเศร้าสลดอย่างสุดซึ้ง เนื่องในการสูญเสียคุณแม่ที่รักไปอย่างไม่มีวันกลับ ทั้ง ๆ ที่รู้อยู่แก่ใจว่า การเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นกฎธรรมดาของโลกที่ไม่มีใครหลีกเลี่ยงได้ ก็อดที่จะเศร้าโศกเสียใจและระลึกถึงพระคุณ คุณงามความดี และความเป็นแม่ที่ประเสริฐสุดของท่านมิได้ พวกเราคงจะประทับใจในพระคุณของท่านนี้ไปจนตราบเท่าชีวิต

คุณแม่เคยป่วยหนักมาหลายครั้งที่ลูกๆวิตกว่าคุณแม่จะจากเราไป แต่ก็ยังอยู่ต่อมาได้ เพราะคุณแม่เป็นคนจิตใจเข้มแข็ง ยอมรับการรักษาทางสมัยใหม่ ไม่กลัวการฉีดยาเหมือนผู้ใหญ่อื่น ๆ ส่วนมาก หลาน ๆ เห็นคุณยายตอนถูกฉีดยายังว่า "คุณยายนี่กล้าจริง เข็มโต ๆ ยังนอนยิ้มอยู่ได้ เป็นเราแทบหมดสติ" คุณแม่ป่วยครั้งหลังเป็นเวลาปีกว่ามาแล้ว เลยนอนห้องข้างนอก น้องสาวและดิฉันได้ผลัดกันมานอนกับคุณแม่ (เราเรียกว่าเข้าเวร) คนละอาทิตย์ อาทิตย์ที่คุณแม่จะจากเราไปนี้เป็นเวรของดิฉัน แต่น้องเข้าเวรแทนมา ๒—๓ วัน (เพราะดิฉันติดงานศพญาติทางฝ่ายสามี) มาวันนั้น (ที่ ๒๓) น้องบอกว่าให้หลานนอนแทนแล้วเพราะน้องเป็นไข้หวัด แต่คงจะมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประการหนึ่งประการใดมาดลใจให้ได้รับใช้คุณแม่เป็น

ครั้งสุดท้ายก็ได้ ดิฉันกลับจากวัดประมาณ ๒๒.๓๐ น. อาบน้ำเสร็จแล้ว ก็ไปปลุกหลานให้ลุกขึ้นบอกว่าจะนอนเอง ตอนนั้นคุณแม่หลับแล้ว

ตามปกติ ถ้าท่านยังไม่หลับ ท่านจะนอนฟังรายการธรรมะอยู่จนปิดสถานี เรื่องการฟังเทศน์ หรือการสอนธรรมะนี้ เป็นชีวิตจิตใจของคุณแม่ เป็นสิ่งที่ทำให้คุณแม่มีชีวิตอยู่ได้อย่างสงบไม่ต้องการสิ่งใดเลย ท่านมีวิทยุทรานซิสเตอร์ และนาฬิกาเป็นของใช้ประจำ ถึงเวลานั้น ๆ ต้องเปิดฟัง ยิ่งอภิปรายปัญหาธรรมยิ่งชอบ เพราะคุณแม่เป็นคนมีเหตุผล ฟังและคิดตาม เมื่อเห็นจริงจึงเชื่อ ตอนหลังท่านไปวัดไม่สะดวก ยิ่งรับฟังตั้งแต่ทำวัตรเช้าไปทีเดียว (ท่านว่าฟังเสียงสวดมนต์เช้า ๆ แล้วใจสบาย อายุยืนไปหลายปี) ไม่ว่าจะทำอะไรอยู่ ถ้ามีรายการธรรมต้องฟัง แม้อาบน้ำก็ต้องเปิดไว้หน้าห้อง บางขณะนอนอ่านหนังสือ (ชอบอ่านทุกประเภททั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง หลาน ๆ ถูกคุณแม่เรียกไปอ่านให้ฟัง ใครอ่านข้าม อ่านผิดวรรคตอนเป็นถูกสอนให้อ่านใหม่ เล่านิทานคุณแม่ก็เล่าเป็นชาดก ไม่ว่าหลานจะเรียนเรื่องศีลธรรม ภาษาไทย การรบ การเมืองปัจจุบันนี้ เป็นคุยกับลูกหลานได้ทุก ๆ อย่าง) ก็ต้องเปิดวิทยุฟัง พวกเรายังสงสัยว่าท่านจะรู้เรื่องยังไง อ่านก็อ่าน ฟังก็ฟัง คุณแม่ว่า "แม่แบ่งไว้เป็นหน้าที่ ๆ หูฟัง ใจคิด ตาดู" ปรากฏว่าคุณแม่ทำได้จริง ๆ เรื่องธรรมแล้วยิ่งไม่ค่อยพลาด คืนวันที่ ๒๓ นั้น คุณแม่หลับสนิท ตื่นปัสสาวะ ๒ ครั้ง โดยใช้หม้อนอน

วันที่ ๒๔ คุณแม่ตื่น ๕ นาฬิกาเศษ บอกว่าคอแห้งขอน้ำรับประทาน เมื่อรับประทานน้ำแล้วก็นอนฟังวิทยุตามปกติ ดิฉันก็รีบกลับไปบ้าน

เพราะลูกชายคนเล็กไม่ค่อยสบาย ราว ๆ ๘.๐๐น. ดิฉันไปลาเพื่อออกไปซื้อดอกไม้มาให้ลูกสาวร้อยมาลัยส่งครู คุณแม่ยังรับประทานอาหารเช้าตามปกติ และนอนฟังวิทยุเช่นเคย ขากลับดิฉันแวะเอาดอกไม้ไปให้ดู แต่อยู่คุยไม่นาน ลูกชายยังตัวร้อนอยู่ วันนั้นดิฉันอยู่ดูแลลูกชายทั้งวัน พอถึงเวลาเย็นประมาณ ๑๗.๑๐น. ก็เอาพุ่มมาเสียบมะลิ เสร็จแล้วยกไปให้คุณแม่ยังออกปากว่า "ขาวสวยจริงน๊ะดอกมะลินี่" แล้วก็ยกพุ่มมะลิขึ้นบูชาพระ อีกพุ่มหนึ่งให้คุณอาของดิฉันบูชา ดิฉันยกไปตั้งที่โต๊ะหมู่บูชา นี่เป็นกิจวัตรสุดท้ายที่ดิฉันได้สนองพระคุณคุณแม่

จากเวลาที่ได้ไหว้พระแล้วคุณแม่ยังปกติดี ไม่กี่นาทีที่จะสิ้นยังขอให้คุณพ่อเดินไปดูหลานชายว่าสบายขึ้นหรือยัง คุณพ่อไปยืนร้องถามที่หน้าบ้านว่า "นายเต้ยเป็นยังไงบ้าง" ดิฉันเรียนท่านว่าตัวยังร้อนอยู่ กำลังจะป้อนข้าวต้ม เท่านั้นแหละ หลานสาววิ่งมาตามว่าคุณย่าเป็นอะไรไม่รู้ คุณพ่อวิ่งกลับไป ตอนนั้นท่านแน่นิ่งไปแล้ว ทราบว่าท่านดื่มโอวัลตินอยู่ พอวางแก้วก็สอึกแล้วนิ่งไปเลย ท่านจากไปอย่างเป็นสุขแท้

คุณแม่เป็นร่มโพธิทองของลูกหลาน ใครมีปัญหาอะไรที่ตัดสินใจไม่ได้ก็มาปรึกษา ใครมีทุกข์ร้อนไม่ว่าทางใจ ทางทรัพย์ คุณแม่ก็คอยตักเตือนแนะนำบำบัดให้หมดไปด้วยดีทุกครั้ง ปัญหาเรื่องอบรมลูกซึ่งหนักสมองพอใช้ คุณแม่สอนว่าต้องใช้ไม้นวม แม่เลี้ยงลูกมาไม่เคยสอนลูกด้วยไม้ คุณแม่รู้จิตวิทยาเด็กสมัยนี้ดีมาก หลานโต ๆ คุยกันว่า "คุณยายนี่สมัยใหม่น๊ะ เข้าใจพวกเราทุกทาง แม้เมื่อมีการเลี้ยงเล็กน้อย ๆ จะเต้นรำก็ไม่

ว่า กลับบอกน้าๆนำเราเสียอีก" เมื่อเด็กๆ จะสอบทุกคนเข้าไปกราบขอพร คุณแม่ได้ให้พรพร้อมทั้งเงินด้วย (คุณแม่ว่าถ้ามีเงินติดกระเป๋าใจจะสบายสมองจะโปร่ง) รุ่นโตขั้นมหาวิทยาลัย แจกประมาณคนละ ๓๐—๕๐ บาท รุ่นกลาง ขั้นมัธยม คนละประมาณ ๒๐—๓๐ บาท รุ่นจิ๋วขั้นประถมคนละ ๕-๑๐ บาท รุ่นจิ๋วนี้ได้เปรียบรุ่นโตตรงที่พอกลับมาจากโรงเรียนเข้าไปกราบก็ได้คนละบาท เป็นค่าน้ำหวาน บางวันคุณย่าลืมจ่าย เด็กๆ ก็ไปทวง คุณแม่ต้องแลกเหรียญบาทไว้เป็นถุงๆ จนพวกเราทั้งหลายคิดว่า คุณแม่ไม่เบื่อที่จะแจกเงินหลานๆ คุณแม่เคยว่า "แม่สบายใจที่เห็นหลานดีใจที่ได้อะไรนิดๆหน่อยๆ"

คุณแม่ไม่กลัวความตาย พูดอยู่เสมอว่า ไม่มีใครจะหนีความตายได้ ฉะนั้นจึงไม่ประมาท เตรียมพร้อมอยู่ทุกขณะด้วยการประกอบการบุญการกุศล แม้บั้นปลายแห่งชีวิตไปวัดไม่ได้ ก็สดับตรับฟังจากคุณพ่อ ซึ่งกลับจากวัดก็มาเล่าทันทีถึงธรรมที่รับฟังมาวันนั้น แล้วยังถกเถียงข้อสงสัยกันพลาง เปิดวิทยุไปพลาง คุณแม่ปฏิบัติตนถูกต้องสมกับเป็นพุทธมามกะที่ดีเป็นตัวอย่างให้ผู้อยู่ในตระกูลปฏิบัติตามต่อไป

ขอให้ผลานิสงฆ์อันเกิดจากบุญกุศลที่ได้บำเพ็ญมาตั้งแต่ต้นจนบัดนี้ดลบรรดาลให้วิญญาณของคุณแม่ไปสู่สุคติภพ สมกับที่คุณแม่เป็นผู้มาดีและไปดี

ป. นิวาตวงศ์

พ.ย. ๒๕๑๑

คุณแม่

ผมทราบข่าวคุณแม่เสีย ขณะนั่งรถไฟจอดอยู่ที่ทุ่งสง เหมือนจิตดับวูบไปชั่วขณะ จนการ์ดรถมาบอกอีกทีถึงได้รู้สึกตัว คุณแม่เสียตอนเย็นวันที่ยี่สิบสี่ ผมทราบข่าววันที่ ๒๖ กรกฎาคม ไม่ได้ทันมาเห็นใจคุณแม่ เพราะภาระการงานทำให้ต้องอยู่ห่างบ้าน เสียใจเป็นที่สุด เสียใจจนไม่มีน้ำตาจะหลั่งออกมา เพราะมันไหลกลับเข้าไปในส่วนลึกของหัวใจ คุณแม่ป่วยมานานก็จริง แต่ไม่ได้มีวี่แววแห่งความสูญเสียโดยฉับพลันอย่างนี้ ลูกหลานเคยถือบ้านใหญ่เป็นจุดรวม คุณแม่เป็นศูนย์กลางแห่งจิตใจและสัมพันธภาพของตระกูล ไม่ว่าลูกหลานจะไปทางใดเป็นใหญ่เป็นโต เมื่อเข้าบ้านใหญ่ ต่อหน้าคุณแม่แล้วก็เหมือนลูกเล็ก ๆ คนหนึ่ง คุณแม่ไม่ถือว่ามีลูกเขยลูกสะใภ้ ทุกคนเป็นลูกจริง ๆ ของคุณแม่ทั้งนั้น อบรม แนะนำอุปการตั้งแต่ลูกคนโตสุดไปจนถึงหลานเล็กสุด เป็นที่พึ่งในทุกทาง แม้กระทั่งปัญหาชีวิตอนาคตเพราะคุณแม่คาดการณ์ล่วงหน้าได้อย่างแม่นยำ

คุณแม่จากไปแล้วท่ามกลางความอาลัยยิ่งของลูกหลาน แต่นาม "คุณแม่" ยังอยู่ และจะคงอยู่ตลอดไป เพื่อเป็นศูนย์รวมแห่งจิตใจของลูก ๆ และหลาน ๆ เหมือนเมื่อคุณแม่ยังไม่สิ้น

ขอกุศลบารมีบุญที่คุณแม่ได้สร้างสม และกุศลที่ลูกหลานร่วมใจกันบำเพ็ญ จงเป็นผลส่งให้คุณแม่สู่สุขคติในสัมปรายภพ อย่าได้มีห่วงใยแก่เบื้องหลังโดยทุกประการ

ลูกเนิน — ลูกแอ๊ว

คุณแม่ของลูก คุณย่าของหลาน

เมื่อ ๓๗ ปีก่อน ลูกเคยติดตามคุณแม่ไปที่บ้านปลายนาของคุณแม่ คุณแม่ไปเพื่อพักผ่อนและท่องบ่นคำสวดมนต์ไหว้พระ ลูกไปเพื่อเที่ยวตะลอน ๆ ไปตามประสาเด็กอายุ ๓ ขวบ คุณแม่ในขณะนั้นทราบได้ดีว่า ฐานะของครอบครัวซึ่งพ่อเป็นนายอำเภออยู่หัวเมืองชายแดนอย่างซื่อสัตย์สุจริต ย่อมไม่พอแก่การที่จะสนับสนุนลูกๆ ให้ได้เล่าเรียนสูงสมใจคุณแม่ได้ ดังนั้น คุณแม่จึงนอกจากจะใช้เวลาท่องบ่นคำไหว้พระสวดมนต์แล้ว คุณแม่ยังได้พยายาม อย่างแรงกล้าที่จะ ช่วยคุณพ่อ ทำมาหาเลี้ยง ครอบครัวอย่างไม่เห็นแก่เหน็ดเหนื่อย คุณแม่ครั้งหนึ่ง ชักชวนให้เพื่อนฝูง ๔–๕ คนเข้ารวมทุนกันจับจองที่ดินแปลงใหญ่แปลงหนึ่ง ซึ่งเป็นที่รกร้างไม่มีผู้เข้าไปทำประโยชน์ คิดเป็นเนื้อที่ก็เห็นจะประมาณ ๑,๐๐๐ ไร่ คุณแม่เล่าให้ฟังว่า คุณแม่ร่วมกับเพื่อน ๆ ประชุมกับกำนันผู้ใหญ่บ้านและประชาชนชี้แจงวัตถุประสงค์ของการจับจองที่ดินให้ทราบว่า จะร่วมกันเข้าไปจับจองทำประโยชน์ โดยถือหลักว่า ผู้ที่มีเงินก็จะลงทุนเป็นเงิน ผู้ที่มีแรงก็จะลงทุนเป็นแรง ทุกคนจะเป็นหุ้นกันหมด ในครั้งนั้นมีผู้เข้าร่วมดำเนินการหลายร้อยคน เมื่อถึงกำหนดวันนัดหมาย ต่างก็พากันหอบลูกจูงหลานพร้อมทั้งเครื่องมือในการหักร้างถางพง เดินทางไปสู่ที่หมาย อีกด้านหนึ่งเป็นกระบวนเกวียนบันทุกเสบียงกรัง พันธุ์ข้าว และข้าวของเครื่องใช้ต่าง ๆ

และในกระบวนนั้นถึงกับมีพระภิกษุที่ได้นิมนต์ไปด้วย ๑ รูป เพื่อไปตั้งสำนักสงฆ์ขึ้นในชุมชนแห่งใหม่นั้นโดยไม่ชักช้า เมื่อถึงที่หมายต่างก็แยกย้ายกันแบ่งเป็นหมวดเป็นกอง บ้างออกไปตัดไม้รวก ไม้ไผ่ เพื่อทำฝาย บ้างก็เริ่มลงมือก่อสร้างเพิงที่พักอาศัย บ้างลงมือหุงหาอาหารเลี้ยงดูผู้ที่ทำงานอย่างอื่น เหตุการณ์ตอนเริ่มต้นก็ดูจะเป็นไปโดยเรียบร้อย แต่ท้ายที่สุดก็มีเหตุจนได้ ปีนั้นฝนแล้งขนาดหนักจนฝายที่ทำกั้นไว้อย่างหนาแน่นแข็งแรง เหมืองที่ลงแรงขุดกันไว้อย่างไม่เห็นแก่เหนื่อยยาก ต่างก็ไร้ความหมาย ทุนรอนและเรี่ยวแรงซึ่งมีอยู่อย่างจำกัดจำเขี่ยก็ร่อยหรอไปจนกระทั่ง ต้องบอกเลิกโครงการก่อนที่จะพากันประสบความหายนะอย่างสิ้นเชิง

นั่นเป็นส่วนหนึ่งของการต่อสู้ ลูกจำได้ว่าคุณแม่ลงทุนซื้อรถประจำทางหนึ่งคัน สำหรับวิ่งรับส่งคนโดยสาร ระหว่างอำเภอเชียงแสน (ปัจจุบันอำเภอแม่จันท์) กับตัวจังหวัดเชียงราย และแม้ว่าขณะนั้นลูกจะยังเป็นเด็กเล็ก แต่ก็พอจะจำได้แว่ว ๆ ถึงบรรดาปัญหาสารพัดอันเนื่องมาแต่การเดินรถเพียงคันเดียวนั้นได้ เครื่องยนต์เสีย ยางแตก คนเก็บเงินหนีไปพร้อมทั้งเงินที่เก็บได้ ฯลฯ จนท้ายที่สุดคุณแม่ก็ต้องขายรถคันนั้นไปจนได้

ในช่วงระยะนั้นคุณแม่ได้เริ่มซื้อที่ดินแปลงเล็ก ๆ แปลงหนึ่งร่วมกับหุ้นอีกผู้หนึ่งซึ่งมีที่ดินอันมีเขตต่อเนื่องกัน ได้ก่อสร้างตลาดสดเล็ก ๆ ขึ้นที่อำเภอพะเยา แรก ๆ ก็เป็นตลาดติดเฉพาะเช้า ต่อมาติดทั้งวันและต่อ ๆ มาอีกกลายเป็นตลาดสดพะเยาอย่างที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน

คุณแม่และคุณพ่อได้ส่งลูกคนโตสามคน ไปเรียนที่เชียงใหม่ก่อนในขณะนั้นจัดได้ว่า เป็นเมืองที่จะให้การศึกษาแก่กุลบุตรกุลธิดาได้เป็น

อย่างดี แต่กระนั้นคุณแม่ก็ยังหาพอใจแต่เพียงนั้นไม่ ได้ใช้ความพยายามอย่างที่สุดที่จะส่งให้ลูกทุกคนได้มีโอกาสศึกษาเล่าเรียนที่จังหวัดพระนคร ซึ่งในท้ายที่สุดคุณแม่ก็ทำได้สมดังที่ตั้งใจไว้ นั่นเป็นเวลาเมื่อ ๓๐ ปีมาแล้ว เมื่อลูกคนสุดท้องได้เข้ามาเรียนที่กรุงเทพ ฯ

ระยะนั้นเองคุณแม่และคุณพ่อก็ปลูกบ้านในกรุงเทพ ฯ ทั้งนี้ก็เพื่อส่งเสริมการศึกษาของลูกให้สะดวกยิ่งขึ้น คุณพ่อยังคงรับราชการหัวเมือง คุณแม่หมั่นเขียนจดหมายถึงลูก ๆ อยู่เสมอ คำที่ลูก จำได้ดีก็คือ "...ขอให้ตั้งใจเรียน...การใช้จ่ายขอให้กระเหม็ดกระแหม่...อย่าเห่อเหิมตามคนอื่น..."

จดหมายคุณแม่ไม่เคยมีคำรำพันถึงความรักและคิดถึงที่มีต่อลูกอย่างเพ้อเจ้อ มีแต่การตักเตือนให้กำลังใจ และแนะแนวทางในการปฏิบัติตน

ในยามที่ลูกเดินทางไปศึกษาต่างประเทศ น้ำตาคุณแม่ไม่เคยไหล มีแต่เตือนให้กราบพระก่อนเดินทาง และให้พรว่าขอให้การเรียนจงสำเร็จด้วยดี แม่ดีใจมากเพราะเป็นความใฝ่ฝันของแม่มาตั้งแต่ลูกยังแบเบาะว่าจะต้องหาทางให้ลูกไปเรียนเมืองนอกให้ได้ ไม่ต้องเป็นห่วงพ่อแม่ทางเมืองไทย รวมทั้งไม่ต้องเป็นห่วงคู่หมั้นของลูกด้วย พ่อแม่จะคอยดูแลติดต่อไถ่ถามทุกข์สุขแทนให้

ย้อนถึงเมื่อตอนผ่านวัยเรียน ถึงวัยที่ลูกจะมีครอบครัว เรื่องนี้คุณพ่อกับคุณแม่ปรึกษากันแล้ว คุณพ่อเห็นตามคุณแม่ คือคุณแม่บอกว่า "ลูกของแม่โตแล้ว สามารถตัดสินใจด้วยตนเองได้ดีแล้ว ฉะนั้น เมื่อลูกเลือกแล้ว พ่อแม่ก็เห็นดีเห็นงามตามด้วย"

เมื่อลูก ๆ ต่างมีเหย้ามีเรือน คุณแม่ก็ถือว่าคุณแม่มีลูกเพิ่มขึ้นอีก ไม่มีคำว่าเขยว่าสะใภ้ มีแต่คำว่าลูกเท่านั้น

ในขณะที่คุณแม่ต้องเป็นแม่บ้านของบ้าน ต้องทำงานนอกบ้าน คุณแม่ไม่ขาดเรื่องการทำบุญเลย การสวดมนต์ไหว้พระ คุณแม่กระทำวันละสองเวลาไม่ได้ขาด ฟังเทศน์ทุกวันพระและทุกโอกาสที่จะทำได้ สละทรัพย์ทำบุญสร้างพระ สร้างอุโบสถ บำรุงโรงพยาบาล ฯลฯ แต่ก็ในขณะเดียวกันคุณแม่ไม่เคยมีเลยแม้แต่วันหนึ่งที่จะไม่ปวดศีรษะก็ปวดตัว ที่ลูกจำได้จะมีก็เพียงวันหนึ่งหรือสองวันเท่านั้นที่คุณแม่บอกว่าสบายดีโดยตลอด คุณแม่บอกลูกว่า นี่เป็นกรรมเก่าของแม่

เมื่อประมาณ ๘ ปีที่แล้วมา ในทันทีที่ลูกได้ทราบข่าวว่าไฟไหม้ตลาดพะเยา ลูกใจวาบหวิวด้วยความเป็นห่วงคุณแม่ เกรงว่าคุณแม่จะเป็นลมถึงอันตราย เพราะตลาดพะเยาเป็นผลงานน้ำพักน้ำแรงของคุณแม่โดยแท้ และตลาดนั้นก็ไม่มีประกันไฟไว้ด้วย แต่เมื่อลูกไปถึงพะเยา กลับต้องละอายตัวเองที่ประเมินกำลังใจคุณแม่ผิดไป คุณพ่อเล่าว่า คุณแม่ยืนดูไฟอย่างสงบ มีแต่ถามด้วยความเป็นห่วง ว่ามีใครได้รับบาดเจ็บถึงล้มตายบ้างหรือไม่

ในการเตรียมการรื้อฟื้นปรับปรุงตลาดขึ้นใหม่ ลูก ๆ ไปช่วยกันคิดวางแผนกันหลายคน ปรึกษากันอยู่หลายวัน จนที่สุดคุณแม่เป็นผู้สรุปให้ และเมื่อสรุปแล้ว ลูก ๆ ก็ไม่ทราบว่าจะมีข้อสรุปใดจะดีที่สุดอย่างนั้นอีกแล้ว

เมื่อตลาดเรียบร้อย คุณแม่ใช้เวลาส่วนใหญ่อยู่บ้านกรุงเทพ ฯ แต่ก็ยังคงจัดตลาดต่อไป ไปวัดทำบุญฟังเทศน์ต่อไป และปวดศีรษะปวดตัว

ต่อไป คุณแม่เป็นย่าและยายของหลานรวม ๑๙ คน และเป็นคุณย่าคุณยายที่ไม่เหนื่อยหน่ายที่จะเป็นห่วงเป็นใยหลาน ๆ เหมือนตอนที่เป็นห่วงใยลูกด้วยเช่นกัน คุณย่าคุณยายจึงกลายเป็นศูนย์ที่หลาน ๆ มักจะมาพร้อมกันมั่วสุมอยู่รอบ ๆ คุณย่าคุณยายเสมอ ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยามที่ต่างจะไปสอบ เพราะคุณย่าคุณยายท่านจะทำขวัญให้หลาน ๆ มีกำลังใจไปสอบด้วยการแจกเงินติดกระเป๋าไปเป็นประจำ

คุณย่าและคุณยายของหลานไม่เคยแสดงความรังเกียจในวิวัฒนา- การ ทางสังคมใหม่ ๆ ไม่ว่าหลานจะรำไทยให้ดูหรือเต้นรำให้ดูคุณย่าคุณยายท่านก็จะดูจนจบ ปรบมือให้ และแจกรางวัลให้โดยทั่วหน้ากัน

คุณแม่ให้ลูกอ่านหนังสือให้ฟังตั้งแต่ลูกยังเล็ก ๆ อยู่ ทั้งหนังสือพิมพ์รายวัน สามก๊กจนถึงผู้ชนะสิบทิศ และยังมีหลานอีกหลายคนที่มีโอกาสอ่านหนังสือให้คุณย่าคุณยายฟัง เวลาอ่านไม่ใช่อ่านเฉย ๆ คุณย่าคุณยายจะคอยแก้เวลาอ่านผิดอีกด้วย เพิ่งจะมาห่างไปตอนหลัง ๆ เพราะคุณย่าคุณยายท่านใช้เวลาส่วนใหญ่ฟังเทศน์บ้าง ฟังอภิปรายธรรมบ้าง จากทั้งวิทยุกระจายเสียงและจากโทรทัศน์

คุณแม่ในระยะ ๓–๔ หลังนี้ ป่วยถึงล้มหมอนนอนเสื่อบ่อยครั้งขึ้น หนักขึ้นถึงกับเดินไม่ใคร่ได้แต่จิตใจคุณแม่ยังคงแจ่มใส ลูกหลานยิ่งห้อมล้อมเท่าใดก็เป็นความสุขของคุณแม่เท่านั้น ในยามนี้คุณแม่คลายความผูกพันในด้านภาระกิจอื่น ๆ ไปมาก และใช้เวลาทำบุญสุนทานมากขึ้นดูเหมือนคุณแม่จะตัดอารมณ์ด้านอื่น นอกจากอารมณ์ที่จะรับรสพระธรรม

คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าออกไปจนหมดสิ้น แม้คุณแม่จะไปไหนมาไหนไม่ค่อยได้แต่ก็สดใส และเป็นหลักให้ลูก ๆ ยึดมากขึ้น ใครมีปัญหา ร้อนรุ่มกลุ้มใจมาแต่ไหน ถ้าได้มานั่งระบายให้คุณแม่ฟังคุณแม่ก็จะฟังอย่างยิ้มๆ และเมื่อแนะช่องทางไม่กี่คำ ก็ดูเหมือนจะได้คำตอบในการแก้ปัญหานั้น ๆ ขึ้นมาทีเดียวถ้าใครโมโหโกรธาใครมา คุณแม่ก็จะเตือนว่า เอาแต่โมโหก็ขาดสติ เมื่อขาดสติ ก็ทำอะไรไม่ได้เรื่อง เท่านั้นเองใครคนนั้นก็ต้องตั้งสติเอาเอง

ขณะก่อนที่คุณแม่จากโลกนี้ไป ไม่มีอาการแสดงออกด้วยประการใด ๆ เลยว่ากาลเวลานั้นจะมาถึงโดยฉับพลันเช่นนั้น คุณแม่แจกเงินให้หลาน ๆ ไปคนละบาทเพื่อซื้อน้ำส้มดื่มหลังจากกลับจากโรงเรียน หลานที่ไม่ได้ไปกราบในวันนั้น ก็ยังได้รับฝากไปให้ คุณพ่อกลับจากวัดก็เล่าให้คุณแม่ฟังถึงเรื่องที่พระเทศน์ เมื่อเล่าจบ คุณแม่ขอให้คุณพ่อช่วยเดินไปเยี่ยมลูกอางค์ผู้ซึ่งกำลังไม่สบายอยู่ที่บ้านถัดไป คุณพ่อไปแล้วก็กลับมาบอกคุณแม่ว่าค่อยยังชั่วแล้ว คุณแม่ขอให้คุณพ่อไปเยี่ยมหลานเต้ยซึ่งกำลังไม่สบายอยู่เช่นกันที่บ้านหลังถัดไปอีกหลังหนึ่ง ชั่วขณะที่คุณพ่อยังอยู่ที่บ้านหลานเต้ยนั้นเอง ที่เด็กวิ่งไปบอกคุณพ่อว่าคุณแม่เป็นอะไรไม่ทราบ ไม่สบายมาก คุณพ่อรีบกลับบ้านแล้วรีบไปตามหมอซึ่งอยู่หลังบ้านนั้นเอง เมื่อหมอมาถึงก็บอกว่าช่วยเหลืออะไรไม่ได้แล้ว คุณแม่หัวใจวายอย่างเฉียบพลัน

ข่าวนี้เมื่อลูกได้รับ รู้สึกเหมือนหนึ่งว่าโลกหยุดหมุนไปชั่วขณะใจหนึ่งบอกว่าได้สูญเสียหลักชัยแห่งชีวิตที่ประเสริฐสุดไปแล้ว อารมณ์รันทดอาลัยอาวรณ์พรั่นพรูประดังกันเข้ามาจนใจแทบแตกดับ อีกใจหนึ่ง

บอกว่า คุณแม่เป็นสุขแล้วคุณแม่ผู้ซึ่งลูกมั่นใจว่าได้ตัดอารมณ์รัก โลภ โกรธ หลง ตามวิสัยปุถุชนได้เกือบจะสิ้นเชิงแล้ว บ้านนี้คงจะเสวยสุขในโลกอันเหมาะสมที่คุณแม่จะถือศีลบำเพ็ญบุญ เพื่อสร้างสมความสงบแห่งดวงจิตให้ยิ่ง ๆ ขึ้นจนบรรลุถึงพระนิพพานโน้น

เมื่อคุณแม่ยังอยู่ เดือนหนึ่งลูกได้ไปกราบเท้าคุณแม่ ๓ หรือ ๔ ครั้ง แต่บัดนี้ ลูกกราบคุณแม่ได้ทุกขณะจิต โดยเฉพาะยามที่ได้ครุ่นคิดเขียนเรื่องนี้ รู้สึกเหมือนกับว่าคุณแม่อยู่ใกล้ ๆ ลูกนี่เอง ในยามที่ลูกเผชิญปัญหาอันหนักหน่วง ลูกก็จะตั้งสติ ให้สุขุมรอบคอบ คิดถึงมูลเหตุที่มาและสิ่งแวดล้อมอย่างถี่ถ้วน แล้วจึงตัดสินใจแก้ปัญหานั้นเหมือนดังที่คุณแม่ได้เคยอบรมไว้

คุณแม่ของลูกไม่ได้จากลูก และคุณย่าคุณยายของหลานไม่ได้จากหลานไปเลย.

เอนก – วิมลภักตร์ – มนู – นที – สิริวิมล สิทธิประศาสน์

นนทบุรี

คุณยายท่าน

ตั้งแต่เล็กจนโต ท่านให้ความรักและความเมตตาหลาน ๆ เสมอมา หลานจำได้ว่า

ท่านเป็นคู่คิดที่สมบูรณ์แบบที่สุดของคุณตาท่าน

ท่านเป็นมารดาที่รักลูก ๆ มาก

ท่านฉลาดและเฉียบขาดในการปกครองบ้านและการงาน

ท่านดุและสั่งสอนเมื่อหลาน ๆ ทำผิด

ท่านสนใจและซักถามเรื่องราวต่าง ๆ ในด้านการศึกษาของหลานทุกคนใครสอบได้ดี ท่านก็ชมเชย ใครที่ได้ดีไม่สมใจ หรือผิดหวัง ท่านก็จะปลอบใจและให้กำลังใจ

ท่านเป็นคนแก่ที่ทันสมัยมากในทุก ๆ ด้าน

ท่านชอบทำบุญให้ทานเสมอ

และที่สำคัญยิ่งของพวกเรา

ท่านเป็นคุณยายที่รัก ห่วงใย และเอาใจใส่พวกเราหลาน ๆ ทุกคนมาก

คุณยายที่รักเคารพ แต่นี้ไป หลาน ๆ ไม่มีคุณยายท่านอีกแล้ว

ขอความดี และ บุญกุศลที่คุณยายท่านได้สร้างสมไว้ จงดลบันดาลให้คุณยายท่าน ที่รักของหลานไปสู่สุขคติ

หลาน ๆ

คิดถึงคุณย่า

คุณย่าท่านที่เคารพ วันที่ ๒๔ กรกฎาคม เป็นวันที่หลาน ๆ ต้องศูญเสียคุณย่าไป หลาน ๆ คิดถึงคุณย่า คุณย่าชอบธรรมะ คุณย่าเป็นคุณย่าที่ดีที่สุด คุณย่าได้อบรมให้หลานตั้งหน้าเรียน ใครสอบได้ที่ดีคุณย่ามักให้รางวัล พอหลานกลับจากโรงเรียน คุณย่ามักให้เงินซื้อน้ำอัดลมเสมอ

จาก

หลาน ๆ ของคุณย่า

"แม่รักเหมือนลูก"

ถ้อยคำนี้ไพเราะห์จับใจ จากสุภาพสตรีชั้นนำของชาติไทย **สตรีชั้นนำของชาติไทยในที่นี้** มิได้หมายถึง ยศ ศักดิ์ สกุล ปริญญาบัตร หรือทรัพย์สมบัติอันใด หมายแต่เพียงว่า หญิงไทยท่านหนึ่งผู้ใดอบรมบุตรธิดาได้ดีเป็นอย่างยิ่ง และดำเนินชีวิตมาจนจบจุดหมายปลายทาง โดยมีงานทนุบำรุงบ้านเมืองติดมืออยู่ตลอดเวลา ลูกได้ความรักจากคุณแม่เหมือนได้สรรพมงคล

พินทุเรขา จักรพันธ์
โรงเรียนปทุมวัน โทร 53770

อนุโมทนากุศล

และ

ขอบพระคุณ

อนุโมทนากุศล
และ
ขอบพระคุณ

ด้วยท่านผู้มีเมตตาจิตต์อย่างสูงได้ให้ความกรุณาเป็นเจ้าภาพในงานศพของนางสิทธิประศาสน์ (ตุ้ย สิทธิประศาสน์) สวดพระอภิธรรม บำเพ็ญกุศลถวายทาน มีพระนาม และนามดังนี้

อาทิตย์แรก (สวดติดต่อกัน ๑๕ คืน)

๒๕ กรกฎาคม ๒๕๑๑	คุณสะอาด ปายะนันทน์ ผู้ว่าราชการจังหวัดนนทบุรี
๒๖ กรกฎาคม ๒๕๑๑	บริษัทโคซีฟาแอสทัลตี เอส. พี. เอ.
๒๗ กรกฎาคม ๒๕๑๑	คณะข้าราชการอำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี
๒๘ กรกฎาคม ๒๕๑๑	บริษัท ไทยยิบซั่ม จำกัด
๒๙ กรกฎาคม ๒๕๑๑	คณะข้าราชการอำเภอเมือง จังหวัดนนทบุรี
๓๐ กรกฎาคม ๒๕๑๑	คุณนายแจร่ม วิทยาสารรณยุทธ์ และครอบครัว
๓๑ กรกฎาคม ๒๕๑๑	กองฝึกอบรม กรมการปกครอง

อาทิตย์ที่สอง

๑ สิงหาคม ๒๕๑๑	เทศบาลเมืองนนทบุรี
๒ สิงหาคม ๒๕๑๑	คณะข้าราชการมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
๓ สิงหาคม ๒๕๑๑	เหล่ากาชาดและวัฒนธรรมหญิง จังหวัดเชียงราย
๔ สิงหาคม ๒๕๑๑	คุณอภิศักดิ์, ครูและนักเรียนโรงเรียนปทุมวัน
๕ สิงหาคม ๒๕๑๑	สมาคมนิสิตเก่าจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย
๖ สิงหาคม ๒๕๑๑	คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย
๗ สิงหาคม ๒๕๑๑	คุณนายกำธร เวชสุทัศน์
๘ สิงหาคม ๒๕๑๑	คุณสวัสดิ์ ไศละสูต และครอบครัว

สวดทุกวันเสาร์

๑๗ สิงหาคม ๒๕๑๑	ที่ทำการปกครองจังหวัด และองค์การบริหารส่วนจังหวัดนนทบุรี
๒๔ สิงหาคม ๒๕๑๑	คณะข้าราชการจังหวัดเชียงราย
๓๑ สิงหาคม ๒๕๑๑	คุณสุกิจ จุลนันทน์ นายอำเภอธัญญบุรี และคณะข้าราชการ
๗ กันยายน ๒๕๑๑	พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมพลฑิฆัมพรและหม่อม
๑๔ กันยายน ๒๕๑๑	ลูกและหลาน (ทำบุญ ๕๐ วัน)

๒๑ กันยายน ๒๕๑๑	พันเอก พระยาสุรศักดิ์เสนาและครอบครัว
๒๘ กันยายน ๒๕๑๑	คุณอนุ บั๋กษานนท์ และภรรยา
๕ ตุลาคม ๒๕๑๑	ชุมนุมนักเรียนเก่าโรงเรียนสวนกุหลาบ รุ่น ๒๔๘๔
๒๖ ตุลาคม ๒๕๑๑	ลูกและหลาน (ทำบุญ ๑๐๐ วัน)

ตั้งศพบำเพ็ญกุศล

๑๖ ธันวาคม ๒๕๑๑ คุณหญิงเสาวลักษณ์ ศรุตานนท์

นอกจากนี้ ท่านผู้มีเมตตาจิตต์อย่างสูงนำวัสดุสิ่งของและเงินมาร่วมบำเพ็ญกุศลมากท่านด้วยกัน ทั้งยังกรุณาส่งไปสมทบมูลนิธิ "ตุ้ย สิทธิประศาสน์" ที่วัดสูง อำเภอพะเยา เพื่อบำรุงพระพุทธศาสนากับโรงพยาบาลพะเยา และตั้งมูลนิธิขึ้นใหม่อีกทุนหนึ่งเพื่อเป็นทุนให้นักเรียนที่ขาดแคลนทุนทรัพย์ไว้ที่จังหวัดเชียงราย

และมีผู้มีเมตตาจิตต์นำพวงหรีด พวงมาลัย กระเช้าดอกไม้ แจกันมาร่วมเคารพศพมากท่านด้วยกัน

จึงขอน้อมสาธุการ อนุโมทนาในการกุศลอันยิ่งที่ท่านได้บำเพ็ญพร้อมด้วยความขอบพระคุณอย่างยิ่งไว้ด้วย.

หลวงสิทธิประศาสน์

สารบาญ

ธรรมเทศนาอัปปมาทสูตร

โกสลสังยุต สคาถาวรรค สังยุตตนิกาย

แสดงโดย

ท่านอาสภเถร วัดมหาธาตุ

ณ พระอุโบสถ วัดมหาธาตุ

วันอาทิตย์ที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๑

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

อายุํ อโรคิยํ วณฺณํ สคฺคํ อุจฺจากุลีนตํ
รติโย ปตฺถยนฺเตน อุฬารา อปราปรา
อปฺปมาทํ ปสํสนฺติ ปุญฺญกิริยาสุ ปณฺฑิตา
อปฺปมตฺโต อุโภ อตฺเถ อธิคฺคณฺหาติ ปณฺฑิโต
ทิฏฺเฐ ธมฺเม จ โย อตฺโถ โย จตฺโถ สมฺปรายิโก
อตฺถาภิสมยา ธีโร ปณฺฑิโตติ ปวุจฺจตีติ

วันนี้โดยจันทรคติกาล เป็นวันแรม ๖ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีวอก โดยสุริยคติกาล เป็นวันอาทิตย์ที่ ๑๐ เดือนพฤศจิกายน พระพุทธศักราชล่วงแล้ว ๒๕๑๑ พรรษา นับเป็นวันธรรมสวนะประจำวันอาทิตย์ เพราะ

ฉะนั้น สาธุชนพุทธบริษัททั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ทั้งหลาย จึงได้พากันมาสันนิบาตประชุมกัน ณ มหามงคลสถานโรงพระอุโบสถนี้ อันเป็นที่สถิตประดิษฐานพระมหาพุทธปฏิมา อันเป็นอนุสาวรีย์ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

เบื้องต้นสาธุชนพุทธบริษัทได้พากันสักการะบูชาพระรัตนตรัยด้วยธูปเทียนและดอกไม้ให้สำเร็จเป็นกุศลส่วนพระพุทธบูชาธรรมบูชาสังฆบูชา แล้วได้พร้อมกันทำวัตรมนัสการเปล่งวาจาสรรเสริญคุณพระรัตนตรัยให้สำเร็จเป็นกุศลส่วนพุทธานุสสติ ธรรมานุสสติ สังฆานุสสติภาวนา ต่อแต่นั้นท่านสาธุชนฝ่ายคฤหัสถ์ได้สมาทานนิจศิลอันประกอบด้วยองค์ ๕ ประการ เพื่อให้สำเร็จเป็นกุศลส่วนศีลมัยลำดับต่อแต่นี้ไปเป็นเวลาที่จะได้พากันสดับพระธรรมเทศนา เพื่อให้สำเร็จเป็นกุศลส่วนธรรมสวนมัยอีกโสดหนึ่ง

ในวันอาทิตย์นี้ จะได้อัญเชิญพระพุทธโอวาทที่สมเด็จพระบรมศาสดาทรงแสดงโปรดพระเจ้าปเสนทิโกศล ซึ่งมีอยู่ในคัมภีร์ โกสลสังยุตสคาถาวรรค สังยุตตนิกาย แห่งพระสุตตันปิฎก มาวิสัชนา ซึ่งมีใจความว่า

สมัยหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าเสด็จประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันมหาวิหาร กรุงสาวัตถี ครั้งนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลผู้เป็นใหญ่ในแคว้นโกศลรัฐ ได้เข้าไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า ณ วัดพระเชตวันมหาวิหาร ครั้นทรงถวายนมัสการพระบรมศาสดาแล้ว ก็ได้เสด็จประทับนั่งอยู่ ณ ที่อันสมควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วพระเจ้าปเสนทิโกศล

ได้กราบทูลถามสมเด็จพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐว่า "ธรรมอย่างหนึ่งที่ยึดครองไว้ได้ ซึ่งประโยชน์สองประการ คือ ประโยชน์ในชาตินี้และประโยชน์ในชาติหน้า มีอยู่ไหม พระพุทธเจ้าข้า?

สมเด็จพระบรมศาสดา ได้ตรัสตอบพระเจ้าปเสนทิโกศลมหาราชว่า ดูกรบพิตรพระราชสมภาร ธรรมอย่างหนึ่งที่ยึดครองไว้ซึ่งประโยชน์สองประการ คือ ประโยชน์ในชาตินี้และประโยชน์ในชาติหน้านั้นมีอยู่

พระเจ้าปเสนทิโกศลกราบทูลถามต่อไปว่า ข้าแต่พระพุทธองค์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐธรรมอย่างหนึ่งที่ยึดครองไว้ซึ่งประโยชน์สองประการ คือประโยชน์ชาตินี้และประโยชน์ชาติหน้า ที่ว่ามีอยู่นั้น ได้แก่สิ่งอันใด พระพุทธเจ้าข้า?

สมเด็จพระบรมศาสดาตรัสตอบว่า ดูกรบพิตรพระราชสมภาร ธรรมอย่างหนึ่งที่ยึดไว้ซึ่งประโยชน์สองประการ คือประโยชน์ในชาตินี้และประโยชน์ในชาติหน้ามีอยู่นั้น ได้แก่ความไม่ประมาทเพราะว่าความไม่ประมาทนั้นเป็นมูลเหตุให้เกิดกุศลธรรมทั้งหลาย บรรดากุศลธรรมทั้งหลายมีความไม่ประมาทเป็นมูลฐาน อุปมาเหมือนรอยเท้าแห่งสรรพสัตว์ทั้งหลายที่เดินไปในภาคพื้นแผ่นดิน ย่อมรวมลงในรอยเท้าช้าง ชาวโลกนี้กล่าวกันว่ารอยเท้าช้างประเสริฐกว่ารอยเท้าแห่งสัตว์ทั้งหลาย เพราะเป็นของใหญ่ฉันใด อันว่ากุศลธรรมทั้งหลายก็รวมลงอยู่ในความไม่ประมาท มีความไม่ประมาทเป็นมูล ฉันนั้นเหมือนกัน

ครั้นพระพุทธองค์ตรัสตอบอย่างนี้แล้ว เมื่อจะทรงเทศนาโปรดพระเจ้าปเสนทิโกศลต่อไปจึงได้ตรัสพระพุทธนิพนธคาถาว่า

อายุํ อโรคิยํ วณฺณํ สคฺคํ อุจฺจากุลีนตํ
รติโย ปตฺถยนฺเตน อุฬารา อปราปรา

ดังนี้เป็นอาทิ แปลว่า

อันว่าบัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญยกย่องซึ่งความไม่ประมาทในการกระทำบุญทั้งหลายว่า เมื่อบุคคลเราปรารถนาอยากจะมีอายุยืน อยากจะไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ อยากจะมีผิวพรรณผุดผ่อง งดงาม อยากจะเกิดในตระกูลสูง หรืออยากไปบังเกิดในชั้นฟ้าเมืองสวรรค์ หรือปรารถนาอยากจะได้มรรคผล นิพพาน อันเป็นที่น่ายินดียิ่ง ๆ ขึ้นไปก็พึงพากันกระทำความไม่ประมาทเถิด

เพราะว่าบุคคลผู้ไม่ประมาทแล้ว ย่อมยึดไว้ได้ ซึ่งประโยชน์สองประการ คือ ประโยชน์ในชาตินี้ ๑ ประโยชน์ในชาติหน้า ๑

อตฺถาภิสมยา ธีโร ปณฺฑิโตติ ปวุจฺจติ

ใช่แต่เท่านั้น บุคคลผู้มีปัญญามีความรู้ ที่ชาวโลกหรือพระพุทธองค์ทรงยกย่องสรรเสริญว่าเป็นบัณฑิต ก็เพราะว่าเป็นผู้ได้บรรลุถึงซึ่งประโยชน์ทั้งสองประการ คือประโยชน์ชาตินี้และประโยชน์ชาติหน้า ฉะนี้

พระพุทธโอวาทนี้มีอรรถาธิบายดังจะได้ขยายความเป็นลำดับไป

ประการแรก สมเด็จพระพุทธองค์ได้ทรงชี้ถึงผลที่บุคคลพึงปรารถนากันว่า คนเรานั้นเมื่อปรารถนาอยากจะได้อิฐผลต่าง ๆ เช่น อยากเป็นคนมีอายุยืนก็ดี อยากเป็นคนไม่มีโรคไม่มีภัยก็ดี หรืออยากเป็นผู้มีผิวพรรณผุดผ่อง ที่เรียกว่ามีผิวพรรณงามก็ดี หรือปรารถนาอยากจะไปบังเกิดในตระกูลสูงก็ดีหรืออยากจะไปบังเกิดในชั้นฟ้าฉกามาพจรสวรรค์ ๖ ชั้น ก็ดี หรือปรารถนาอยากจะไปบังเกิดเป็นพระพรหมก็ดี หรือปรารถนาจะบรรลุซึ่งมรรคผลนิพพาน อันเป็นที่น่ายินดียิ่ง ๆ ขึ้นไปก็ดี เมื่อปรารถนาอยากได้ผลดังกล่าวมานี้ก็จงพากันกระทำความไม่ประมาทอันเป็นตัวเหตุตัวการณ์เกิด ถ้าเป็นผู้กระทำความไม่ประมาทอยู่เสมอๆ แล้ว ผลดังกล่าวแล้วก็จะได้สำเร็จสมความมุ่งมาดปรารถนา เพราะว่าบัณฑิตคือนักปราชญ์ทั้งหลายพากันสรรเสริญซึ่งความไม่ประมาท ในการกระทำบุญทั้งหลายไว้ดังนั้น นี้เป็นพระพุทธโอวาทประการที่หนึ่ง

ประการที่สอง ทรงแสดงว่า อันบุคคลผู้ไม่ประมาทนั้น ย่อมจะได้สำเร็จถึงซึ่งประโยชน์สองสถาน คือ ประโยชน์ในชาตินี้ และประโยชน์ในชาติหน้า นี้เป็นพระพุทธโอวาทประการที่สอง

ประการที่สาม ทรงแสดงว่า คนเราถึงแม้จะมีความรู้สักเท่าไหร่ ๆ ก็ตาม ที่จะได้ชื่อว่าบัณฑิตนั้น ต้องเป็นผู้ได้กระทำตนให้ได้บรรลุถึงซึ่งประโยชน์ทั้งสองประการ คือประโยชน์ในชาตินี้ และประโยชน์ในชาติหน้า ซึ่งหมายความว่า คนเรานั้น ถึงจะมีความรู้สักเท่าไหร่ ๆ ก็ตาม แต่ถ้าไม่

อาจจะประพฤติปฏิบัติตนให้ได้ประสบผลคือประโยชน์ทั้งสองประการนั้น ท่านก็ไม่เรียกว่าเป็นบัณฑิต ไม่เรียกว่าเป็นนักปราชญ์ ความเป็นบัณฑิต ความเป็นนักปราชญ์นั้น ย่อมถือกันได้ด้วยการประพฤติปฏิบัติดีที่ให้บรรลุถึง ซึ่งประโยชน์ในชาตินี้และประโยชน์ในชาติหน้าทั้งสองสถาน นี้เป็นพระพุทธโอวาทประการที่สาม

ในพระพุทธโอวาทประการที่หนึ่งที่ว่า คนเราปรารถนาอยากจะได้อิฐผลต่าง ๆ ตามที่ตนต้องการดังที่ปรากฏในพระพุทธโอวาทนี้นั้นความปรารถนามีอยู่ ๖ ประการ คือ ๑ ปรารถนาอยากจะมีอายุยืน ๒ ปรารถนาอยากจะไม่มีโรคไม่มีภัยเบียดเบียน ๓ ปรารถนาอยากจะมีผิวพรรณงาม ๔ ปรารถนาอยากจะไปเกิดในตระกูลสูง ๕ ปรารถนาอยากจะไปเกิดเมืองฟ้าฉกามาพจรสวรรค์ทั้ง ๖ ชั้น มีชั้น จาตุมมหาราช เป็นต้น และ ๖ ปรารถนาอยากจะได้บรรลุมรรคผลนิพพาน อันเป็นที่น่ายินดียิ่ง ๆ ขึ้นไป ถ้าปรารถนาอยากจะได้อิฐผลทั้ง ๖ ประการนั้น ก็พึงสร้างเหตุคือความไม่ประมาทอันเป็นตัวการณ์ให้สำเร็จความปรารถนาทั้ง ๖ ประการนั้น จะไปทำอย่างอื่นหาสำเร็จไม่ คือจะต้องบำเพ็ญความไม่ประมาทเท่านั้น

ลำดับนี้จะอธิบายให้เข้าใจ สำหรับผู้พึ่งซึ่งประสงค์จะนำไปปฏิบัติเป็นการประจำวันต่อไป คำว่า ความไม่ประมาทนั้น หมายถึงความอยู่กับสติ คือถ้ามีสติอยู่กับตัวแล้ว ชื่อว่าไม่ประมาท ตรงกันข้าม ถ้าไม่มีสติอยู่กับตัวชื่อว่าประมาท

ท่านสาธุชนทั้งหลาย ขณะใดสติไม่อยู่กับเท้า เท้าเราอาจจะเหยียบขี้หมาได้ง่าย ๆ สมัยใดสติเราไม่อยู่กับมือ มือเราอาจพลั้งพลาดไปจับพื้นจับไฟหรือจับของที่เป็นพิษ สมัยใดเราประมาทไม่มีสติอยู่กับตัวเรา อาจจะเหยียบตะปู หรือเหยียบบรรไดพลาด หรือเหยียบสิ่งของแตก สมัยใดสติไม่อยู่กับตา ตาอาจจะดูของที่ไม่ควรจะดู สมัยใดสติไม่อยู่กับหู หูอาจจะฟังในสิ่งที่ไม่ควรจะฟัง สมัยใดสติไม่อยู่กับจมูก จมูกอาจจะดมกลิ่นที่ไม่ควรจะดม สมัยใดสติไม่อยู่กับลิ้น ลิ้นอาจจะรับประทานของที่ไม่ควรจะรับประทาน สมัยใดสติไม่อยู่กับกาย กายอาจจะถูกต้องสิ่งที่ไม่ควรจะถูกต้อง สมัยใดสติไม่อยู่กับใจ ใจเรานี้มันจะคิดนอกเรื่องนอกราว คิดเอาสิ่งที่เป็นพิษมาใส่ใจของตัวเอง เอาลนตัวเองด้วยสิ่งที่เป็นพิษอยู่วันยังค่ำทีเดียวเพราะเหตุดังนั้นแหละคนที่ไม่มีสติอยู่กับตัวชื่อว่าคนประมาท ส่วนคนที่มีสติอยู่กับตัวเสมอ ชื่อว่าคนไม่ประมาทด้วยประการฉะนี้

เมื่อผู้ฟังทราบความไม่ประมาทดังที่บรรยายมานี้แล้ว จะอธิบายให้เข้าเรื่องพระพุทธโอวาทนี้ต่อไป ในพระพุทธโอวาทประการที่หนึ่งที่ว่าเมื่อปรารถนาอยากได้ความมีอายุยืนเป็นต้น พึงทำความไม่ประมาทนั้น จะทำความไม่ประมาทอย่างใด จึงจะถือว่าเป็นทางที่ถูก ในพระพุทธโอวาทนี้ก็ทรงชี้ไว้ชัดแล้วว่า –

อปฺปมาทํ ปสํสนฺติ ปุญฺญกิริยาสุ ปณฺฑิตา

บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญความไม่ประมาทในการกระทำบุญทั้งหลาย

อธิบายว่าทำความไม่ประมาทในเวลากระทำบุญต่าง ๆ กล่าวตาม

หลัก ก็คือว่าพึงกระทำความไม่ประมาท คือให้มีสติในเวลาละกายทุจริต ประพฤติกายสุจริตเป็นต้น

ข้อนี้ขอให้ผู้ฟังสังเกตไว้ให้ดีว่า การที่จะกระทำความไม่ประมาท นั้นจะกระทำที่ไหน ในกรณียกิจอย่างเรา พึงทำความไม่ประมาทในที่ ๔ สถาน ดังนี้ ๑ พึงกระทำความไม่ประมาทคือให้มีสติ ในเวลาละกายทุจริต ประพฤติกายสุจริต ๒ พึงกระทำความไม่ประมาทคือให้มีสติในการละวจีทุจริตประพฤติวจีสุจริต ๓ พึงกระทำความไม่ประมาทคือให้มีสติ ในการละมโนทุจริตประพฤติมโนสุจริต ๔ พึงกระทำความไม่ประมาทคือให้มีสติในการละความเห็นผิด ทำความเห็นให้ถูก นี้เรียกว่ากระทำความไม่ประมาทในที่ ๔ สถาน

ในทางปฏิบัติพึงให้เข้าใจอย่างนี้ คือในเวลาเราจะทำการงานอะไรด้วยกาย ก็ให้มีสติตั้งอยู่ที่กาย จดจ้องอยู่ที่กาย เช่น จะเอามือจับถ้วยแก้ว เอาสติไปตั้งไว้ที่มือเสียก่อนแล้วจึงเอามือเอื้อมไปจับถ้วยแก้ว ถ้าไม่เอาสติไปตั้งไว้ที่มือก่อนปล่อยให้มือมันไปโดยลำพังโดยไม่มีสติควบคุม มือมันจะไปโดนถ้วยแก้วแตกก่อนจับ หรือแทนที่จะไปจับถ้วยแก้ว มันจะไปจับน้ำในถ้วยแก้ว หรือจะไปจับสิ่งอื่น ๆ เสีย หรือมิฉะนั้น ถ้าไม่มีสติก่อนจับถ้วยแก้ว มันอาจจะจับไม่ถูก จับผิดพลาดทำให้ถ้วยแก้วแตกเป็นต้น

เรื่องความไม่ประมาทนี้ ถ้าจะนำมาอรรถาธิบายแล้วก็เป็นเรื่องใหญ่เหลือเกิน เพราะความไม่ประมาทเป็นตัวหลักของพระพุทธศาสนา และเป็นข้อปฏิบัติประจำวัน ของมนุษย์ทุกคน กล่าวคืออันมนุษย์เรานี้นั้นตั้งต้นแต่ตื่นนอนขึ้นมา มีภาระกิจจำต้องประกอบด้วยกายกรรมคือทำทาง

กายก็มี ด้วยวจีกรรมคือพูดทางปากก็มี หรือเป็นเพียงแต่มโนกรรมคือคิดแต่ในใจก็มี ในการทำด้วยกายในการพูดด้วยวาจาและในการคิดด้วยใจนี้ ถ้าหากว่าไม่มีสติควบคุมกายควบคุมวาจาและควบคุมใจแล้ว การทำการพูดและการคิด ก็จะผิดพลาดได้มาก ถึงไม่ผิดไม่พลาดมากก็จะไม่ถูกต้องตามจุดหรือตามเป้าหมายที่เราตั้งไว้ มักผิดพลาดจากจุดหมายเสมอ ฉะนั้นความมีสติควบคุมตัวเองหรือกล่าวตามสำนวนนักธรรมว่า มีสติเป็นเครื่องรักษาตัวเสมอ ๆ ทุกอิริยาบถ ทุกกิจที่ทำ ทุกคำที่พูด ทุกเรื่องที่นึกคิดทางใจชื่อว่าความไม่ประมาท ถ้าคนเรามีสติรักษาตัวอย่างนี้ชื่อว่าเป็นผู้ไม่ประมาท คนที่ไม่ประมาทก็คือคนที่รักษาตัวดีนั่นเอง แต่ถ้าประมาทขาดสติขึ้นเมื่อไหร่ เมื่อนั้นขณะนั้นเวลานั้น ชื่อว่าไม่ได้รักษาตัว คนเราที่ลุกขึ้นโดนนั่นชนนี่ ก็เพราะว่าไม่มีสติรักษาตัว เดินไปเหยียบสิ่งที่ไม่ควรจะเหยียบชื่อว่าไม่รักษาเท้า พูดคำที่ไม่ควรจะพูด ชื่อว่าไม่รักษาวาจา ทั้งนี้เพราะไม่มีสติทั้งนั้น หรือไปนึกเอาเรื่องที่ไม่ควรจะนึก เช่น นึกเอาเรื่องโกรธ ไปนึกเอาเรื่องอิจฉาฤษยากัน ไปเอาเรื่องไม่ดีของคนอื่นมานึกมาคิด ซึ่งคนอื่นไม่รู้เรื่องกับเราเลย แต่เราก็ไปเอาเรื่องความไม่ดีของคนอื่นมาเผาใจตัวเองอย่างนี้ชื่อว่าไม่มีสติทั้งนั้น

คนไม่มีสตินี้แหละชื่อว่าคนประมาท คนประมาทแล้วย่อมอาจที่จะทำบาปได้ทุกอย่าง ทำบาปทางกาย เช่น ฆ่าสัตว์ลักทรัพย์และทำกาเมสุมิจฉาจารก็ได้ ทำบาปทางวาจา เช่น พูดเท็จ พูดยุแหย่ ให้แตกกันพูดคำหยาบ และพูดเพ้อเจ้อเหลวไหลไร้สาระก็ได้ ทำบาปทางใจ เช่น

ละโมภโลภอยากได้ของเขาโดยไม่มีเหตุไม่มีผล คิดอาฆาตพยาบาทจองเวรเขาโดยเขาไม่รู้ตัว และคิดผิดไปนอกจากทำนองครองธรรม คิดในทางที่ไม่ควรจะเป็นไปได้ต่างๆ นาๆ สารพัดก็ได้ เพราะเหตุฉะนั้น คนผู้ไม่มีสติเป็นเครื่องรักษาตัว คือไม่มีสติรักษากายวาจาใจแล้ว กายก็ทำบาปได้ วาจาก็พูดบาปได้ ใจก็คิดบาปได้

คนที่ทำบาปด้วยกายวาจาใจดังแสดงมา เรียกว่าคนทุจริต หรือคนบาป อันคนทุจริตคนบาปนี้ เกิดในชาติใดภพใดก็อายุสั้น เกิดในชาติใดภพใดก็มีโรคมีภัยมาก เกิดในชาติใดภพใจผิวพรรณก็ไม่งาม เกิดในชาติใดภพใดก็เกิดในตระกูลต่ำ เกิดในชาติใดภพใดก็ไปเกิดเมืองสวรรค์ไม่ได้ เกิดในชาติใดภพใดก็ไม่อาจจะบรรลุมรรคผลนิพพานได้ เพราะทำบาปไว้มากทั้งทางกายทั้งทางวาจา และทั้งทางใจดังพรรณนามา

เพราะเหตุฉะนี้ สมเด็จพระบรมศาสดาจึงทรงเทศน์โปรดพระเจ้าปเสนทิโกศลว่า เมื่อคนเราปรารถนาอยากจะให้มีอายุยืน อยากจะไม่มีโรคภัย อยากมีผิวพรรณงาม อยากไปเกิดในตระกูลสูง อยากไปเกิดในเมืองสวรรค์ชั้นฟ้าฉกามาพจร อยากจะไปเกิดในพรหมโลก หรืออยากจะบรรลุมรรคผลนิพพาน ก็จงทำความไม่ประมาทนั้นเถิด ฉะนี้

อธิบายว่าจงให้มีสติเป็นเครื่องรักษาตัว ในการละกายทุจริตประพฤติกายสุจริต ในการละวจีทุจริตประพฤติวจีสุจริต ในการละมโนทุจริตประพฤติมโนสุจริตในการละความเห็นผิดทำความเห็นให้ถูก ใจความง่าย ๆ ก็คือว่า ในขณะที่จะกระทำกิจด้วยกาย ให้มีสติรักษากาย ขณะที่จะพูด

อะไรด้วยวาจาให้มีสติรักษาปาก รักษาวาจา ในขณะที่จะคิดอะไรทางใจ ให้มีสติรักษาใจ นี่เป็นวิธีปฏิบัติอย่างสามัญธรรมดา

ต่อไปนี้จะแนะนำหลักปฏิบัติมาตามแนวปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน โดยย่อพอเป็นตัวอย่าง สำหรับผู้ลงมือปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานนั้น ท่านฝึกให้มีสติประจำทุก ๆ อิริยาบถ จะยืน จะเดิน จะนั่ง จะนอน ก็ให้มีสติเป็นประจำทุกอิริยาบถ แม้เมื่อเห็นรูปทางตา ได้ยินเสียงทางหู ได้รู้กลิ่นทางจมูก ได้รู้รสทางลิ้น ได้สัมผัสทางกาย ได้รู้ธรรมารมณ์ทางใจ ให้มีสติตามเห็นตามได้ยินตามรู้ไปหมด จนในที่สุดจะมีความรักหรือจะมีความโกรธ ก็ให้มีสติรู้ว่าเรารักเราโกรธ โดยนัยนี้ ท่านจึงให้หลักปฏิบัติไว้ในอิริยาบถใหญ่สองอิริยาบถอันเป็นหลักปฏิบัติ คือ อิริยาบถนั่ง อิริยาบถเดิน

สำหรับอิริยาบถเดิน ท่านให้ฝึกสติด้วยการภาวนาในเวลาเดินพร้อม ๆ กับก้าวเท้าไปคือเมื่อจะเอาเท้าขวาก้าวไปก็ให้มีสติโดยภาวนาในใจว่า **ขวาย่างหนอ** พร้อม ๆ กับก้าวเท้าขวาไป ในเวลาเอาเท้าซ้ายก้าวไปก็ให้ตั้งสติไว้ที่เท้าซ้าย แล้วภาวนาว่า **ซ้ายย่างหนอ** พร้อม ๆ กับก้าวเท้าซ้ายไป คือพยายามให้มีสติประจำก้าว ทุก ๆ ก้าว โดยใช้คำภาวนาเพียงสองคำว่า **ขวาย่างหนอ ซ้ายย่างหนอ** อย่างนี้เรื่อยไป ค่อย ๆ เดินไปทีละก้าว ๆ อย่างเชื่องช้า เพราะแบบฝึกหัดต้องให้เดินช้า ๆ เดินเร็วไม่ได้ สติตามกำหนดไม่ทัน ถ้าเดินช้า ๆ จึงจะมีสติตามกำหนดทัน อย่างนี้เป็นวิธีฝึก หรือวิธีปลูกสติ ก็คือสร้างความไม่ประมาทนั่นเอง ในอิริยาบถเดิน สำนวนนักปฏิบัติเรียกว่า เดินจงกรม

สำหรับอิริยาบถนั่ง ท่านให้มีสติกำหนดลมหายใจเข้าออก ก็แหละในเวลาที่คนเราหายใจเข้าหรือหายใจออกนั้น ลมมันจะแสดงอาการให้ปรากฏที่ท้อง คือเมื่อหายใจเข้า ลมจะดันท้องพองออกมา เมื่อเวลาหายใจออก ลมจะสูบท้องให้ยุบเข้าไป เป็นธรรมดานิยมอย่างนี้อยู่ตลอด ตั้งแต่เกิดจนตายแม้แต่นอนหลับลมก็แสดงอาการอยู่อย่างนั้น ฉะนั้นท่านจึงฝึกให้นั่งภาวนาโดยเอาสติไปจับอยู่ที่ท้องตรงพองตรงยุบ แล้วก็ภาวนาตามจังหวะของท้อง พร้อม ๆ กับที่มันพองมันยุบว่า **พองหนอ ยุบหนอ** ให้มีสติประจำอยู่อย่างนี้ตลอด ไม่ให้สติไปในที่อื่น ถ้าเผลอ เช่น เผลอคิดไปถึงลูกถึงหลาน ก็ให้ตามมันไปโดยภาวนาว่า **คิดหนอ คิดหนอ** ให้มันกลับมาที่พองที่ยุบตามเดิม หรือถ้าได้ยินเสียงอะไรมากระทบหู ก็ให้ภาวนาว่า **ได้ยินหนอ ได้ยินหนอ** ตามคุมจิตให้มันมาอยู่ที่พองที่ยุบ อย่างนี้เรียกว่า ฝึกหัดสติหรือสร้างความไม่ประมาทให้เกิดให้มีขึ้นในตน

คนที่มีการระมัดระวังรักษากายในเวลา ยืน เดิน นั่ง นอน รักษาวาจาในเวลาพูด รักษาจิตใจในเวลาใช้คิดนึก อย่างนี้เสมอ ๆ แล้ว ชื่อว่าเป็นผู้ไม่ประมาท ก็คนที่ไม่ประมาทดังว่านี้เอง ชื่อว่าเป็นคนทำบุญ กายที่ทำการงานก็เป็นบุญ วาจาที่พูดออกมาก็เป็นบุญ จิตที่นึกคิดก็เป็นบุญ เพราะเหตุที่คนไม่ประมาทนั้น มีกายวาจาใจเป็นบุญทั้งหมด ดังนั้น คนผู้ไม่ประมาทคือคนทำบุญนั้น เมื่อปรารถนาอยากจะได้อิฐผลอันใดมีอายุยืนเป็นต้น ก็จะสำเร็จสมดังความปรารถนา แต่ถ้าไม่ทำบุญคือไม่ได้บำเพ็ญความไม่ประมาทเลย ปล่อยให้หลงงมงายไปตามเรื่อง แล้วก็ปรารถนาอยาก

จะได้อันโน้นปรารถนาหยากจะได้อันนี้ เช่นนี้จะไม่มีทางสำเร็จได้เลย เปรียบเหมือนคนที่จนไม่มีทรัพย์ แต่ปรารถนาอยากจะได้ซื้อสิ่งนั้นสิ่งนี้มาใช้สอย ถึงจะปรารถนาอย่างไรก็ไม่มีทางที่จะสำเร็จได้ ฉันใดคนที่ไม่มีบุญแต่ปรารถนาอยากได้ผลของบุญ คืออยากให้มีอายุยืนเป็นต้น ก็ไม่มีทางที่จะเป็นไปได้ ฉันนั้น

ส่วนคนผู้มีบุญคือคนผู้ที่ไม่ประมาท พยายามรักษากายวาจาใจให้เป็นบุญอยู่เสมอ เมื่อมีบุญอยู่แล้ว ปรารถนาอยากจะได้อะไรอันเป็นผลของบุญ คือปรารถนาอายุยืน ปรารถนาความไม่มีโรค ปรารถนาผิวพรรณงาม ปรารถนาตระกูลสูง ปรารถนาเมืองสวรรค์ ปรารถนาพรหมโลก หรือปรารถนามรรคผลนิพพานก็ย่อมมีทางที่จะสำเร็จได้สมปรารถนา เพราะเหตุฉะนั้น สมเด็จพระบรมศาสดา จึงตรัสว่า เมื่อบุคคลเราปรารถนาอยากจะมีอายุยืนก็ดี อยากจะไม่มีโรคก็ดี อยากจะมีผิวพรรณงามก็ดี อยากจะไปเกิดในตระกูลสูง ก็ดี อยากจะไปเกิดเป็นพระอินทร์พระพรหมก็ดี หรืออยากจะบรรลุมรรคผลนิพพานก็ดี ก็พึงกระทำความไม่ประมาทเถิด ดังนี้

ในพระพุทธโอวาทประการที่สอง พระองค์ทรงแสดงถึงผลแห่งบุคคลผู้ที่ไม่ประมาทว่า อันคนผู้ไม่ประมาทดังกล่าวนี้นั้น จะได้เป็นผู้บรรลุถึงประโยชน์ของความเกิดมาทั้งชาตินี้และชาติหน้า คือเกิดมาในชาติปัจจุบันนี้ ก็จะได้มนุษย์สมบัติสวรรค์สมบัติ หรือนิพพานสมบัติ แม้ตายไปแล้วไปเกิดในชาติเบื้องหน้าอีก ก็จะได้มนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ หรือนิพพานสมบัติ ตามควรแก่บุญบารมีนั้นๆ คือได้ประโยชน์ไม่เสียทีที่เกิดมา

แม้ตายไปก็ไม่เสียทีที่ตาย เกิดมาก็ดี ตายไปก็ดี ดังนั้น คนผู้ไม่ประมาทนั้น จึงได้ชื่อว่าเป็นผู้ประสบประโยชน์ทั้งสองประการ คือเกิดมาก็เป็นคนดี แม้ตายไปในโลกหน้าก็เกิดเป็นคนดีอีกด้วยประการฉะนี้

ในพระพุทธโอวาทประการที่ ๓ พระพุทธองค์ทรงแสดงว่า คนผู้มีความรู้ทั้งหลาย คือที่เรียนสำเร็จชั้นนั้นชั้นนี้ ถึงจะเรียนสำเร็จถึงขั้นปริญญา ถึงขั้นมหาเปรียญ หรือเป็นบัณฑิตอย่างไรก็ตาม แต่ถ้าไม่ได้ประพฤติปฏิบัติดีจนให้ได้ประสบประโยชน์สองประการคือ ประโยชน์ชาตินี้และประโยชน์หน้าแล้ว พระพุทธองค์ ไม่ทรงสรรเสริญยกย่องไม่ทรงให้เกียรติว่าเป็นบัณฑิตเป็นนักปราชญ์ ถึงจะรู้แสนรู้ก็ถือว่าเป็นนักปราชญ์เป็นบัณฑิตไม่ได้ ต่อเมื่อใดผู้มีความรู้นั้นใช้ความรู้ให้เป็นประโยชน์แก่ตัวเองในชาตินี้ และใช้ความรู้นั้นให้เป็นประโยชน์แก่ตัวเองในชาติหน้า ซึ่งหมายความว่าเกิดมาในชาตินี้ก็เป็นคนดี ได้รับผลคือ สุขกายเย็นใจตลอดชาติ ตายไปแล้วก็มีหวังที่จะได้ประสบผลแห่งบุญกุศล คือ ได้ความเป็นผู้มีอายุยืน ได้ความไม่มีโรคภัย ได้ความมีผิวพรรณงาม ได้เกิดในตระกูลมั่งมีศรีสุข ได้เกิดในสวรรค์ชั้นฟ้าฉกามาพจร หรือบางทีก็ได้ สำเร็จเป็นขั้นพระอริยเจ้า เหล่าพระโสดา พระสกิทาคา พระอนาคา และพระอรหันต์ เมื่อผู้รู้ได้นำความรู้มาประพฤติปฏิบัติ ทำให้เกิดประโยชน์แก่ตัวเองทั้งในปัจจุบันชาตินี้และในอนาคตกาลชาติเบื้องหน้า สมเด็จพระบรมศาสดาจึงทรงยกย่องว่าเป็นบัณฑิตเป็นนักปราชญ์ ด้วยประการฉะนี้

สาธุชนพุทธบริษัท เมื่อได้ฟังพระพุทธโอวาทที่สมเด็จพระบรมศาสดาทรงเทศนาโปรดพระเจ้าปเสนทิโกศล ดังแสดงมา พึงพากันน้อมรับเอาพระพุทธโอวาทนี้ไปฝังไว้ในน้ำจิตน้ำใจ คือจดจำนำไปประพฤติปฏิบัติเป็นเครื่องเตือนจิตเตือนใจของตนในโอกาสนั้น ๆ จักได้ชื่อว่าเป็นผู้ได้รับประโยชน์แห่งการฟังธรรม หรือได้รับประโยชน์แห่งการนับถือพระพุทธศาสนา ซึ่งมีอรรถาธิบายดังรับประทานวิสัชนามา ด้วยประการฉะนี้

พระธรรมเทศนา

เรื่อง ปุตตทารสังคหะ

พระราชรัตนเมธี วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

แสดง ณ สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย

วันที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๑

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมา สมฺพุทฺธสฺส

ปุตฺตทารสฺส สงฺคโห เอตมฺมงฺคลมุตฺตมนฺติ

บัดนี้ จะได้แสดงพระธรรมเทศนาในปุตตทารสังคหกถา ตามแนวแห่งสัตถุศาสนา คำสั่งสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พอเป็นเครื่องประดับสติปัญญา เพิ่มพูนกุศลศรัทธาของท่านพุทธศาสนิกชน โดยอนุรูปแก่กาลเวลาสืบต่อไป

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ตรัสเทศนาธรรมอันนำให้คนเจริญ ซึ่งเรียกว่า "มงคล" ไว้มากมายหลายอย่าง ถ้าจะกล่าวโดยทั่วไป คำสอนของพระองค์ทั้งหมดล้วนแต่เป็นมงคลทั้งนั้น แต่ที่ตรัสไว้โดยตรงในมงคลสูตรมีอยู่ ๓๘ ประการ แต่ละประการทรงยืนยันว่าเป็นมงคลอันอุดมซึ่งนิยมสวดและฟังกันอยู่เสมอ ในหมู่พุทธศาสนิกชน มงคลข้อต้น ๆ

พระธรรมกถึกรูปอื่นๆ ได้แสดงไปแล้ว วาระนี้จะแสดงเฉพาะมงคลข้อที่ ๑๒ และ ๑๓ คือปุตตทารสังคหะ อันว่าด้วยการสงเคราะห์บุตรอย่างหนึ่ง สงเคราะห์ภรรยาอย่างหนึ่ง และเพื่อให้เกิดความเข้าใจในมงคลข้อนี้ แจ่มแจ้งจะได้แสดงถึงลักษณะ แห่งบุตรและภรรยาก่อน แล้วจึงจะแสดงการสงเคราะห์ในภายหลังเป็นลำดับไป

บุตรนั้น ได้แก่บุคคลที่กำเนิดจากตน เป็นหน่อเนื้อเชื้อไขของตน ก็บุตรนี้มีมากมายหลายประเภท ในบาลีและอรรถกถาแห่งอื่นๆ เช่น บาลีและอรรถกถาบัณฑรชาดก นับเอาคนที่มาอาศัยตนอยู่ เช่น ศิษย์และลูกที่เขายกให้ เช่น ลูกบุญธรรม ว่าเป็นบุตรด้วย แต่ในอรรถกถามงคลสูตรนี้ ท่านกล่าวเจาะจงเอาเฉพาะลูกที่เกิดจากตนเท่านั้น ว่าเป็นบุตร คำว่าบุตร แปลได้หลายอย่าง ดังจะยกมาแสดงเพียง ๓ ประการคือ ๑. บุตร แปลว่าผู้ป้องกันพ่อแม่ไม่ให้ตกนรก ตามคติพราหมณ์ถือว่าผู้ไม่มีบุตรจะต้องตกนรก เมื่อมีบุตรแล้วจึงจะพ้นได้ แต่คติของพุทธศาสนา ถือว่า บุตรที่ดี ที่ชักนำพ่อแม่ให้ตั้งอยู่ในทานศีล และภาวนา จัดเป็นผู้กตัญญู และ เป็นผู้ป้องกันพ่อแม่จากการตกนรกได้ ๒. บุตร แปลว่าผู้ชำระตระกูลของตนให้สะอาด คือ ลูกดี มีศีลธรรม นำพ่อแม่ พี่น้อง ญาติมิตร ให้พากันประกอบแต่กุศล ชำระตนให้สะอาดทั้งกาย วาจา ใจ ๓. บุตร แปลว่าผู้ยังหทัยของพ่อแม่ให้เต็มคือลูกที่ดี เชื่อฟังพ่อแม่ นำมาแต่ความอิ่มอกอิ่มใจให้แก่พ่อแม่

บุตรนั้น เมื่อจะกล่าวตามอำนาจแห่งคุณธรรมแล้ว สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่ามี ๓. จำพวก คืออภิชาตบุตร ๑ อนุชาตบุตร ๑

อวชาตบุตร ๑ อภิชาตบุตร แปลว่า บุตรผู้ยิ่งกว่าพ่อแม่ ได้แก่บุตรที่อยู่ในศีลในธรรม ถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ว่าเป็นที่พึ่งที่ระลึก ส่วนพ่อแม่ตรงกันข้าม. อนุชาตบุตร แปลว่าบุตรผู้เสมอพ่อแม่ ได้แก่บุตรที่ตั้งอยู่ในศีลในธรรม ถึงพระรัตนตรัยว่าเป็นที่พึ่งที่ระลึก เช่นเดียวกับพ่อแม่. อวชาตบุตร แปลว่าบุตรผู้เลวกว่าพ่อแม่ ได้แก่บุตรที่ไม่ตั้งอยู่ในศีลในธรรม ไม่ถึงพระรัตนตรัยว่าเป็นที่พึ่งที่ระลึก. ส่วนพ่อแม่เป็นผู้มีศีลมีธรรม ถึงพระรัตนตรัยว่าเป็นที่พึ่งที่ระลึก สมเด็จพระผู้มีพระภาคได้ตรัสถึงบุตรทั้ง ๓ จำพวกเหล่านี้ต่อไปว่า อภิชาตํ อนุชาตํ ปุตฺตมิจฺฉนฺติ ปณฺฑิตาฯ ดังนี้เป็นอาทิ แปลเป็นใจความว่า บัณฑิตทั้งหลายย่อมปรารถนา อภิชาตบุตรและอนุชาตบุตร แต่ไม่ปรารถนาอวชาตบุตรผู้ทำลายตระกูล บุตร ๓ จำพวกเหล่านี้ บุตรเหล่าใดเป็นอุบาสก มีศีล รู้ถ้อยคำของยาจก ไม่มีความตระหนี่ บุตรเหล่านั้นย่อมเจริญรุ่งเรืองในบริษัททั้งหลาย เหมือนกับพระจันทร์เพ็ญพ้นจากหมู่เมฆแจ่มจ้าอยู่กลางนภา ฉะนั้น

ความจริง คำว่าบุตร โดยตรงย่อมหมายถึงเฉพาะลูกที่เป็นผู้ชายเท่านั้น แต่โดยอ้อมก็ย่อมหมายถึงธิดา คือลูกที่เป็นหญิงด้วย และบุตรนี้ถึงจะช้ำช้าเลวทรามอย่างไร ก็ยังคงเป็นบุตรอยู่นั่นเอง เพราะฉะนั้น จะเป็นลูกชายก็ตาม ลูกหญิงก็ตาม ลูกดีก็ตาม ลูกเลวก็ตาม ก็อยู่ในฐานะที่พ่อแม่จะต้องสงเคราะห์ทั้งนั้น การสงเคราะห์บุตรนั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในสิงคาลสูตรมี ๕ ประการคือ ๑. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว ๒. ให้ดำรงอยู่ในความดี ๓. ให้ศึกษาศิลปวิทยาต่างๆ ๔. หาสามีภรรยาที่สมควรให้ ๕. มอบทรัพย์สมบัติให้ในสมัยอันควร

การสงเคราะห์บุตรตามแนวทางพุทธศาสนานี้ ย่อมเป็นที่ทราบกันอยู่โดยมากแล้ว แต่การจะทำตามให้บริบูรณ์นั้นเป็นการยาก คืออาจทำได้เป็นบางข้อ ไม่ครบทั้งหมด การสงเคราะห์บุตรที่นิยมทำกันในทุกวันนี้ ที่เห็นได้ชัดมีแต่ข้อที่ว่า ให้ศึกษาศิลปวิทยาเท่านั้น แต่ในข้อที่ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว และให้ตั้งอยู่ในความดีนี้ พ่อแม่บางคน ไม่ค่อยจะได้สงเคราะห์บุตรนัก มักจะนึกเสียว่า ครูอาจารย์ในสถานศึกษานั้นๆ คงจะสั่งสอนบุตรให้ดีเอง นี้นับว่าเป็นความบกพร่องในการสงเคราะห์บุตร แท้จริงการสั่งสอนบุตรให้เว้นจากความชั่ว ประพฤติความดีนี้เป็นข้อสำคัญมาก สมเด็จพระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสไว้เป็นข้อแรกและข้อที่สอง ส่วนการสงเคราะห์อย่างอื่นๆ ตรัสไว้ถัดไปจากนั้น เพื่อแสดงว่ามีความสำคัญรองลงไป เพราะฉะนั้น ผู้มีความรักบุตร ควรพยายามสงเคราะห์บุตรด้วยการห้ามจากความชั่ว และให้ตั้งอยู่ในความดีให้ดีที่สุด สมบูรณ์ที่สุดเท่าที่จะทำได้ พึงนึกถึงคติโบราณที่ว่า "รักวัวให้ผูก รักลูกให้ตี" ไว้บ้าง คติโบราณนี้ บางคนในสมัยนี้ ถือว่าเป็นของเก่าล้าสมัย นำมาใช้ในปัจจุบันนี้ไม่ได้ เพราะการเฆี่ยนตีเป็นการริดรอนเสรีภาพของเด็กในสมัยนี้ จึงมักปล่อยให้เด็กทำอะไรได้ตามใจชอบ จนเด็กลืมตัว ประพฤติความชั่วต่าง ๆ กลายเป็นปัญหาสังคมที่แก้ไม่ตก และเป็นปัญหาหนักมากขึ้นทุกที แท้จริง เด็กที่อยู่ในวัยเยาว์นั้น ผู้ใหญ่จะสั่งสอนปลูกฝังนิสัยให้อย่างไรก็เป็นอย่างนั้น สมจริงตามคำพังเพยที่ว่า "ไม้อ่อนดัดง่าย" ฉะนั้น ผู้รักลูกพึงสงเคราะห์ลูกด้วยการห้ามไม่ให้ทำความชั่ว ให้ทำแต่ความดี แม้จะต้องลงโทษเฆี่ยนตีกันบ้างในเมื่อมีความจำเป็นก็ควรทำ และถ้าหาก

สามารถจะสงเคราะห์บุตรให้ครบบริบูรณ์ทั้ง ๕ สถานได้ก็ยิ่งเป็นการดี นี้เป็นการ สงเคราะห์บุตร ส่วนการสงเคราะห์ภรรยา จะได้พรรณนาต่อไป

ภรรยา แปลว่าผู้ที่สามีพึงเลี้ยงดู หมายถึงหญิงผู้อยู่ร่วมกับชายในฐานะเป็นคู่ครองกัน ภรรยามีหลายประเภท ดังที่สมเด็จพระบรมศาสดาทรงจัดประเภทของภรรยาไว้ในสัตตนิบาต อังคุตตรนิกายว่า ภรรยามี๗ประเภท คือ ๑. วขกภริยา ภรรยาเสมอด้วยเพชฌฆาต ๒. โจรภริยา ภรรยาเสมอด้วยโจร ๓. สามีภริยา ภรรยาเสมอด้วยเจ้านาย ๔.มาตาภริยา ภรรยาเสมอด้วยมารดา ๕. ภคินีภริยา ภรรยาเสมอด้วยน้องสาว ๖. สขาภริยา ภรรยาเสมอด้วยเพื่อนและ ๗. ทาสีภริยา ภรรยาเสมอด้วยทาสี

ภรรยาที่ซื้อมาด้วยทรัพย์ ไม่มีความรักใคร่ในสามี ฝักใฝ่ชายอื่น ไม่ทำประโยชน์ให้ ดูหมิ่นสามีมีจิตคิดร้าย และขวนขวายเพื่อจะฆ่าสามีเสีย นี้เรียกว่าภรรยาเสมอด้วยเพชฌฆาต เป็นประเภทที่ ๑ ภรรยาที่คอยยักยอกทรัพย์ของสามีที่อุตส่าห์ทำงานอาชีพต่าง ๆ ได้มา เรียกว่าภรรยาเสมอด้วยโจร เป็นประเภทที่ ๒. ภรรยาที่ไม่ชอบทำการงาน เกียจคร้าน หยาบคายดุร้าย ปากจัด ข่มขี่สามี เรียกว่าภรรยาเสมอด้วยเจ้านาย เป็นประเภทที่ ๓. ภรรยาที่คอยทำประโยชน์ เอาใจใส่ดูแลสามีเหมือนบุตรของตน เรียกว่าภรรยาเสมอด้วยมารดา เป็นประเภทที่ ๔. ภรรยาที่เคารพยำเกรง ยอมอยู่ในอำนาจของสามี เรียกว่าภรรยาเสมอด้วยน้องสาว เป็นประเภทที่ ๕. ภรรยาผู้มีสกุล มีอาจารสมบัติ พบสามีเข้าก็ร่าเริงยินดี เหมือนได้พบเพื่อน เรียกว่าภรรยาเสมอด้วยเพื่อน เป็นประเภทที่ ๖. ภรรยาที่แม้จะถูกสามีลง

โทษ ก็สงบเสงี่ยม อดทนได้ไม่โกรธ ยอมอยู่ในอำนาจของสามี เรียกว่า ภรรยาเสมอด้วยทาสี เป็นประเภทที่ ๗. ในภรรยาทั้ง ๗. ประเภทนี้ ๓.ประเภทแรกคือ ภรรยาเสมอเพชฌฆาต ภรรยาเสมอด้วยโจร. และภรรยาเสมอด้วยเจ้านาย เป็นฝ่ายไม่ดี ๔. ประเภทหลังคือ ภรรยาเสมอด้วยมารดา ภรรยาเสมอด้วยน้องสาว ภรรยาเสมอด้วยเพื่อน และภรรยาเสมอด้วยทาสี เป็นฝ่ายดี

ในโลกนี้ย่อมมีภรรยาทั้งฝ่ายดีและฝ่ายไม่ดีอยู่ตลอดไป แม้สิ่งอื่นๆ ก็เหมือนกัน ฉะนั้น ภรรยาจะดีจะเลวหรือพอปานกลางอย่างไรก็ตาม ผู้ที่เป็นสามีก็พึงให้การสงเคราะห์ไปตามหน้าที่ อย่าให้มีบกพร่อง การสงเคราะห์ภรรยา สมเด็จพระบรมศาสดาทรงสั่งสอนไว้มีอยู่ ๕. ประการคือ ๑. ยกย่องนับถือในฐานะเป็นภรรยา ให้เกียรติในที่ทั่วไป ไม่ซ่อนเร้นบิดบัง ๒. ไม่ดูหมิ่นเหยียดหยาม คือไม่เหยียบย่ำลงไปเสมอทาษ หรือดุด่าทุบตี ลงโทษให้ได้รับความเจ็บอาย ภรรยาที่ถูกสามีเหยียดหยาม ย่อมถูกคนอื่น ๆในบ้าน ตั้งแต่ญาติพี่น้องลงไป จนถึงคนรับใช้พลอยพากันเหยียดหยามไปด้วย ๓. ไม่นอกใจภรรยา คือไม่เผื่อแผ่ความรักไปให้หญิงอื่นจนเลยขอบเขต เพราะการนอกใจกันนี้ ก่อให้เกิดความร้ายขึ้นในครอบครัวมากมาย เช่นเกิดการทะเลาะวิวาท แตกร้าวหมดความเมตตากัน จนพลอยมีผลร้ายไปถึงบุตรธิดา และญาติพี่น้องอื่น ๆ ด้วย เมื่อสามีไม่นอกใจ เรื่องร้ายทั้งหลายก็ไม่เกิด ในครอบครัวย่อมอบอุ่นไปด้วยความรักความเมตตากัน มีความสุขอันเป็นที่ต้องการของคนทุกคน ๔. มอบความเป็นใหญ่ให้ คือสามี

ต้องไม่ยุ่งเกี่ยวสอดแซกในกิจการบ้านเรือน อันเป็นหน้าที่ของภรรยา สามีควรยกให้ภรรยาเป็นใหญ่โดยเด็ดขาด เพื่อให้เขาจัดการได้อย่างเต็มที่ ๕. ให้เครื่องแต่งตัว คือหาเครื่องประดับที่ถูกใจให้ตามคราวตามโอกาสเพื่อแสดงความรักความเสน่หาที่มีต่อภรรยา เป็นเครื่องหล่อเลี้ยงน้ำใจให้ชุ่มชื่น

การสงเคราะห์บุตรก็ดี การสงเคราะห์ภรรยาก็ดี ตามที่ได้พรรณนามานี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยืนยันว่า เป็นมงคลอันอุดม คือเป็นสิ่งที่จะพาตนให้เจริญอย่างสูงสุด ความจริงย่อมเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่าในชีวิตการครองเรือนนั้น บุตรและภรรยาเป็นสำคัญที่สุด ถ้าบุตรดีภรรยาดี การครองเรือนก็นับว่าได้ประสบผลอันประเสริฐสุด ก็บุตรและภรรยานี้ จะดีได้ก็เพราะได้รับการสงเคราะห์อย่างถูกต้องครบถ้วน ถ้ามิฉะนั้นแล้ว ก็จะดีไม่ได้ คนที่ฉลาด รู้จักสงเคราะห์บุตรและภรรยาให้ดีแล้ว ย่อมได้รับความสุข เมื่อมีความสุข จิตใจก็ปลอดโปร่งสามารถคิดสร้างคุณความดีให้ยิ่งขึ้นไปได้ นี้จัดว่าเป็นมงคล ให้ถึงความเจริญ นอกจากนี้ยังจะได้รับการยกย่องสรรเสริญจากคนทั่วไปว่าเป็นผู้ครองเรือนที่ดี ไม่เพียงแต่มนุษย์เท่านั้นที่สรรเสริญแม้เทวดาก็นิยมนับถือ ดังมีเรื่องปรากฏว่า ครั้งหนึ่งท้าวสักกเทวราชได้เสด็จไปประพาสอุทยานพร้อมด้วยมาตลีเทพบุตรสารถี และเทพบริวารเป็นอันมาก เมื่อออกจากเทพวิมาน ท้าวเธอได้ทรงกระทำนมัสการซึ่งทิศทั้งหลาย มาตลีมีความข้องใจ จึงทูลถามถึงเหตุที่ทรงทำอย่างนั้น ท้าวเธอได้ตรัสตอบว่า "เย คหฏฐา ปุญฺญกรา" เป็นอาทิ แปลว่า มาตลีเอ๋ย เรานมัสการ

เหล่าคฤหัสถ์ผู้ทำความดี มีศีล เป็นอุบาสก เลี้ยงดูบุตรภรรยาโดยธรรม เมื่อมาตลีเทพบุตรได้ฟังดังนั้น จึงทูลว่า"เสฎฐา หิ กิร โลกสมึ" เป็นอาทิ แปลว่า ข้าแต่ท้าวสักกะ เหล่าคฤหัสถ์ที่ท่านนมัสการนั้น เป็นผู้ประเสริฐที่สุดในโลก ข้าแต่ท้าวสักกะ ข้าพเจ้าก็ขอนมัสการเหล่าคฤหัสถ์ที่ท่านนมัสการนั้นด้วย

รวมความในปุตตทารสังคหะ คือสงเคราะห์บุตรและภรรยานี้เพียงย่อ ๆ พอให้ได้ใจความว่า บุตรนั้น แปลว่าผู้ป้องกันพ่อแม่ไม่ให้ตกนรก แปลว่าผู้ชำระตระกูลให้สะอาด แปลว่าผู้ทำหทัยพ่อแม่ให้เต็ม บุตรมีมากมายหลายอย่าง เฉพาะที่สำคัญมี ๓ อย่าง คือ ๑. อภิชาตบุตร บุตรผู้มีคุณธรรมยิ่งกว่ามารดาบิดา ๒. อนุชาตบุตรบุตรผู้มีคุณธรรมเสมอด้วยมารดาบิดา ๓. อวชาตบุตร บุตรผู้เลวกว่ามารดาบิดา ฯ ผู้มีบุตร ไม่ว่าจะดีหรือเลวพึงสงเคราะห์บุตรด้วยการห้ามจากความชั่ว ให้ดำรงอยู่ในความดี ให้ศึกษาศิลปวิทยาหาคู่ครองที่สมควรให้ และมอบทรัพย์สมบัติให้ในสมัยอันควร นอกจากบุตรก็คือภรรยา ภรรยานั้นก็มีอยู่ดีและเลว และมีประเภทมากมายดังได้แสดงมาแล้ว อย่างไรก็ตาม ผู้เป็นสามีพึงสงเคราะห์ภรรยาโดยสถาน ๕ คือ ยกย่องนับถือว่าเป็นภรรยา ไม่ดูถูกเหยียดหยาม ไม่นอกใจ มอบความเป็นใหญ่ให้ และหาเครื่องประดับให้

เมื่อทำได้ดังนี้ ความเจริญย่อมเกิดมีแก่ตน คือทำให้เกิดความรักใคร่กลมเกลียวกันในครอบครัว มีความ สงบสุข ปราศจากข้อขัดข้องเดือดร้อนต่าง ๆ นับได้ว่าเป็นผู้ประสบความสำเร็จในการครองเรือนเป็นฆราวาส

แม้หากจะมุ่งมาดปรารถนาที่จะเสริมสร้างคุณความดีให้ยิ่งขึ้นไป ก็ทำได้สะดวก เพราะไม่มีความกังวลใด ๆ โดยหมั่นสร้างสมอบรมบุญกุศลให้มากขึ้นทุกที เมื่อบุญบารมีแก่กล้าจนอาจทำกิเลสตัณหาทั้งหลายให้หมดไปได้ในที่สุด ย่อมบรรลุถึงวิมุตติ หลุดพ้นจากทุกข์ทั้งสิ้นทั้งปวง ข้ามห้วงกิเลส ถึงฝั่งแห่งพระนิพพาน อันมีความสุขเป็นนิรันตรกาล ด้วยผลแห่งปุตตทารสังคหะคือ การสงเคราะห์บุตรภรรยาเป็นเบื้องต้น สมเด็จพระทศพลสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงสรรเสริญว่า เป็นเหตุเครื่องเจริญ คืออุดมมงคลแก่ชนผู้ปฏิบัติทั้งหลาย มีอรรถาธิบายดังแสดงมาด้วยประการฉะนี้ ฯ

พระธรรมเทศนา

พระราชสิทธิมุนี (โชดก ป.ธ. ๙) วัดมหาธาตุ

แสดงในการบำเพ็ญกุศลปัญญาสมวาร ศพคุณนายตุ้ย สิทธิประศาสน์

ณ วันที่ ๑๔ กันยายน ๒๕๑๑

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส
อปฺปมาทํ ปสํสนฺติ ปุญฺญกิริยาสุ ปณฺฑิตาติ

ณ โอกาศบัดนี้ อาตมภาพจะได้แสดงพระธรรมเทศนา เพื่อเป็นการโสดสรงองค์ศรัทธา ประดับปัญญาบารมีของท่านเจ้าภาพสืบต่อไป

วันนี้ เป็นวันอภิลักขิตสมัยอันพิเศษ เป็นวันทำบุญครบ ๕๐ วัน นับตั้งแต่คุณโยมตุ้ย สิทธิประศาสน์ได้ถึงแก่กรรมมา ท่านเจ้าภาพกล่าวคือ คุณหลวงสิทธิประศาสน์และบุตรธิดา พร้อมด้วยญาติสนิทมิตรสหาย ได้พร้อมเพรียงกันบำเพ็ญกองการกุศล เพื่ออุทิศผลให้แก่คุณโยมตุ้ยติดต่อกันมาโดยลำดับ ๆ มิได้ขาดเลย เฉพาะวันนี้ในเบื้องต้น ท่านเจ้าภาพได้อาราธนาพระสงฆ์เถรานุเถระมาเจริญพระพุทธมนต์ ถวายภัตตาหารเพลตอนเย็นจัดให้มีการแสดงพระธรรมเทศนาอีก ถือว่าเป็นการให้ทานทั้ง ๒ อย่างควบคู่กันไป คืออามิสทานและธรรมทาน การให้ธรรมเป็นทานเป็นการให้แสงสว่างภายใน และชื่อว่าได้ให้สิ่งที่ไม่ตายเป็นทาน ย่อมชนะการให้ทั้งปวง

ต่อนี้จะได้แสดงพระธรรมเทศนาเป็นตอน ๆ ไป คือ พรรณนาถึงความดีของท่านผู้ตาย ความดีของเจ้าภาพ ความดีของญาติสนิทมิตรสหายและพรรณนาเนื้อธรรมในหัวข้อเรื่อง เตรียมตัวก่อนตาย ให้ท่านทั้งหลายได้สดับรับฟังสืบต่อไป

คุณโยมตุ้ย สิทธิประศาสน์ มีความดีอันควรแก่การที่จะนำมาพรรณนานั้นมากมายหลายประการ เฉพาะวันนี้จะได้หยิบยกมาพรรณนาเพียงบางประการ เท่าที่ทราบ และเท่าที่ได้อยู่ใกล้ชิด ส่วนประการอื่น ๆ นอกเหนือไปจากที่จะได้นำมาพรรณนานั้น ก็เป็นหน้าที่ของลูกหลานผู้อยู่ใกล้ ผู้ได้รับอุปถัมภ์บำรุงจะพึงทราบโดยประจักษ์แก่ใจของท่านเอง คุณโยมตุ้ย สิทธิประศาสน์ เป็นลูกศิษย์กรรมฐาน ได้เข้าปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในระหว่างเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๔๙๘ พร้อมด้วยคุณหลวงจนกระทั่งถึงบัดนี้ก็ยังพากันประพฤติปฏิบัติอยู่มิได้ขาด นับเป็นเวลานานพอสมควรอยู่ คุณโยมตุ้ยเป็นผู้ที่ได้ดำรงชีวิตของตนอยู่ในประโยชน์ทั้ง ๓ มาเป็นอย่างดี น้อยคนนักน้อยคนหนา ที่จะได้มีชีวิตตั้งมั่นอยู่ในประโยชน์ทั้ง ๓ อย่างนี้ โดยมากประโยชน์โลกนี้ทำได้ดี แต่ประโยชน์โลกหน้ามักจะบกพร่อง ส่วนประโยชน์อย่างยิ่งมักจะไม่ได้ทำเลย สำหรับคุณโยมตุ้ยนี้ ประโยชน์โลกนี้ก็ได้บำเพ็ญมาเป็นอย่างดี ประโยชน์โลกหน้าก็ไม่ละประโยชน์อย่างยิ่งก็ไม่ได้เว้น จึงชื่อว่าเป็นผู้หญิงที่หาได้ยาก ควรเป็นตัวอย่างแก่บุตรธิดา ญาติมิตร วิสสาสิกชนและอนุชนเป็นอย่างดี ลูกหลานทุกคน เป็นคนสุภาพเรียบร้อย มีปฏิปทาสัมมาปฏิบัติอันดีงาม ตั้งอยู่ใน

โอวาทคำสั่งสอนของบิดามารดาเป็นอย่างดี สร้างฐานะของตัวให้เจริญรุ่งเรืองด้วยปัจจัย ๔ บ้านก็เป็นสัดเป็นส่วน เป็นสมบัติของตัวเอง ผืนแผ่นดินก็เป็นที่อยู่ของตัวเอง ทรัพย์สมบัติก็มีพอสมควร ไม่น้อยหน้าไม่ต่ำตาคนอื่น ถึงจะไม่ร่ำรวยมากก็มีพอได้ใช้ได้สอย พอได้ทำบุญทำทาน

สุขของผู้ครองเรือนนั้น พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ว่า มีอยู่ ๔ ประการ คือ สุขเกิดเพราะความมีทรัพย์ สุขเกิดเพราะการจ่ายทรัพย์บริโภค สุขเกิดจากการไม่เป็นหนี้ และสุขเกิดจากการประกอบการงานที่ปราศจากโทษ

๑. สุขเกิดเพราะความมีทรัพย์ หมายความว่า ถ้าเรามีทรัพย์สมบัติแล้ว ผืนแผ่นดินเราก็หาซื้อได้ รถยนต์ขี่ก็หาซื้อได้ จะเดินทางไกลไปทางรถ ทางเรือก็ได้รับความสะดวกสบาย ต้องการอาหารชะนิดไหนก็หาได้ตามใจชอบ ต้องการเครื่องนุ่งห่ม เครื่องประดับตบแต่งราคาแพงสวยงามก็หาซื้อได้ ต้องการหยูกยาแก้ไข้ในยามเจ็บไข้ได้ป่วยก็ไม่ลำบากเดือดร้อนทั้งนี้ก็เพราะความมีทรัพย์เป็นต้นเหตุ

๒. สุขเกิดเพราะการจ่ายทรัพย์บริโภค หมายความว่า เมื่อเรามีทรัพย์แล้ว ถ้าเราตระหนี่ถี่เหนียวเกินขอบเขต สมควรจะใช้ก็ไม่ใช้สมควรจะจ่ายก็ไม่จ่าย มัวแต่หวงแหนไว้ ทรัพย์สมบัติอันนั้นก็ให้ประโยชน์แก่เราน้อย บางทีกลับให้โทษเสียอีกด้วย เพราะใจห่วง ใจกังวล ซ้ำมิหนำถ้าเกิดโจรผู้ร้ายมาปล้นอาจจะฆ่าเจ้าของตายก็ได้ โบราณท่านสอนว่า "ของดีอยู่กับหมาเน่า ของฆ่าเจ้าอยู่กับทองคำ" ดังนี้ พระพุทธเจ้าทรง

สอนวิธีใช้ทรัพย์เพื่อให้เกิดความสุขไว้ว่า เมื่อหาทรัพย์ได้มาโดยชอบธรรม แล้วให้ปฏิบัติดังนี้ คือ:-

๑. เลี้ยงตัว มารดา บิดา บุตร ภรรยา บ่าวไพร่ ให้เป็นสุข

๒. เลี้ยงเพื่อนฝูง ให้เป็นสุข

๓. บำบัดอันตรายที่เกิดแต่เหตุต่าง ๆ

๔. ทำพลี ๕ อย่าง คือ:-

ก. ญาติพลี สงเคราะห์ญาติ

ข. อติถิพลี ต้อนรับแขก

ค. ปุพพเปตพลี ทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย

ฆ. ราชพลี ถวายเป็นหลวง มีเสียภาษีอากร เป็นต้น

ง. เทวตาพลี ทำบุญอุทิศให้เทวดา

๕. บริจาคทานในสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติชอบ

สรุปความว่า ทรัพย์นั้นมีประโยชน์ทั้งภพนี้และภพหน้า ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับบุคคลผู้รู้จักใช้ทรัพย์นั้นให้เป็นประโยชน์ ให้ได้รับความสุข เปลี่ยนทรัพย์ภายนอกให้เป็นอริยทรัพย์ภายในก็ได้

๓. สุขเกิดจากการไม่เป็นหนี้ หมายความว่า การเป็นหนี้เป็นสินกันทำให้ได้รับความทุกข์ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า "อิณาทานํ ทุกฺขํ โลเก" ความเป็นหนี้ เป็นทุกข์ในโลก ดังนี้ เมื่อเห็นหน้ากันก็กลัวเขาจะทวงเงิน เมื่อยืมมาแล้วไม่มีเงินใช้หนี้ก็เป็นทุกข์ ไปทวงหนี้กันก็เป็นทุกข์ บางรายถึงกับเกิดการทะเลาะวิวาทฆ่าฟันรันแทงกันตายเพราะหนี้ก็มีอยู่ เมื่อเราไม่

เป็นหนี้เป็นสินใคร เราจะไปไหนมาไหน จะอยู่ที่ไหนก็ได้รับแต่ความสุขใจ ดังนั้น ความไม่เป็นหนี้ จึงเป็นเหตุให้บุคคลได้รับความสุขประการหนึ่ง

๔. สุขเกิดจากการประกอบการงานที่ปราศจากโทษ หมายความว่า การงานที่ทำนั้นถ้าไปเบียดเบียนคนอื่นสัตว์อื่นจึงได้มา เป็นการงานที่ไม่ชอบธรรม การงานที่เกิดจากการทำความชั่วทางกาย ทางวาจา ทางใจก็ไม่ดีทั้งนั้น เพราะการงานเช่นนั้นมีผลเป็นทุกข์ มีทุกข์เป็นกำไร เราหาได้มาด้วยน้ำพักน้ำแรงของเรา เราก็พากพูมใจเราไม่ต้องกลัว ไม่ต้องหวาดระแวงว่าจะถูกจับกุมลงโทษ เมื่อเป็นเช่นนั้นเราก็มีความสุข เราก็ไม่เดือดร้อน ดังนั้น การประกอบการงานที่ไม่มีโทษ จึงเป็นเหตุให้เราได้รับความสุขประการหนึ่ง

ความสุขของผู้ครองเรือนทั้ง ๔ ประการนี้ จะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยหลักธรรมเป็นเครื่องดำเนินชีวิตถึง ๔ ประการ คือขยันหา ขยันเก็บรักษา คบคนดี รู้จักประหยัด ขยายความต่อไปดั่งนี้ :-

๑. อุฏฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความหมั่น ในการประกอบกิจเครื่องเลี้ยงชีวิต ในการศึกษาเล่าเรียนในการทำธุระหน้าที่ของตนเข้ากับตำราที่มีผู้แต่งไว้ว่า

" ให้ขยันหมั่นก่อเป็นข้อต้น
กิจของคนทุกระเบียดไม่เกียจคร้าน
จะเล่าเรียนเพียรจำหรือทำงาน
มุ่งประมาณหมายสำเร็จให้เสร็จดี " ดังนี้

๒. อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษา คือรักษาทรัพย์ที่แสวงหามาได้ด้วยความหมั่น ไม่ให้เป็นอันตราย รักษาการงานของตัวไม่ให้เสื่อมเสียไป เป็นต้น

๓. กัลยาณมิตตตา มีเพื่อนเป็นคนดี ไม่คบคนชั่ว

๔. สมชีวิตา เลี้ยงชีวิตตามสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่หาได้ไม่ให้ฝืดเคืองนัก ไม่ให้ฟุ่มเฟือยนัก คือรู้จักประหยัดนั่นเอง

คุณโยมตุ้ย นับแต่ได้แต่งงานกับคุณหลวงมาเป็นเวลา ๕๘ ปี สมบัติพัสฐานทั้งหลายที่มีอยู่เป็นสักขีพยานนี้ ก็เพราะอาศัยความขยันเก็บหอมรอมริบไว้สะสมไว้จนเป็นมรดกตกทอดมาถึงขณะนี้สร้างฐานะสร้างบารมีร่วมกันมากับคุณหลวงจนมั่งคั่งสมบูรณ์ขึ้นมาโดยลำดับ ๆ ทั้งนี้ก็เพราะอาศัยคุณธรรมทั้ง ๔ ประการนั้นแหละเป็นเรือนใจ และเพราะน้ำใจดี เพราะความสามัคคีกันทั้งสองฝ่ายด้วย จึงช่วยให้มีความเจริญรุ่งเรืองมีความสงบสุขทุกทิวาราตรี ปรากฏว่า สามีภรรยาคู่นี้ต่างก็เอาอกเอาใจใส่กันดีมาก ทุกวันพระถ้าสุขสบายดี ได้เห็นหน้าคุณหลวงก็ต้องได้เห็นหน้าคุณโยมผู้หญิงเช่นกัน ถ้าวันไหนไม่ได้ไปวัดด้วยกัน ต่างก็เป็นห่วงกัน เมื่อมาถึงต่างก็ถามถึงสุขทุกข์ของกันและกันด้วยความปรารถนาดีต่อกัน และภรรยาก็เตือนให้สามีไปอาบน้ำ เพื่อจะได้มีความสุขยิ่งขึ้นเนื่องจากได้ตรากตรำมาทั้งวัน สามีก็เอาของดีคือพระธรรมมาฝากภรรยาเสมอ เมื่อคุณหลวงได้ฟังธรรมอะไรจากวัด ก็นำเอาธรรมนั้นมาเล่าสู่คุณโยมตุ้ยฟัง ต่างฝ่ายต่างก็ถนอมน้ำใจกัน อย่างนี้เรียกว่า รักกันด้วยน้ำใจแท้มิใช่รักเพียงรูปร่างอย่างเดียว เหมือนดังพระราชนิพนธ์ว่า

เรียมรักนุชนาถด้วย เห็นใจ จริงนา
ใช่รักรูปวิไล เลิศล้ำ
ชื่นใจแต่หล่อนไข คำซื่อ
อีกสิ่งปฏิบัติซ้ำ ส่งให้รักแรง ดังนี้ฯ

เมื่อเรารักกันด้วยน้ำใจอย่างนี้ เราก็อยู่ร่วมกันด้วยความผาสุข พ่อก็เป็นพ่อพิมพ์ของลูก แม่ก็เป็นแม่พิมพ์ของลูก สามีก็เป็นสามีที่ดี ภรรยาก็เป็นภรรยาที่ดี เมื่อต่างฝ่ายต่างดีต่อกันอย่างนี้ ความสงบสุขภายในบ้านก็เกิดขึ้น ลูกตาดำ ๆ อาศัยท้องแม่ อาศัยพ่อเกิดมา ก็จะมีแต่ความสงบสุข และจะเป็นลูกที่ว่านอนสอนง่ายเรียนหนังสือดี การงานดี เป็นนักปราชญ์ พ่อแม่ก็นอนตาหลับ ไม่วิตกกังวลใจ พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในชาดกแห่งหนึ่งว่า ลูกที่เกิดจากพ่อแม่ผู้มีศีลธรรม จะเป็นลูกที่ฉลาด มีปัญญาดี เรียนเก่ง ดังใจความย่อว่า

สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าของเราเกิดเป็นพระโพธิสัตว์ ในตระกูลธรรมบาล ตระกูลนี้เป็นตระกูลที่พ่อแม่มีศีลธรรมดีมาก นับตั้งแต่ปู่ ย่า ตา ทวด ลงมา ต่างก็พากันรักษาศีล ๕ กุศลกรรมบท ๑๐ อย่างเคร่งครัด คือ ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติผิดประเวณี ไม่พูดเท็จ ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดเพ้อเจ้อ ไม่โลภอยากได้ของเขา ไม่พยาบาทปองร้ายเขาไม่เห็นผิดจากทำนองครองธรรม ทุก ๆ คนภายในครอบครัวนั้นต่างก็รักษากุศลกรรมบท ๑๐ กันมิให้ขาดตกบกพร่องได้ ปรากฏว่าตระกูลธรรมบาลนี้ไม่เคยมีใครตายตั้งแต่อายุยังน้อยเลย อายุตั้ง ๑๐๐ ปี

ขึ้นไปจึงจะตาย ต่อมาพ่อได้ส่งลูกชายคือธรรมบาลกุมารไปเรียนวิชาที่เมืองตักกสิลา เรียนร่วมสำนักเดียวกันกับมาณพ ๕๐๐ คน เมืองตักกสิลาสมัยนั้น เมื่อเทียบกับสมัยนี้ก็เท่ากับ มหาวิทยาลัยในต่างประเทศนั่นเอง ครั้นเรียนวิชาจบแล้ว อาจารย์ได้ร้องขอให้ช่วยสอนศิษย์แทนก่อน วันหนึ่งลูกของอาจารย์อายุ ๑๖ ปี ได้ถึงแก่ความตายด้วยโรคบางอย่าง อาจารย์เสียใจร้องไห้ และเพื่อนนักเรียนร่วมกันก็ร้องไห้เพราะความเสียใจอาลัยรัก แต่ธรรมบาลกุมารกลับหัวเราะ อาจารย์จึงถามว่า ทำไมเธอจึงหัวเราะ ธรรมบาลกุมารตอบว่า ที่บ้านของกระผมไม่เคยมีใครตายตั้งแต่อายุยังน้อยอย่างนี้เลย กระผมไม่เคยเห็นจึงหัวเราะ อาจารย์ชักสงสัย จึงถามว่า ศิษย์พูดจริงหรือพูดเล่น ศิษย์ก็ตอบว่า กระผมพูดจริงขอรับ ท่านอาจารย์ยังไม่แน่ใจ ใคร่จะทดลองดู จึงได้มอบให้ธรรมบาลกุมารสอนหนังสือแทนก่อน และมอบให้ทำงานทุกอย่างแทนอาจารย์ เมื่อมอบงานเสร็จแล้วอาจารย์จึงให้ลูกศิษย์คนหนึ่งไปเอากระดูกแพะมาล้างให้สะอาดใส่ลงในกระสอบแล้วนำไป พอไปถึงบ้านของธรรมบาลกุมารบอกว่า ฉันคืออาจารย์ของธรรมบาล ได้เดินทางมาเยี่ยม เจ้าของบ้านได้ต้อนรับปฏิสันถาร เป็นอย่างดี เมื่อพูดจาปราศัยทักทายถามสุขทุกข์กันพอสมควรแล้ว อาจารย์จึงพูดว่า ลูกชายของท่านเรียนหนังสือดีมาก เป็นคนสุภาพเรียบร้อยดีเฉลียวฉลาดมีปัญญา แต่ว่าน่าเสียดายเหลือเกิน เพราะว่าลูกชายของท่านตายเสียแล้ว พออาจารย์พูดจบพ่อของธรรมบาลกุมารก็หัวเราะก๊ากใหญ่ทีเดียว อาจารย์จึงถามว่าเพราะเหตุไรท่านจึงหัวเราะ พ่อของธรรมบาลตอบว่า เป็นไปไม่ได้ ลูกของผมยังไม่ตาย อาจารย์บอกว่าตายแน่แล้วนี่อย่างไรกระดูก แก้กระดูกออกให้ดู

พ่อของธรรมบาลบอกว่า นี้ไม่ใช่กระดูกลูกของผม คงเป็นกระดูกแพะ เพราะว่าคนในตระกูลของผมไม่เคยตายแต่หนุ่ม ถึงอาจารย์จะพูดโกหกอย่างไรก็ไม่เชื่อ ตกลงอาจารย์ต้องยอมสารภาพ บอกว่าข้าพเจ้ามานี้ต้องการจะทดลองว่าจะจริงอย่างที่ลูกชายของท่านได้บอกไว้หรือไม่ เพราะลูกชายของท่านได้บอกไว้แล้วว่า ตระกูลของท่านไม่เคยมีคนตายตั้งแต่อายุยังน้อย ต้องอายุ ๑๐๐ ปีขึ้นไปจึงจะตายบัดนี้ข้าพเจ้าทราบแล้ว และเชื่อแน่แล้ว แต่อยากจะทราบว่าเพราะเหตุไรคนในตระกูลของท่านจึงไม่ตายแต่เล็กแต่น้อย พ่อของธรรมบาลกุมารจึงเล่าให้ฟังว่าตระกูลนี้ เป็นตระกูลที่ตั้งอยู่ในศีลในธรรม คือ ต่างคนก็พากันรักษาศีล ๕ กุศลกรรมบท ๑๐ อย่างเคร่งครัด อาจารย์จึงขอเขียนศีล ๕ กุศลกรรมบท ๑๐ ลงในแผ่นทองคำ เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติตามและนำไปสอนศิษยานุศิษย์ต่อไป ในตอนท้ายท่านกล่าวสรุปไว้ว่า

เอตาสุ เว ชายเร สุตฺตมาสุ
เมธาวิโน โหนฺติ พหุตฺตปญฺญา
พหุสฺสุตา เวทคุณา จ โหนฺติ ดังนี้

แปลเป็นใจความว่า *"บุตรธิดาทั้งหลาย ที่บังเกิดในภรรยา ของผู้มีศีลธรรมดีเหล่านั้น เป็นผู้ฉลาด มีปัญญามาก เป็นพหูสูต จะเรียนทางโลกก็จบปริญญา จะเรียนทางธรรมก็จบหลักสูตร จบพระไตรปิฎก"* ดังนี้ ฯ

เมื่อพ่อแม่เป็นผู้มีศีลธรรม ลูกก็เป็นคนว่านอนสอนง่าย เป็นคนฉลาด ปกครองง่าย ไม่ก่อความเดือดร้อนให้แก่พ่อแม่ ข้อนี้เป็นปัญหาที่น่าคิด เมื่อเราต้องการปลูกมะม่วงอกร่อง แต่เราไม่เลือกพันธุ์ เราก็ได้มะม่วงกะร่อนมาปลูก เราจะมาโกรธว่า มะม่วงกะร่อนนี้ไม่ดี ฉันไม่ต้องการก็ไม่ถูก เพราะเราเลือกพันธุ์ไม่เป็น หรือเราไม่เลือกพันธุ์ คนเราก็เหมือนกัน เพราะเวลาจะมาเกิดนั้น มาจากหลายทาง คือ มาจากอบายภูมิได้แก่มาจากนรก มาจากเปรต มาจากอสุรกาย มาจากสัตว์ดิรัจฉานก็มีสามารถจะมาเกิดเป็นมนุษย์ได้ มาจากมนุษย์ชั้นต่ำ ชั้นกลาง ชั้นสูงก็มีมาจากสวรรค์ ๖ ชั้น คือชั้นจาตุม ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี ปรนิมมิตวสวัสดี ก็มี มาจากพรหมโลก ๒๐ ชั้น นับตั้งแต่ชั้นพรหมปาริสัชชาเป็นต้นไปก็มี สามารถจะมาเกิดเป็นมนุษย์ได้ ส่วนใครจะไปเกิดที่ไหนนั้นแล้วแต่ฐานรองรับของพ่อแม่ และบุญกรรมที่ตนได้กระทำไว้ ถ้าพ่อแม่เป็นคนไม่มีศีลไม่มีธรรม ก็ได้ลูกจำพวกที่มาจากอบายบ้าง หรือมาจากมนุษย์ที่ไม่ดีบ้าง เมื่อเกิดขึ้นมาแล้วก็เป็นคนมีโรคภัยเบียดเบียนบ้างเป็นคนว่ายากสอนยากบ้าง เป็นคนประพฤติทุจริตบ้าง ทั้งนี้ก็เพราะว่าพันธุ์ไม่ดี ถ้าพ่อแม่เป็นคนมีศีลมีธรรม ลูกที่จะมาเกิดก็ต้องได้ส่วนกัน คือต้องมีบุญสมควรแก่กันจึงจะมาอยู่ด้วยกันได้ ถ้าสร้างบุญไว้ไม่เท่ากัน ไม่เหมือนกันก็มาเกิดร่วมกันได้ยาก เพราะฉะนั้น เมื่อพ่อแม่ต้องการให้ลูกดี จึงจำเป็นเหลือเกินที่จะต้องสร้างพื้นฐานไว้ให้ดี เพื่อรองรับลูก ผู้จะมาอาศัยเกิดกับเรา เราจึงจะได้ลูกที่ดี หรือที่เรียกว่า ลูกแก้วของพ่อแม่ ดังนั้น คนโบราณจึงถือ

คติว่า พอเริ่มแต่งงานกัน ผู้ชายก็ตายจากความเป็นหนุ่ม ผู้หญิงก็ตายจากความเป็นสาว หมายความว่า จะเป็นหนุ่มเป็นสาวอีกไม่ได้แล้ว ต้องเตรียมตัวเป็นพ่อคนเป็นแม่คนต่อไป พอแต่งงานแล้ว ต้องเตรียมตัวเข้าวัด เข้าไปหาศีลธรรม เลิกเที่ยว เลิกดื่มเหล้า เริ่มสร้างพื้นฐานไว้รองรับลูก เริ่มสร้างฐานะทางปัจจัย ๔ เพื่อเป็นทุนการศึกษาของลูก และเพื่อความอยู่ดีกินดีของครอบครัวต่อไป

เมื่อเร็ว ๆ นี้ อาตมาไปเทศน์อบรมทหารที่จังหวัดหนึ่ง มีทหารคนหนึ่งเล่าว่า กระผมเป็นคนชอบกินเหล้าเมาสุรา ชอบเที่ยว มีลูก ๖ คน ปรากฏว่า ครอบครัวไม่เป็นสุข มีเรื่องระหองระแหงกันอยู่เรื่อย ลูกก็ไม่กลมเกลียวกัน ลูกก็ว่ายาก เรียนหนังสือก็ไม่เอาถ่าน กระผมได้ความคิดว่า คงเป็นเพราะพ่อขี้เมานี้เอง ตั้งแต่นั้นมากระผมก็ตั้งสัจจะอธิษฐานว่า จะเลิกดื่มเหล้าและเลิกเที่ยว ขอลาบวช ๓ เดือน ในขณะบวชตั้งใจปฏิบัติกรรมฐานอย่างเต็มที่ ครั้นลาสึกออกมา กระผมเลิกเหล้าได้ พยายามสร้างชีวิตของครอบครัวใหม่ คือ พาภรรยา ลูกทุกคน ไหว้พระสวดมนต์ ทุก ๆ วัน และพานั่งกรรมฐานทุก ๆ วัน ต่อมาปรากฏว่า ลูกทั้ง ๖ คนนั้น เป็นคนสุภาพเรียบร้อย นุ่มนวล ว่านอนสอนง่าย คนที่เคยดื้อก็กลับไม่ดื้อ คนที่ดีอยู่ก่อนแล้วก็ยิ่งดีเพิ่มขึ้นไปอีก กระผมรู้สึกแปลกใจและดีใจมาก เพราะได้เห็นอานิสงส์แห่งการทำความดีในภพปัจจุบันทันตาเห็นอย่างชัดแจ้งเหลือเกินได้นิมนต์อาตมาไปเยี่ยมถึงบ้าน เพื่อให้เห็นตามที่พูดให้ฟังมานั้น อาตมาได้ขึ้นไปบนบ้าน ไปดูห้องพระไปดูที่นั่งไหว้พระ

สวดมนต์ นั่งกรรมฐาน เป็นห้องที่ใหญ่โตพอสมควร ปูพรมไว้เรียบร้อย พาลูก พาภรรยา ไหว้พระ สวดมนต์เจริญกรรมฐานทุก ๆ วัน ตั้งแต่นั้นมา ปรากฏว่า ลูกก็เรียนหนังสือดี ไม่เหมือนก่อน สอบก็ได้คะแนนดี

อีกคู่หนึ่ง อยู่ต่างจังหวัดเช่นกัน มีเพื่อนมาบวชอยู่กับอาตมา ที่วัดมหาธาตุ คณะ ๕ พ.ศ. ๒๕๑๑ นี้ ท่านผู้นี้เป็นข้าราชการ เป็นคน ชอบเที่ยว ชอบดื่มเหล้าเมาสุราเป็นอาจิณ ญาติผู้ใหญ่เคยทำกรรมฐาน จากวัดมหาธาตุ ได้แนะนำให้เข้าวัด ให้มาหัดนั่งกรรมฐานเสียบ้าง เขา บอกอาตมาว่า ผมไม่เชื่อ เพราะผมชอบเที่ยว ผมชอบสนุก ผมชอบเป็น นักดื่ม เป็นนักเลงแทบทุกอย่าง ผมมีลูก ๒ คน ปรากฏว่าลูกผม มี อาการซึม ๆ ไม่ค่อยจะเบิกบาน เรียนหนังสือก็ไม่ดี สมองก็ไม่ดี ผมจึงได้ ข้อคิดตามที่ญาติผู้ใหญ่เตือนว่า ผมจะต้องเลิกจากความเป็นคนเมาเสียบ้าง ผมจึงได้ปฏิบัติตาม ตั้งแต่วันนั้นเป็นต้นมา ผมก็อธิษฐานใจของผมว่าจะ เลิกจากการเที่ยว เลิกจากดื่มเหล้า จะหันหน้าเข้าสู่วัด จะต้องหัดไหว้พระ สวดมนต์ทุกๆ วันผมได้ปฏิบัติตามเจตนาที่ตั้งไว้จริงๆ บางวันก็สวดอาทิตต ปริยายสูตร บางวันก็สวดอนัตตลักขณสูตร บางวันก็สวดธัมมจักกัปปวัตตน สูตรเมื่อไหว้พระ สวดมนต์เสร็จแล้วก็นั่งกรรมฐาน ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ผมรู้สึกเป็นสุขสบายมาก เมื่อก่อนผมนึกว่า ผมเที่ยวกินเหล้าให้สนุก สนานนั้นแหละคือความสุขของผม แต่บัดนี้ ผมมีความเห็นตรงกันข้าม ผมไหว้พระ สวดมนต์ นั่งกรรมฐาน นี้แหละคือเหตุที่ทำให้ผมและ ครอบครัวมีความสุขมากที่สุด ปรากฏว่าลูกของผม ๒ คน ผู้หญิงคนหนึ่ง

ผู้ชายคนหนึ่ง สอบเข้าที่ไหนก็ได้ เรียนหนังสือก็ขยัน เรียนเก่ง แต่ก่อนไม่เป็นอย่างนี้ นอกจากนี้ยังมีตัวอย่างอยู่อีกมาก เช่น คนหนึ่ง พ่อเป็นนายพล มีลูกเรียนหนังสือไม่ค่อยดี ทั้งไม่ค่อยไปโรงเรียน มีหนังสือสุทธิ ๓ เล่ม เพื่อเอามาหลอกแม่ เล่มที่ ๑ คะแนนต่ำ เล่มที่ ๒ คะแนนกลาง และเล่มที่ ๓ คะแนนเยี่ยม เล่มคะแนนต่ำเป็นของตัวเองแท้ ส่วนนอกนั้นเอามาหลอกแม่เพื่อให้ตายใจ ไว้ผมยาวเป็นคาว์บอย ไม่ยอมตัดผม กว่าแม่จะรู้ก็เกือบสายเสียแล้ว แม่พามาหาอาตมา อาตมาบอกว่า อย่าไปดุเป็นอันขาด เด็กสมัยนี้เขาไม่ต้องการดุ ถ้าจะดุก็ให้เรียกเข้าไปในห้อง อย่าให้ใครได้ยิน พูดให้เพราะ พูดให้ดีที่สุด ความรักของแม่มีเท่าไรให้ระบายออกมาให้หมด ได้เรื่องเลย วันนั้นลูกชายร้องไห้สารภาพผิดทุกประการ ยอมตัดผมสั้น ตัดผมตามปกติแม่ให้เพียง ๕ บาท แต่วันนั้นแม่ให้ ๒๐ บาท ตัดผมเสร็จแล้วพาให้ไปเข้ากรรมฐาน ปฏิบัติกรรมฐาน นอนอยู่ที่วัดประมาณครึ่งเดือน พ่อไม่นึกว่าจะให้ไปเมืองนอก แต่ด้วยอำนาจแรงใจของลูกที่ตั้งใจ เจริญกรรมฐานแล้วอธิษฐานขอให้ได้ไปเมืองนอก ร้อนถึงพ่อซึ่งอยู่ต่างประเทศ คืออนุญาตให้ลูกไปเรียนต่างประเทศได้ แต่ก่อนบอกว่า เงินมีจะปลูกบ้าน จะไม่ให้ลูกไปเรียนนอก ทั้งลูกผู้ชายลูกผู้หญิงจะไม่ให้ไปทั้งนั้น ลูกผู้หญิงไปก็จะเสียคน ลูกผู้ชายไปก็จะไม่ได้เรื่อง พอเข้ากรรมฐาน อธิษฐานใจดีแล้ว พ่ออนุญาตให้ลูกไปเรียนเมืองนอกได้ ทั้งที่พ่อยังอยู่ต่างประเทศ ลูกพยายามทำหนังสือเดินทางไว้ก่อน พอพ่อมาก็บินไปเรียนต่างประเทศได้ นี้ก็เพราะแรงบุญของลูกถึงหัวใจของพ่อ พ่อกะว่าต้องใช้เวลาเรียน ๖ ปี

เป็นอย่างต่ำจึงจะจบ เพราะหัวสมองอย่างนี้คงช้าเป็นแน่ ๆ กะว่าอย่างน้อยต้องเสียเงิน ๖ ปี แต่ไม่เป็นอย่างที่นึกคิดไว้ หลังจากออกกรรมฐานไปแล้ว ปรากฏว่าเปลี่ยนนิสัยใจคอไปอีกเป็นคนละคน คือเป็นผู้หลักผู้ใหญ่ขึ้นอีกมากทีเดียว เมื่อส่งไปอยู่เมืองนอก เขาใช้เวลาเรียนเพียง ๓ ปี เท่านั้นก็จบแล้ว ปรากฏว่าได้คะแนนเยี่ยม คือได้เกรด เอ ทั้งนั้น ฝรั่งชอบใจมาก เรียนจบหลักสูตรทางการบัญชี พอกลับมาพ่อฝากให้ทำงานบริษัทฝรั่ง เข้าครั้งแรกอายุ ๒๐ ปี ฝรั่งให้เงินเดือน ๆ ละ ๔,๐๗๐ บาท ฝรั่งบอกว่า ถ้าอายุมากกว่านี้จะให้ ๕,๐๐๐ บาท ฝรั่งขึ้นเงินเดือนให้ทุกปี ปีนี้แต่งงานแล้ว แต่งเมื่อวันที่ ๒๓ สิงหาคม ๒๕๑๑ ได้เงินเดือน ๆ ละ ๗,๘๐๐ บาท อายุพึ่งได้ ๒๔ ปีเท่านั้น นี้แหละ ผลแห่งพ่อแม่อบรมลูกให้ถูกทาง เพราะฉะนั้น เมื่อเราจะสร้างคนให้เป็นคนดีจึงจำเป็นเหลือเกินที่จะต้องเลือกพันธุ์ คุณโยมตุ้ยเป็นผู้ที่สร้างชีวิตของแม่ให้เป็นแม่ที่ดีของลูก สร้างชีวิตของตนเองให้เป็นภรรยาที่ดีของสามี สร้างชีวิตของตนเองให้เป็นอุบาสิกาที่ดีของพระพุทธศาสนา สร้างลูกให้เป็นลูกที่ดีของพ่อแม่ สร้างหลานให้เป็นหลานที่ดีของปู่ย่าตายายอีกด้วย คุณโยมจึงเจริญรุ่งเรืองมาโดยลำดับๆดังที่เห็นอยู่นี้ ถึงแม้ว่าจะไม่ร่ำรวยเป็นเศรษฐี มหาเศรษฐีก็ตามเถิด เท่านี้ก็เป็นอยู่ได้ในโลกมนุษย์ ไม่เสียทีที่ได้เกิดมาพบพระพุทธศาสนา

ประโยชน์โลกนี้ เมื่อจะสรุปกล่าวแล้ว มีอยู่ ๔ ประการ คือ :–

๑. มีอาหารรับประทานบริบูรณ์

๒. มีเครื่องนุ่งห่มใช้สอยบริบูรณ์

๓. มีที่อยู่อาศัยบริบูรณ์

๔. เวลาเจ็บไข้ได้ป่วย มีหยูกยารักษาอย่างเพียงพอ

ทั้ง ๔ นี้ ท่านเรียกว่าปัจจัย ๔ เป็นเครื่องอาศัยของมนุษย์ในโลก ถ้ามนุษย์ทุกคน ทุกประเทศ ทุกชาติ มีปัจจัย ๔ นี้บริบูรณ์แล้ว จะไม่เดือดร้อน จะได้รับความสุขพอสมควร บุคคลจะ มีปัจจัย ๔ บริบูรณ์และได้รับความสุขอย่างนี้ ต้องอาศัยคุณธรรม ๔ ประการ คือ ขยันหา ขยันเก็บรักษา ไม่ใช่หาอย่างเดียว ต้องเก็บต้องรักษาให้ดีด้วย ถ้าหาได้ ๑๐๐ ใช้ ๒๐๐ ก็เอาตัวไม่รอดเหมือนกัน ต้องรู้จักเลือกคบคน คือต้องคบคนดี ถ้าคบคนชั่วจะพาตัวให้ยากจน เพราะจะเก็บทรัพย์สมบัติไว้ไม่อยู่ ตัวอย่าง มีนายทหารคนหนึ่งเป็นนายพันโท กับภรรยามีความกลมเกลียวกันดี เบื้องแรกก็เริ่มสร้างฐานะได้ดีพอสมควร เงินเดือนที่ได้มาก็สะสมไว้ จนสามารถซื้อที่ดินเป็นส่วนตัว ปลูกบ้านอยู่อย่างเป็นสุข มีรถยนต์เป็นของส่วนตัว สามารถส่งลูกให้ได้รับการศึกษาเล่าเรียนเป็นอย่างดีเรียกว่า พอมีพอกิน ต่อมาไปคบคนไม่ดีเข้า เขาชวนเล่นการพนันก็ไปเล่นกับเขา คือไปลงม้าแข่ง ในฐานะที่ตัวเองเป็นคนคุมบัญชีเงินหลวงก็หยิบยืมเอาเงินหลวงไปเล่นการพนัน โดยหวังรวยทางลัด เล่นเท่าไรก็เสียหมด เมื่อเจ้าหน้าที่ตรวจบัญชีมาพบเข้า เงินขาดบัญชี ตัวต้องถูกสอบสวน ผลสุดท้ายมีความผิด ต้องหาเงินมาใช้หลวง ไม่มีอะไรจะใช้ต้องขายบ้าน ขายที่ดิน ขายรถ มีอะไรก็ขายหมด แถมถูกปลดออกจากงาน ภรรยาร้องห่มร้องไห้จนตาเสีย หูก็ตึง ซึ่งไม่น่าจะเป็นเช่นนั้น ทั้งนี้ก็เพราะความเสียใจ ที่สามีเล่นการพนัน ถูกม้าเตะตกงาน บ้านหาย

ครอบครัวระส่ำระสาย เดือดร้อนนานาประการ นี้แหละท่านสาธุชนผู้ใจบุญทั้งหลาย พระพุทธเจ้าจึงทรงสอนว่า สิ่งที่เป็นมงคลในโลกนี้ ข้อต้นคือ ไม่คบคนพาล ข้อที่ ๒ ให้คบบัณฑิต ข้อที่ ๓ ให้บูชาผู้ที่ควรบูชาเป็นต้น ดังมีพระบาลีเป็นหลักรับรองไว้ว่า

อเสวนา จ พาลานํ　　ปณฺฑิตานญฺจ เสวนา

ปูชา จ ปูชนียานํ　　เอตมฺมงฺคลมุตฺตมํ ดังนี้ เป็นต้น

แปลเป็นใจความว่า" ไม่คบคนพาล คบหาบัณฑิต ที่ควรบูชิต ตั้งจิตบูชา กิจสามอย่างนี้ มงคลหนักหนา ทราบเถิดเทวา จงจำใส่ใจ" ดังนี้

การไม่คบคนพาล ถือว่าเป็นหน้าที่ของพ่อบ้านแม่บ้านอย่างสำคัญประการหนึ่ง ส่วนคุณธรรมข้อสุดท้ายนั้น ได้แก่การเลี้ยงชีวิตให้พอเหมาะพอควร เรียกว่ารู้จักประหยัดมัธยัสถ์นั่นเอง คุณโยมตุ้ย ได้ตั้งตนอยู่ในคุณธรรม ๔ ประการนี้เป็นอย่างดี คุณธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ รวมเรียกว่า ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ แปลว่า ประโยชน์ในภพปัจจุบันทันตาเห็น ตามที่บรรยายมานี้ เป็นความดีขั้นต้นของคุณโยมตุ้ย

ความดีขั้นที่ ๒ ของคุณโยมตุ้ย คือ คุณโยมตุ้ยเป็นอุบาสิกาผู้เต็มเปี่ยมไปด้วยศรัทธาในพระพุทธศาสนา พยายามที่จะรักษาตนให้ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท ถือว่าชีวิตที่เกิดมานี้เป็นโชคอันดีแล้ว ทรัพย์สมบัติทั้งหลายไม่สามารถจะติดสอยห้อยตามตัวไปได้ จะติดตามไปได้ก็มีแต่บุญกับบาปเท่านั้น ดังนั้น คุณโยมจึงต้องพยายามเข้าวัด รักษาศีล ฟังธรรม บริจาคทานตามฐานะ ตามโอกาส ในวาระสุดท้าย คุณหลวงไปวัด เพราะ

เป็นวันพระ นำเอาธรรมะมาเล่าให้ฟังซึ่งอาตมาได้เทศน์กับท่านพระครูสรวิชัย เทศน์เรื่องม้าอาชาไนย ๔ จำพวก เปรียบกับบุรุษอาชาไนย ๔ จำพวก คือ:-

ม้าอาชาไนยจำพวกที่ ๑ พอนายสารถีเงื้อปฏัก รีบวิ่งทันที เพราะรู้ว่าเขาต้องการให้วิ่ง เปรียบเหมือนกันกับบุรุษอาชาไนยจำพวกที่ ๑ พอได้ยินข่าวคนอื่นตาย เช่น ได้อ่านหนังสือพิมพ์ พบเขาลงข่าวเกี่ยวกับคนตายว่าเครื่องบินฝรั่งเศสตกทะเลเมดิเตอเรเนียน คนตายหมดทั้งลำ ก็เกิดความคิดขึ้นมาในใจว่า วันหนึ่งเราจะต้องตายเหมือนกัน จะต่างกันก็แต่ช้าหรือเร็วเท่านั้น แล้วเขาก็รีบปลีกตัวออกไปสร้างคุณงามความดีเพื่อป้องกันตาย คือรีบเจริญวิปัสสนากรรมฐาน

ม้าอาชาไนยจำพวกที่ ๒ นายสารถีเงื้อปฏักก็ไม่ออกวิ่ง ต้องเอาปฏักไปแทงถูกขน ถูกหนังเจ็บนิด ๆ จึงจะวิ่ง เปรียบเหมือนบุรุษอาชาไนยจำพวกที่ ๑ เมื่อได้ยินข่าวบุคคลอื่นตายจะโดยวิธีใดก็ตาม ใจก็ยังเฉยอยู่ มิได้คิดถึงตัวเองว่าจะตายเลย ต่อเมื่อได้เห็นคนอื่นตายต่อหน้า จึงได้สตินึกถึงตัวเองว่า เราก็จะต้องตายเหมือนกันอย่างนี้แหละ ไม่วันใดก็วันหนึ่ง แล้วรีบแสวงหาทางป้องกันตาย โดยไปเจริญวิปัสสนากรรมฐาน

ม้าอาชาไนยจำพวกที่ ๓ เห็นนายสารถีเงื้อปฏักก็เฉย เขาเอาปฏักแทงถึงขน ถึงหนัง เจ็บนิด ๆ ก็เฉยเมื่อถูกแทงเลยหนังจนถึงเนื้อ มีเลือดไหลออกมา ตัวเองรู้สึกเจ็บแล้วจึงวิ่ง เปรียบเหมือนกันกับบุรุษอาชาไนยจำพวกที่ ๓ คือ ได้ยินข่าวคนอื่นตายก็รู้สึกเฉย ๆ ได้เห็นคนอื่นตายต่อหน้า

ก็รู้สึกเฉย ๆ ไม่ได้นึกถึงตัวเองว่าจะเป็นเช่นนั้นเลย ต่อเมื่อได้เห็นพ่อแม่ของตัวตาย ตัวเองได้อยู่ใกล้ชิด ได้ปรนนิบัติอุปฐากมาด้วยมือ เห็นด้วยตามาแล้ว จึงนึกขึ้นได้ว่า พ่อของเราก็ตาย แม่ของเราก็ตาย เราก็จะต้องตายเหมือนกันกับท่านนี้เป็นแน่นอน เกิดสังเวชสลดใจ รีบหาหนทางป้องกันตาย โดยรีบไปเข้าปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

ม้าอาชาไนยจำพวกที่ ๔ เห็นนายสารถีเงื้อปฏักก็เฉย เขาเอาปฏักแทงถึงขน ถึงหนัง เจ็บนิด ๆ ก็เฉย เขาแทงถึงเนื้อจนมีเลือดไหลออกมาก็เฉย เมื่อถูกแทงถึงกระดูก เจ็บเต็มที่แล้วจึงจะวิ่ง เปรียบเหมือนกันกับบุรุษอาชาไนยจำพวกที่ ๔ คือ ได้ยินข่าวคนอื่นตายก็รู้สึกเฉย ๆ เห็นคนอื่นตายต่อหน้าก็รู้สึกเฉย ๆ เห็นพ่อแม่ตายก็รู้สึกเฉย ๆ เมื่อตัวเองเจ็บไข้ได้ป่วยเกือบตาย จึงคิดว่า ถ้าเราหายคราวนี้ เราจะต้องสร้างความดีให้มาก ๆ บางทีก็บนบานศาลกล่าวเอาพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระ-สังฆคุณ เอาคุณพ่อคุณแม่มาเป็นที่พึ่ง และบนบานศาลกล่าวต่อเทพบุตรเทพธิดา เจ้ากรรมนายเวรต่าง ๆ นา ๆ ขอให้หายวันหายคืนเถิด ถ้าหายคราวนี้ข้าพเจ้าจะสร้างแต่ความดีให้มาก ๆ ครั้นหายแล้วก็รีบเข้าปฏิบัติธรรมตามที่ตนได้ตั้งใจไว้

ม้าอาชาไนยและบุรุษอาชาไนย ๔ จำพวกนี้ นับว่าอยู่ในเกณฑ์ดีมาก เพราะเป็นผู้ไม่ประมาท ไม่มัวเมา ไม่ลืมตาย แต่บางคนพอหายป่วยก็ลืมคำอธิษฐาน ไม่ปฏิบัติตามที่ตนได้ตั้งใจไว้ ต่อมาก็ตายโดยมิได้สร้างความดีให้แก่ตัวตามที่ได้ตั้งใจไว้ อย่างนี้ชื่อว่าตกอยู่ในห้วงแห่งความประมาท อีกท่านหนึ่ง เป็นผู้ดี มีตระกูล อาพาธ ไปรักษาตัวอยู่ที่

โรงพยาบาลศิริราช ญาติผู้ใหญ่ได้มาอาราธนาอาตมา เพื่อไปให้กรรมฐานที่โรงพยาบาล อาตมาบอกว่า ติดธุระ สั่งว่าขอให้ไปบอกคนไข้ให้อธิษฐานว่า "ขอให้โรคของข้าพเจ้าหาย ถ้าหายข้าพเจ้าจะเข้าปฏิบัติวิปัสสนา" ต่อมาก็หายวันหายคืน อาการดีขึ้นมาโดยลำดับ ๆ พอหายดีแล้ว แทนที่จะพาสังขารร่างกายเข้าวัดปฏิบัติกรรมฐานตามที่ตนได้อธิษฐานไว้ ลืมสัจจะที่ตั้งไว้เสียแล้ว กลับเข้าบ้าน โรคก็กำเริบขึ้นมาอีก คราวนี้อาการหนักมากกว่าคราวก่อน ซูบผอมเหลือแต่หนังหุ้มกระดูก ญาติผู้ใหญ่ได้มาหาอาตมาอีกขออาราธนาให้ไปโรงพยาบาล เพื่อโปรดในวาระสุดท้าย บอกว่าหมดหวังแล้ว คราวนี้ต้องตายแน่ ๆ จนถึงกับพวกญาติ ๆ พากันเตรียมตัดผ้าดำไว้แล้ว เพื่อจะได้นุ่งไปในงานศพท่านผู้นี้ คราวนี้อาตมาก็ไม่ได้ไปอีก จึงบอกว่า ให้ไปบอกคนไข้ ให้ตั้งใจอธิษฐานอีกครั้งเถิดถ้าบุญมีก็จะหาย บุญไม่มีก็ตาย พออธิษฐาน ก็ปรากฏว่า อาการค่อยดีขึ้น ต่อมาก็หายวันหายคืน จนกระทั่งตัวเองเดินได้ คราวนี้ไม่ประมาทแล้ว กลัวตายแล้ว พอได้โอกาสก็ออกจากโรงพยาบาล เข้ามาอาศัยอยู่ห้องกรรมฐานข้างมุมโบสถ์ วัดมหาธาตุ พระนคร ซึ่งคุณหญิงเกษรพิชัยญาติเป็นผู้สร้างไว้ มาอยู่อาศัยนั่งสมาธิเจริญวิปัสสนาอยู่ในห้องนั้นแหละ เดินจงกรมก็ไม่ได้ เพราะสุขภาพยังไม่ดี ยังไม่แข็งแรงพอ ต้องจับฝา บางทีก็เอาเชือกผูกเดินเตาะแตะไปตามประสาคนพึ่งหายไข้ ผลที่สุดชั่วระยะเวลาเพียงเดือนเดียวเท่านั้น สุขภาพดีขึ้น ร่างกายแข็งแรงขึ้น สมบูรณ์ขึ้นกว่าเดิมหลายเท่า ใจคอก็สบาย

ลูกหลานที่ไม่ค่อยจะเอาใจใส่ก็กลับมาไยดี ต่างก็พากันเอาอกเอาใจใส่ดูแล
ปรนนิบัติอุปฐากเป็นพิเศษ มีอายุเป็นอยู่ได้อีกหลายปีจึงสิ้นชีวิต

ก่อนที่คุณโยมตุ้ยจะถึงแก่กรรม วันนั้นเป็นวันพระ คุณหลวง
ผู้เป็นสามีไปวัด ฟังเทศน์ เมื่อกลับมาถึงบ้านก็นำเอาธรรมะที่ตนได้สดับ
รับฟังมานั้น มาเล่าให้คุณโยมตุ้ยฟัง คุณโยมตุ้ยก็แสดงความดีอกดีใจ
บอกว่า ตนก็เคยได้ยินได้ฟังมาบ้างแล้ว ต่อจากนั้นไปก็ทิ้งระยะกาลเวลา
ไว้ไม่นานนัก คุณโยมตุ้ยก็ถึงแก่กรรม

เท่าที่แสดงมานี้ ชี้ให้เห็นได้เด่นชัดแล้วว่า คุณโยมตุ้ยตั้งตนอยู่
ในสัมปรายิกัตถประโยชน์คือประโยชน์ในโลกหน้าเป็นอย่างดี เป็นคนมี
ศรัทธา มีศีล มีจาคะ และมีปัญญาเรียกว่า เป็นผู้มาดีไปดีอยู่ดีกินดี เพราะ
มีธรรมะประจำใจ สมดังคำประพันธ์ที่ท่านผู้รู้ได้ผูกไว้ว่า

มาให้ดีมีธรรมประจำจิต
ดีจะติดต่อตั้งเมื่อยังอยู่
ไปให้ดีมีธรรมเข้าค้ำชู
ดีจะอยู่แบ่งภาคเมื่อจากเอย

อยู่ที่ไหนอยู่ได้ให้เขารัก
ดีประจักษ์ดีช่วยอำนวยผล
กินอะไรให้รู้กินสิ้นกังวล
ดีเป็นผลดลสนองต้องใจเอย

ความดีขั้นที่ ๓ ของคุณโยมตุ้ย คือ คุณโยมตุ้ยยังได้อุตส่าห์พยายามสละเวลาไปเข้าปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ที่วัดมหาธาตุ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๘ ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา คุณโยมตุ้ยก็ยังประพฤติปฏิบัติเสมอมามิได้ขาด จนกระทั่งอวสานแห่งชีวิต นี้ก็แสดงให้เห็นได้เด่นชัดแล้วว่า คุณโยมตุ้ยได้บำเพ็ญปรมัตถประโยชน์ คือประโยชน์อย่างยิ่ง ได้แก่การเจริญวิปัสสนากรรมฐาน มาเป็นอย่างดี ข้อนี้สำคัญมาก น้อยคนนักน้อยคนหนาที่จะได้ประพฤติปฏิบัติอย่างนี้ เพราะว่า การแสวงหาของมนุษย์ในโลกนี้มีอยู่ ๒ อย่าง คือ อริยปริเยสนา ๑ อนริยปริเยสนา ๑

๑. อริยปริเยสนา การแสวงหาอย่างประเสริฐ ได้แก่การแสวงหาหนทางไปพระนิพพาน ดังที่คุณโยมตุ้ยได้แสวงหา ได้เดินทาง ได้ประพฤติปฏิบัติมานี้ เรียกว่าแสวงหาอย่างประเสริฐ เพราะแสวงหาทางพ้นทุกข์คือพระนิพพาน ซึ่งไม่มีเกิด ไม่มีแก่ ไม่มีเจ็บและไม่มีตาย ทางสายนี้นักปราชญ์ทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าและสาวกของพระพุทธเจ้าเป็นต้น พากันยกย่องว่าเป็นหนทางสายเอก และพากันเดินทางสายนี้ทั้งมวล

๒. อนริยปริเยสนา การแสวงหาอย่างไม่ประเสริฐ หมายความว่า ผู้ชายทุกคน เมื่อเกิดมาแล้วก็มีความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ประจำตัวอยู่ทุกถ้วนหน้า ยังพากันไปแสวงหาผู้หญิงซึ่งมีความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เหมือนกันเข้ามาอีก เมื่อต่างฝ่ายต่างก็พกเอาความเกิด แก่ เจ็บ ตาย มาด้วยกันเป็นจำนวนมากมายแล้ว เมื่อนำมาบวกกันเข้า ก็เกิดลูกหญิงลูกชายออกมาอีกคนละไม่น้อย ลูกหญิงลูกชายเหล่านั้น ต่างก็พากันพกเอาความเกิด แก่ เจ็บ

ตาย เพิ่มเข้ามาอีก บวกกันเข้าเป็น ๓ ชั้น ๔ ชั้น ถึงกระนั้นก็ยังไม่พอ ยังไปเอาสุนัขมาเลี้ยง เอาเป็ด ไก่ นก มาเลี้ยง เอาวัว ควาย มาเลี้ยง ต่างก็พากันเอาความเกิด แก่ เจ็บ ตาย มาบวกเข้า มาเพิ่มเข้าเป็นทวีคูณ ยิ่งหาโอกาศที่จะพบช่องทางไปสู่พระนิพพานได้ยากเหลือเกิน แต่สำหรับคุณโยมตุ้ยไม่เป็นเช่นนั้น ประโยชน์โลกนี้ก็ไม่ละ ประโยชน์โลกหน้าก็ไม่เว้น ประโยชน์อย่างยิ่งก็บำเพ็ญ อย่างนี้เรียกว่าไม่เสียชาติที่ได้เกิดมาพบพระพุทธศาสนา ไม่เสียทีที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์ เมื่อเวลามีชีวิตอยู่ก็เป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของลูกหลาน ลูกหลานได้เห็นหน้าก็อุ่นอกอุ่นใจแล้ว สมดังคำประพันธ์ที่ท่านผู้รู้สอนไว้ว่า

จะหาสิ่งใดมาเปรียบย่อมไม่ได้
พระคุณแม่นั้นไซร้มากหนักหนา
ยามแม่อยู่ลูกอุ่นใจทุกเวลา
ได้เห็นหน้าแสนชื่นระรื่นใจ ดังนี้.

ข้อนี้เป็นความจริง เพราะถ้าแม่อยู่ใจก็สดชื่นและเป็นสุข ขอให้ได้เห็นหน้าเท่านั้นแหละ ลูกหลานก็เป็นสุขแล้วไม่ต้องทำอะไรหรอก นอนให้ลูกหลานเห็น ลูกหลานก็สุขกายสบายใจแล้ว เมื่อมีชีวิตอยู่ก็ให้ลูกหลานอาลัย เมื่อจากไปก็ให้ลูกหลานคิดถึง เพราะเป็นผู้มาดีอยู่ดีกินดี ได้สร้างบุญกุศลไว้มาก จากไปก็มีบุญเป็นทุน มีบุญเป็นกำไรแห่งชีวิตแล้ว ถึงแม้จะจากไปอย่างไม่มีวันกลับ ก็ไม่น่าจะเป็นห่วง เพราะคุณโยมตุ้ยได้บำเพ็ญสาระประโยชน์มาถึง ๓ ขั้นแล้ว ท่านกล่าวไว้ว่า คนที่ได้สร้างความดีไว้

อย่างนี้นั้น เวลาจะตายจากโลกมนุษย์ไปสู่โลกหน้า ย่อมเป็นเหมือนกันกับเราทุบถาดดิน แล้วไปเอาถาดทองคำ ฉะนั้น เป็นของง่ายนิดเดียวไม่ยากเลย ดูความตายของคุณโยมตุ้ยซิ ช่างง่ายเสียเหลือเกิน ไม่ทรมาน ไม่ทำให้ลูกหลานเดือดร้อน ค่าหยูกยารักษาก็แทบจะไม่ได้เสียเลย คุณหลวงไปเยี่ยมลูกหลานทางบ้านโน้น กลับมายังไม่ทันเห็นใจเลย บอกให้คุณหลวงอาบน้ำเสร็จแล้วก็ให้ไปเยี่ยมลูกหลานบ้านโน้นหน่อยเพราะทราบว่าไม่สบาย พอไปกลับมาคุณหลวงบอกว่า เขาสบายดีอยู่ บอกคุณหลวงอีกว่า บ้านต่อไปโน้นไปอีกหน่อยคุณหลวงเกรงใจก็ไปอีก พอไปแล้วคุณหลวงยังไม่กลับถึงบ้านคุณโยมตุ้ยก็จากไปเสียแล้ว ช่างไปง่ายเสียเหลือเกินท่านกล่าวว่า เหมือนกับฝัน คนตายก็เหมือนอย่างนี้ ด้วยจิตที่เป็นบุญกุศล จะไปก็ไปง่ายเหมือนทุบหม้อดินทิ้งแล้วไปเอาหม้อทองคำฉะนั้น จึงสรุปความได้ย่อ ๆ ว่า คุณโยมตุ้ยเป็นผู้มาดีไปดี อยู่ดีกินดี ทั้งนี้ก็เพราะผลแห่งบุญกุศลที่คุณโยมได้สร้างไว้ในชาติปางก่อนและในชาตินี้

สำหรับคุณหลวงนับว่าเป็นผู้ชายใจเพชร หาได้ยากมาก เพราะครองรักกันมาถึง ๕๘ ปี ไม่ได้คิดนอกใจภรรยาเลย นี้เป็นลักษณะของสามีที่ดี สามีที่ดีนั้นต้องมีคุณธรรมประจำใจสูงถึง ๕ ประการ คือ–

๑. ยกย่องนับถือว่าเป็นภรรยา

๒. ไม่ประพฤติดูหมิ่น

๓. ไม่ประพฤตินอกใจ

๔. มอบความเป็นใหญ่ให้

๕. ให้เครื่องแต่งตัว

สามี ภรรยา ที่ดีต่างก็ต้องเอาอกเอาใจกัน รู้จักถนอมน้ำใจของกันและกันอย่างนี้ จึงจะเจริญรุ่งเรือง ไม่ใช่รักกันเพียงรูป ไม่ใช่รักกันเพราะอย่างอื่น รักกันด้วยน้ำใจ น้ำใจที่จะสร้างครอบครัว ที่จะสร้างฐานะที่จะสร้างลูกให้เป็นลูกแก้วของพ่อของแม่ พ่อก็เป็นพ่อพิมพ์ที่ดีของลูก แม่ก็ต้องเป็นแม่พิมพ์ที่ดีของลูกให้สมชื่อ ลูกก็ต้องเป็นลูกพิมพ์ที่ดีของพ่อแม่เช่นเดียวกัน ถ้าได้อย่างนี้ก็สะดวกสบาย อยู่ที่ไหนก็ไม่ก่อความเดือดร้อนให้แก่กัน ดังนั้น คุณหลวงจึงชื่อว่า เป็นผู้ชายใจเพชร เป็นนักเสียสละ สร้างแต่ความสามัคคี มีใจตั้งมั่นอยู่ในศีลธรรม เข้าวัดฟังเทศน์ สร้างเหตุดีคือบุญกุศลเรื่อยไป อย่างนี้เรียกว่าทำหน้าที่ของสามีที่ดี คุณหลวงได้บำเพ็ญหน้าที่ของสามีอย่างสมบูรณ์บริบูรณ์ดีแล้วและได้รักษาความดีของตนไว้ดุจเกลือรักษาความเค็ม จนกระทั่งอวสานแห่งชีวิตของภรรยาสุดที่รักของตน

ฝ่ายลูกทุกคน ต่างก็พากันตั้งหน้าศึกษาเล่าเรียนวิชาความรู้ จนสามารถนำเอาวิชาความรู้นั้นมาประกอบอาชีพเป็นหลักเป็นฐาน เลี้ยงตัวได้ตั้งอยู่ในกตัญญูกตเวทีต่อพ่อ แม่ ทั้งนี้ก็เพราะได้รับความอบอุ่นจากอกของพ่อแม่ สมดังที่โบราณท่านว่าไว้ว่า

อุ่นอะไรหรือจะอุ่นเท่าอกแม่
อุ่นแท้ ๆ แม่จ๋าหาไหนเหมือน
อกคนอื่นหมื่นแสนอาจแชเชือน
อกของแม่มิเขยื้อนจากลูกเอย.

นี่แหละคือพระคุณของแม่ นี่แหละคือดวงใจของแม่ เพราะฉะนั้น ลูกจะเป็นลูกที่ดี เป็นลูกที่กตัญญูกตเวทีต่อพ่อแม่ก็เพราะพ่อแม่เป็นคนดี ลูกไม่ลืมพระคุณของพ่อแม่ ถึงคราวพ่อแม่ล้มหายตายจากไป ลูกทุกคนต่างก็พร้อมหน้าเพียงตากัน พากันจัดการทำบุญทำทานอุทิศส่วนกุศลให้ท่าน เข้าตำราที่โบราณท่านสอนไว้ว่า

เมื่อพ่อแม่แก่เฒ่าชรากาล
จงเลี้ยงท่านอย่าให้อดระทดใจ
ด้วยชนกชนนีมีพระเดช
ได้ปกเกศเกษามาจนใหญ่
อุ้มอุทรป้อนข้าวเป็นเท่าไร
หมายจะได้พึ่งพาธิดาดวง
ถ้าเรามีจิตคิดอุปถัมภ์
กุศลล้ำเลิศเท่าภูเขาหลวง
จะปรากฏยศยิ่งสิ่งทั้งปวง
กว่าจะล่วงลุถึงซึ่งนิพพาน

นี่เป็นหน้าที่ของลูกที่จะต้องประพฤติปฏิบัติ เพื่อทดแทนพระคุณของพ่อแม่ ลูกของคุณโยมตุ้ยก็ชื่อว่า เป็นลูกที่กตัญญูกตเวทีต่อพ่อแม่อย่างถูกต้องตามทำนองครองธรรมแล้ว เพราะการกระทำในคราวนี้ ย่อมแสดงออกบอกให้ทราบว่า เป็นผู้ที่ระลึกถึงพระคุณของแม่สุดที่เคารพบูชา

ของตน ขอแสดงความดีของคุณโยมตุ้ย ของคุณหลวง และของบุตรธิดาไว้แต่เพียงเท่านี้ก่อน นอกจากนี้ก็เป็นเรื่องความดี ความสามัคคีระหว่างญาติ ทั้ง ๆ ที่ไม่ค่อยได้บอกเท่าไรเลย ก็ปรากฏว่า ญาติมิตรวิสสาสิกชนลูกหลาน ต่างก็พากันมาด้วยอำนาจแห่งความเคารพรัก นับถือ คุ้นเคยกตัญญูกตเวที จนเต็มบ้านเต็มเรือน ทั้งนี้ก็เพราะความดีของผู้เป็นอยู่และความดีของท่านผู้ตายนั้นแหละ เป็นเครื่องบอกให้ทราบแก่ผู้อยู่เบื้องหลังและแก่แขกผู้มาในงาน

ต่อไปนี้ จะได้แสดงธรรมเป็นกัณฑ์สุดท้าย ธรรมที่จะแสดงในวันนี้ เรียกว่า "เตรียมตัวก่อนตาย" เวลาจะทำบุญ เช่น ทอดกฐิน ทอดผ้าป่า หรือทำบุญเกี่ยวกับศพ เราจะต้องเตรียมซื้อสิ่งของอันเป็นอุปกรณ์ในการทำบุญมาไว้ เช่น เตรียมซื้อร่ม ผ้าสบง จีวร ธูป เทียน และสมณบริโภคอื่น ๆ เท่าที่เราเห็นสมควร ข้าวปลาอาหารเพื่อถวายพระ เพื่อเลี้ยงแขกคนผู้มาในงาน เราจำเป็นจะต้องตระเตรียมล่วงหน้าไว้กอน บางทีต้องเตรียมไว้ตั้งหลายวัน แม้เราจะออกจากบ้านไปธุระนอกบ้าน ก็ต้องเตรียมเงิน เตรียมรถ เป็นต้น ทุกคนก็ต้องเตรียมอย่างนี้แหละ ถ้าใครไม่เตรียมคนนั้นจะไม่ได้รับความสะดวกเลย เมื่อเราจะจากโลกมนุษย์ไปสู่โลกหน้าเราไม่มีโอกาศที่จะได้หยุดพักเตรียมตัวในระหว่างเดินทาง ดังนั้นเราจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเตรียมตัวไว้ก่อนตาย เพราะวัฏฏสงสารเป็นหนทางกันดารมาก ผู้ที่จะเตรียมตัวก่อนตายนั้น ต้องรู้จักทางเดินแห่งชีวิตของเราก่อนว่า มีอยู่กี่เส้น เราจะเดินเส้นไหนจึงจะปลอดภัย

ทาง ๗ เส้น

ทางเดินแห่งชีวิตของสัตวโลก คือ เมื่อสัตวโลกแตกกายทำลายขันธ์ลงไปแล้ว มีวิถีทางแห่งชีวิตที่จะต้องเดินทางต่อไปอีก ๗ เส้น สุดแท้แต่กรรมดีและกรรมชั่วที่ตนได้กระทำไว้แล้วนั้นจะนำไป ทาง ๗ เส้นนั้น คือ:—

๑. ทางไปนรก ได้แก่ โทษะ บุคคลตายแล้วไปตกนรก เพราะอำนาจแห่งโทษะเป็นส่วนมาก

๒. ทางไปเปรต อสุรกาย ได้แก่ โลภะ คือความห่วงสมบัติ บุคคลตายแล้วไปเกิดเป็นเปรต อสุรกายเพราะอำนาจแห่งโลภะเป็นส่วนมาก

๓. ทางไปดิรัจฉาน ได้แก่ โมหะ คือความหลง บุคคลตายแล้วไปเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน เพราะอำนาจแห่งโมหะเป็นส่วนมาก

๔. ทางไปมนุษย์ ได้แก่ ศีล ๕ กุศลกรรมบท ๑๐ บุคคลตายแล้วไปเกิดเป็นคน เพราะอำนาจแห่งศีล ๕ กุศลกรรมบท ๑๐ เป็นส่วนมาก

๕. ทางไปสวรรค์ ได้แก่มหากุศล ๘ บุคคลตายแล้วไปเกิดสวรรค์เพราะอำนาจแห่งมหากุศล

๖. ทางไปพรหมโลก ได้แก่ สมถกรรมฐาน บุคคลตายแล้วไปเกิดพรหมโลก เพราะอำนาจแห่งสมถกรรมฐาน หมายความว่า ผู้นั้นเจริญสมถกรรมฐานจนได้บรรลุฌาน ผลของฌานนั้นแหละนำไปเกิดพรหม-โลกตามชั้นของฌานที่ตนได้บรรลุ เช่น ได้บรรลุปฐมฌาน สามารถจะไปบังเกิดในพรหมปริสัชชา–พรหมปุโรหิตา–มหาพรหมาภูมิได้

๗. ทางไปนิพพาน ได้แก่ วิปัสสนากรรมฐาน หมายความว่า เมื่อบุคคลเจริญวิปัสสนากรรมฐาน จนสามารถได้บรรลุมรรคผล นิพพานแล้ว ครั้นแตกกายทำลายขันธ์ก็เข้าสู่นิพพาน

ทาง ๗ เส้นนี้ เป็นแผนที่แสดงออกบอกให้ทราบถึงวิถีทางแห่งชีวิตของแต่ละบุคคลว่า ขณะนี้เรากำลังเดินทางเส้นไหน ขอให้พากันเลือกเดินทางเส้นที่ ๔-๕-๖-๗ เถิด จะปลอดภัยมากขึ้นไปตามลำดับ ๆ แต่จะให้ดีที่สุด ปลอดภัยที่สุด ต้องเลือกเดินทางเส้นที่ ๗ เท่านั้น จึงจะปลอดภัยโดยส่วนเดียว

คนเราพากันเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏฏสงสาร ก็เพราะกิเลสคือความโลภ ความโกรธ ความหลง ถ้าไม่มีกิเลสเราท่านทั้งหลายก็ไม่ต้องมาเกิดเป็นแน่ ถ้าเรายังมีกิเลสอยู่ เราก็ต้องเกิด แก่ เจ็บ ตาย กันอยู่อย่างนี้ ถ้าเราไม่อยากเกิด แก่ เจ็บ ตาย เราก็ต้องดับกิเลส เพราะต้นตออยู่ตรงนี้ หนทางที่จะดับกิเลส ได้แก่ทางไปนิพพาน พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า สาวกของพระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์ ท่านเดินทางเส้นที่ ๗ นี้ คือวิปัสสนากรรมฐาน อย่างที่คุณโยมตุ้ยได้เดินไปนั่นแหละ ทางเส้นนี้เท่านั้น จึงจะดับทุกข์ ดับกิเลสตัณหาได้ ถ้าไม่เดินทางเส้นนี้ เราก็ต้องเวียนว่ายตายเกิดกันอยู่อย่างนี้ไม่มีวันที่จะสิ้นสุดยุติลงได้เลย เราควรจะพากันรีบเดินทางเสียแต่บัดนี้ เพราะหนทางสำหรับเดินมีพร้อมมูลบริบูรณ์อยู่แล้ว ถ้าเราไม่สามารถจะปฏิบัติได้มาก เราก็ควรจะปฏิบัติวันละเล็กละน้อย ค่อยเป็นค่อยไป ดังนั้น จึงขอให้คติเตือนใจไว้ว่า เราควรจะได้เตรียมตัวก่อนตายไว้ก่อน วิธีเตรียมตัวก่อนตายนั้น คือ :-

๑. ก่อนจะหลับจะนอนให้เราไหว้พระ สวดมนต์ก่อน สละเวลาเพียง ๑๐ นาทีก็ยังดี วันหนึ่งมี ๒๔ ชั่วโมง ท่านทำงานอย่างขยันที่สุด ๑๐ ชั่วโมง นอนอย่างขี้เซาที่สุด ๘ ชั่วโมง ยังเหลือเวลาอีก ๖ ชั่วโมง อยู่กับลูก ภรรยา อ่านหนังสือ ดูโทรทัศน์ รวม ๕ ชั่วโมง กับ ๓๐ นาที ท่านยังมีเวลาเหลืออีก ๓๐ นาที เวลา ๓๐ นาทีนี้ ท่านควรจะสละมาบำเพ็ญบุญให้แก่ตัวของท่าน โดยไหว้พระ สวดมนต์ เจริญกรรมฐาน ถ้าเพียงเท่านี้ท่านก็ยังบ่นว่าไม่มีเวลา ก็ขอให้ท่านลดลงมาวันละ ๕-๑๐ นาที ก็ยังดีกว่าท่านไม่ได้ทำเสียเลย เพียงเท่านี้ท่านก็ยังจะให้ตัวของท่านไม่ได้หรือ ถ้าท่านให้ไม่ได้ ที่ท่านพูดว่ารักตัวของท่านนั้น ก็ผิดไปเสียแล้วกระมัง ท่านควรจะนึกดูให้ดีก่อนจะนอนเราควรจะได้พาลูก ภรรยา ไหว้พระ สวดมนต์ นั่งกรรมฐานประมาณ ๕ นาที หรือ ๑๐ นาทีเสียก่อน

๒. ให้พยายามนึกถึงบุญกุศลของท่านไว้เสมอ ๆ เท่าที่ท่านจะนึกได้ เริ่มตั้งแต่ท่านจำได้ ท่านได้ทำบุญอะไรไว้บ้าง เช่น ท่านได้ทอดกฐิน ทอดผ้าป่า สร้างโบสถ์ สร้างกุฏี สร้างศาลาการเปรียญ สร้างโรงเรียน สร้างโรงพยาบาล ทำบุญตักบาตรเป็นต้น

๓. ให้ท่านระลึกถึงพุทธคุณ ธรรมคุณ สังฆคุณ คือ อิติปิโส – สวากฺขาโต – สุปฏิปนฺโน ฯลฯ

๔. ให้ท่านเจริญสมถกรรมฐาน เช่น นั่งขัดสมาธิ ภาวนาว่า "พุทฺโธ ๆ" หรือ "สมฺมา อรหํ" เป็นต้น สุดแท้แต่ท่านชำนาญบทไหน

๕. ให้ท่านเจริญวิปัสสนากรรมฐาน เช่น นั่งขัดสมาธิ ภาวนาว่า "พองหนอ ยุบหนอ" เป็นต้น

ต่อจากนั้นท่านก็นอน ให้ท่านหลับไปด้วยบุญกุศลอย่างนี้ ท่านจะหลับเป็นสุข เวลาตื่นนอนก็ควรจะได้ปฏิบัติเช่นนี้อีก อย่างนี้เรียกว่า "เตรียมตัวก่อนตาย" ถ้าเราไม่เตรียมไว้ เวลาจะตายก็นึกไม่ได้ โปรดพิจารณาให้ดี อย่าได้นึกว่า เวลาจะตายบุญจะไหลมาเอง เพราะข้อนั้นไม่แน่ มีตัวอย่างคือ ผู้หญิงคนหนึ่ง ขายแต่ข้าว ได้กำไรปีละเจ็ดหมื่นแปดหมื่น เวลาจะตาย ลูกบอกว่า คุณแม่อย่าลืมอรหํ แม่กลับย้อนถามลูกว่า "กี่ถังนะลูก" ใจเลยไปนึกถึงถังข้าวที่ตนเคยตวงขาย ไม่ได้ไปหาพระอรหํเสียแล้ว ทั้งนี้ก็เพราะไม่เคยเตรียมตัวไว้ก่อน ทางที่ถูกนั้นเราต้องหัดเตรียมไว้เสียก่อน เหมือนกันกับเราหัดว่ายน้ำ ถ้าเราไม่เตรียมหัดว่ายน้ำไว้ก่อน เมื่อเรือล่มจึงจะหัดว่ายน้ำ เป็นอันไม่ทันแน่ เราต้องจมน้ำตายอย่างไม่มีทางแก้ไข เพราะโทษ ที่เราไม่เคยหัดว่ายน้ำไว้นั่นเอง บุญกุศลก็เหมือนกัน เราไม่เคยหัดนึกถึง เลยเวลาจะตายก็นึกไม่ได้ กรรมชั่วคอยจะมาก่อน ส่วนกรรมดี ๆ ซึ่งจะพาเราไปสู่ที่ดีก็ไม่มาปรากฏ ที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะเราไม่หมั่นนึกถึงบ่อย ๆ นั่นเอง เวลาจะตาย กรรม กรรมนิมิตร คตินิมิตร ย่อมมาปรากฏ เช่นในฝ่ายกุศล ทำให้เรานึกถึงบุญกุศลที่เราได้ทำไว้ ในเวลาที่ใกล้จะตายจริง ๆ ขาก็มีอาการเย็นขึ้นมาหมด มือก็เย็นไปตามลำดับ ๆ ใจยังรู้สึกอยู่ แต่ตาลืมไม่ขึ้น หูก็ไม่ได้ยินเสียง จมูกก็ไม่ได้กลิ่น ลิ้นก็ไม่ได้รส กายก็ไม่ได้รู้สึกเย็นร้อนอ่อนแข็ง ขณะนั้น กรรมดีและชั่วจึงจะมาปรากฏแก่ใจของเรา ถ้าเราทำบุญไว้ก็นึกถึงบุญนั้น เช่น ได้ทอดกฐิน ได้ทอดผ้าป่า

ได้สร้างโบสถ์เป็นต้น ใจก็นึกถึงผ้ากฐิน นึกถึงโบสถ์ นึกถึงผ้าป่า เป็นต้น นี้เรียกว่า กรรมดีมาปรากฏ ภาพสิ่งของหรืออุปกรณ์ที่ได้ทำบุญไว้ เช่น ผ้าไตร เครื่องกฐินเป็นต้น ย่อมมาปรากฏแก่ใจของเราเหมือนกับฉายหนัง ไม่สามารถจะบอกแก่ใครๆได้ นี้เรียกว่า กรรมนิมิตร คือเครื่องหมาย ให้รู้ว่า จะไปสู่ที่ดีโดยไม่ต้องสงสัย ถ้าตายลงในขณะนั้น ต้องไปสู่สวรรค์ เป็นแน่นอน ถ้าเห็นเปลวไฟ เห็นสิ่งที่น่ากลัวมีหอก ดาบ เป็นต้น เมื่อ แตกกายทำลายขันธ์ ย่อมจะไปตกนรก มนุษย์กับอบายภูมินี้ใกล้กันมาก พลาดนิดหนึ่งก็สามารถจะไปได้ เพราะฉะนั้น สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงทรงสอนไม่ให้พวกเราประมาท สอนให้เตรียมตัวก่อนตายไว้เสมอ ไม่ ยากไม่ง่ายอะไรจนเกินไปนัก เราเสียสละเวลาวันละ ๑๐ นาทีก็ยังดีปีหนึ่ง ๓๖๕วัน เอา ๑๐ ไปคูณ ก็ได้มากอยู่ น้ำฝนลงมาทีละหยาด สามารถยังตุ่ม ให้เต็มได้ น้ำตาลหยดลงมาสู่กระบอกทีละหยด ก็สามารถยังกระบอกให้ เต็มได้ บุญกุศลก็ฉันนั้นเหมือนกัน เราสั่งสมไว้บ่อยๆก็ได้บ่อยๆ เงินแต่ ละบาทย่อมไปจากสตางค์แดงเดียว เงิน ๑๐๐ บาทก็ไปจากบาทหนึ่ง วัน เดือนปีก็เหมือนกัน ต้องไปจากวินาที นาที ชั่วโมง วัน คืน เดือน ปี บุญ กุศลก็ต้องสั่งสมไว้เช่นเดียวกันนี้ ดังนั้น องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสเตือนเหล่าพุทธบริษัทไว้ว่า

อปฺปมาทํ ปสํสนฺติ ปุญฺญกิริยาสุ ปณฺฑิตา

บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมสรรเสริญความไม่ประมาทในการทำบุญ ดังนี้

แสดงพระธรรมเทศนามาแต่ต้น ท่ามกลาง อวสาน สรุปใจความได้ว่า ให้เตรียมตัวก่อนตาย ดังบทประพันธ์ว่า

เตรียม สร้างทางชอบไว้ หวังกุศล
ตัว สุขส่งเสริมผล เพิ่มให้
ก่อน แต่มฤตยูดล เผด็จชีพ เที่ยวนา
ตาย พรากจากโลกได้ สถิตย์ด้าวแดนเกษม.

นี้เรียกว่า เตรียมตัวก่อนตาย อาตมาเทศน์เพลิน เลยเวลาไปแล้ว ขอจบเพียงเท่านี้ ท่านสาธุชนพุทธบริษัทผู้ใจบุญทั้งหลาย พระธรรมเทศนากัณฑ์นี้ สรุปใจความย่อ ๆ ดังนี้ คือ:—

๑. พรรณนาถึงความดีของคุณโยมตุ้ย สิทธิประศาสน์
๒. พรรณนาถึงความดีของคุณหลวงผู้เป็นสามี ซึ่งได้ทำหน้าที่ของสามีมาเป็นอย่างดียิ่ง เรียกว่า สามีใจเพชร เพราะประกอบไปด้วยคุณธรรมของสามีที่ดีถูกต้องตามทำนองครองธรรมในพระพุทธศาสนา
๓. พรรณนาความดีของลูก คือลูกทุกคนเป็นลูกที่เต็มไปด้วยความกตัญญูกตเวทีต่อพ่อแม่ และพ่อแม่ก็เป็นพ่อพิมพ์ แม่พิมพ์ที่ดีของลูก ลูกก็เป็นลูกแก้วของพ่อของแม่ เรียกว่า ดีต่อดีผสมกัน ย่อมได้ดีเป็นทวีคูณ
๔. เนื้อธรรมะที่เทศน์ เรียกว่า เตรียมตัวก่อนตาย โดยบรรยายถึงทาง ๗ เส้น สุดแท้แต่ใครจะเลือกเดินเส้น

ไหน แล้วแต่อัธยาศัยของท่านผู้จะเดิน จึงเป็นอันว่า
จบการแสดงพระธรรมเทศนาไว้แต่เพียงเท่านี้

เทสนาปริโยสาเน ในอวสานกาลเป็นที่สิ้นสุดยุติลงแห่งการแสดงพระธรรมเทศนานี้ ด้วยอำนาจบุญกุศล ที่คุณหลวงพร้อมด้วยบุตรธิดาและญาติสนิทมิตรสหายได้บำเพ็ญมา ขอจงเป็นพลวปัจจัยอำนวยผลให้แก่คุณโยมตุ้ย สิทธิประศาสน์ ผู้ล่วงลับไปแล้วนั้น ขอคุณโยมตุ้ยจงได้อนุโมทนาสาธุการ ต่อมหากุศลเจตนาอันยิ่งใหญ่ไพศาลของเจ้าภาพในครั้งนี้ หากว่าคุณโยมตุ้ยไม่ทราบด้วยญาณวิถีอันใด **สพฺเพ เทวา นิเวทยุํ** ขอเทพเจ้าเหล่าเทวาทั้งหลาย ซึ่งสิงสถิตย์อยู่ในบ้านนี้ จงได้อนุโมทนาส่วนบุญทั้งที่เป็นอามิสทานและธรรมทานของท่านเจ้าภาพ แล้วจงนำเอาข่าวสารอันนี้ไปบอกให้คุณโยมตุ้ย สิทธิประศาสน์ได้ทราบว่า ขณะนี้คุณหลวงสิทธิประ-ศาสน์ พร้อมด้วยบุตรธิดา และญาติสนิทมิตรสหาย ได้ทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่คุณโยมแล้ว ขอจงได้อนุโมทนาสาธุการ แล้วขอให้คุณโยมได้รับความสุขยิ่ง ๆ ขึ้นไป ตามสมควรแก่คติวิสัยในสัมปรายภพนั้น ๆ ด้วยเทอญ

ในที่สุดนี้ ขออาราธนาพระสงฆ์ สวดธรรมบรรยาย เพื่อให้ท่านสาธุชนได้สดับรับฟังสืบต่อไป ได้แสดงพระธรรมเทศนามาก็นับว่าสมควรแก่กาลเวลาแล้ว.

เอวํ ก็มีด้วยประการฉะนี้

อนุโมทนา

สยํ กตานิ ปุญฺญานิ ตํ มิตฺตํ สมฺปรายิกํ

บุญกุศลที่ตนได้ทำไว้แล้วนั้น จะเป็นมิตร เป็นสหาย
ซึ่งซื่อสัตย์ที่สุดทั้งในโลกนี้และทั้งในโลกหน้า

สพฺพํ กิร ปหาย คนฺตพฺพํ ปรโลกํ คจฺฉนฺตํ

เนว โภคา น ญาตโย อนุคจฺฉนฺติ

บุคคลทุก ๆ คน จำจะต้องละทิ้งสิ่งทั้งปวงไป
โภคสมบัติก็ดี ญาติสนิทมิตรสหายก็ดี ไม่สามารถจะติดตาม
บุคคลผู้ที่ตายจากโลกนี้ไปสู่โลกหน้าได้เลย

อปฺปมตฺตา น มียนฺติ

คนที่ไม่ประมาท ชื่อว่าเป็นคนไม่ตาย

เย ปมตฺตา ยถา มตา

คนประมาทแล้ว เหมือนคนตายแล้ว

คุณหลวงสิทธิประศาสน์ได้มาติดต่อขออนุญาตพิมพ์หนังสือเรื่อง "ปั้นน้ำให้เป็นตัว" เพื่อแจกเป็นธรรมวิทยาทาน ในงานฌาปนกิจศพของคุณโยมต้ย สิทธิประศาสน์ ผู้เป็นภรรยาสุดที่รักของตน ในวันที่ ๑๗ ธันวาคม ๒๕๑๑ ณ เมรุวัดธาตุทอง ข้าพเจ้ามีความยินดีและเป็นสุขใจยิ่ง อนุญาตให้พิมพ์เจกได้ตามความประสงค์ พร้อมทั้งขออนุโมทนาสาธุการต่อมหากุศลเจตนาอันดีงามของท่านเจ้าภาพมา ณ ที่นี้

ด้วยอำนาจแห่งธรรมทานมัยกุศลนี้ ขอให้ท่านเจ้าภาพจงถึงแต่ความสุข ความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ในพระบวรพุทธศาสนาตลอดกาลเป็นนิตย์เถิด

อนึ่ง ขอกุศลผลบุญนี้ จงเป็นพลวปัจจัยอันแก่กล้า อำนวยผลให้แก่คุณโยมตุ้ย สิทธิประศาสน์ ผู้ที่ล่วงลับไปแล้วนั้น ตามสมควรแก่คติวิสัยในสัมปรายภพนั้น ๆ ด้วยเทอญ.

ขออนุโมทนา

(พระราชสิทธิมุนี)
พระอาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนาธุระ

สำนักงานกลางกองการวิปัสสนาธุระ
วัดมหาธาตุ คณะ ๕ พระนคร
๑๓ พฤศจิกายน ๒๕๑๑

เรื่องปั้นน้ำให้เป็นตัว

และ

ปฏิบัติตัวให้เป็นคน เทวดา พรหม พระ

ของ

พระราชสิทธิมุนี (โชดก ป.ธ. ๙)

การปั้นน้ำให้เป็นตัวในที่นี้ มิได้หมายความเอาก้อนน้ำแข็ง แต่หมายเอาบุคคลผู้เต็มไปด้วยความโลภ ความโกรธ ความหลง ความริษยากันและกัน แล้วกลั่นแกล้งหาเรื่องหาราวอันไม่มีความจริง เพื่อยุยงส่งเสริมคนให้ทะเลาะกัน ให้บาดหมางใจกัน ให้แตกสามัคคีกัน ถ้ามีคนชนิดนี้อยู่ในทางโลก ก็ทำให้ชาวโลกเดือดร้อนไปทุกหย่อมหญ้า แม้ถ้ามีปะปนอยู่ในหมู่พระสงฆ์ก็ทำให้ท่านผู้ทรงศีลพลอยเดือดร้อนไปตาม ๆ กัน จะพึงเห็นได้จากตัวอย่างต่อไปนี้ คือ:—

เรื่องสุกรเปรต

เมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ในพระเวฬุวันมหาวิหาร พระมหาโมคคัลลานะกับพระลักขณะ กำลังลงจากเขาคิชฌกูฏ ได้เห็นเปรตตนหนึ่งมีสรีระยาวคล้ายสรีระของมนุษย์ มีศีรษะเหมือนศีรษะของสุกร มีหางเกิดที่ปากมีหมู่หนอนไหลออกจากปาก จึงพากันไปกราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์รับรองต่อหน้าภิกษุสงฆ์ทั้งหลายว่าเป็นความจริงอย่างนั้น แม้พระองค์เองก็ได้เห็นเปรตนั้นมาก่อนแล้วที่ควงแห่งต้นโพธิ์

ภิกษุทั้งหลายจึงทูลถามว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เปรตนั้นได้ทำกรรมอะไรไว้จึงได้รับผลเช่นนั้นพระเจ้าข้า" ถ้าอย่างนั้นพวกเธอจงตั้งใจฟังให้ดีเถิด

พระพุทธองค์ ได้ตรัสเล่าบุพพกรรมของเปรตนั้นว่า ในศาสนาของพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งนามว่า กัสสปะ ได้มีพระเถระ ๒ รูป รูปหนึ่งมีพรรษา ๖๐ รูปหนึ่งมีพรรษา ๕๙ อาศัยอยู่ในวัด ๆ หนึ่งใกล้กับหมู่บ้านตำบลหนึ่ง พระทั้ง ๒ รูปนั้นได้มีความจงรักภักดีต่อกันมาก ดุจพี่น้องร่วมอุทรเลือดก้อนเดียวกันฉะนั้น วันหนึ่งเป็นวันธัมมัสสวนะ คือวันรักษาศีล ฟังธรรม ปฏิบัติธรรมของพุทธบริษัท พระธรรมกถึกรูปหนึ่งมาขอพักอาศัยด้วยทั้ง ๒ รูปนั้น ได้อาราธนาให้ท่านแสดงธรรมให้ฟัง รุ่งเช้านิมนต์ให้แสดงธรรมโปรดญาติโยมของตนต่ออีก ท่านเทศน์เก่ง เทศน์ดีญาติโยมติดอกติดใจ อดิเรกลาภก็หลั่งไหลมาบูชาธรรมเป็นทวีคูณ ท่านจึงเกิดความคิดผิดขึ้นมาว่า พระทั้ง ๒ รูปนี้เป็นผู้อ่อนโยนยิ่งนัก ถ้าเราหาอุบายให้ท่านหนีไปจากวัดนี้ แล้วเราเป็นสมภารแทนเห็นจะดีแน่ เมื่อได้โอกาสก็ใส่ไฟไฟทันที คือปั้นน้ำให้เป็นตัว ยุพระทั้ง ๒ นั้นให้โกรธกันให้แตกแยกสามัคคีกัน พากันหนีออกจากวัดนั้นไปคนละทิศละทางพระธรรมกถึกก็เป็นสมภารแทน พระทั้ง ๒ รูปนั้นต่างไม่ได้รับความสุขใจเลยเป็นเวลาหลายสิบปี ครั้นวันหนึ่งท่านบังเอิญไปพบกันเข้า จึงได้ซักไซ้ไต่ถามความจริงจากกันและกัน ได้ทราบว่าเรื่องนั้นไม่เป็นความจริงเป็นการปั้นน้ำให้เป็นตัว เป็นการใส่ไฟไฟ เป็นการกลั่นแกล้ง เป็นการยุให้รำตำให้รั่วท่านก็กลับรักใคร่กัน จงรักภักดีต่อกันตามเดิมอีก ท่านทั้ง ๒ รูปนั้นได้พากันกลับไปสู่วัดเดิม แล้วขับไล่พระธรรมกถึกให้ออกไป พระธรรมกถึกนั้น

ครั้นมรณภาพแล้วได้ไปเกิดในอเวจีนรกหมกไหม้อยู่สิ้นพุทธันดรหนึ่ง บาปกรรมยังไม่หมดจึงได้มาเกิดเป็นเปรตมีสรีระเหมือนคน มีศีรษะเหมือนสุกร มีหางที่ปากมีหนอนเป็นอันมากไหลออกมามิได้ขาด เสวยทุกข์อยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏในบัดนี้

นิทานเรื่องนี้สอนให้รู้ว่าการปั้นน้ำให้เป็นตัว การยุแหย่คนให้แตกแยกกัน ให้ขาดไมตรีจิตมิตรภาพในกันและกันนั้น เป็นกรรมอันหนักได้รับบาปมาก สาธุชนทั้งหลายควรละเว้นให้ห่างไกล จงสำรวจตัวเอง จงเตือนตัวเองอย่าประมาท **อธมฺโม นิรยํ เนติ** อธรรมคือ บาป ย่อมนำไปสู่นรกอย่างนี้

เรื่องปฏิบัติตัวให้เป็นคน เทวดา

พรหม พระ

บรรดาพระอาจารย์ผู้เชี่ยวชาญทางเวทมนต์กลคาถา ย่อมปลุกเสกของต่าง ๆ ให้ขลังได้ เช่นเสกใบไม้ให้เป็นพระ เสกผลไม้ เสกน้ำให้คนกินหายโรค เสกหมากพลูพ่นโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ ให้หายเป็นต้น อย่างนี้เขาเรียกว่า เสก การปั้นนั้นคือการทำนั่นเอง เช่นเอาทองมาหล่อพระเอาไม้มาทำโต๊ะเก้าอี้ เอาดินมาปั้นเป็นถ้วยโถโอจานเป็นต้น เพื่อเสกให้เป็นแก้วสาระพัดนึกคือ เงินทอง ถ้าผู้ใดฉลาดมากก็หาได้คล่อง ๆ เช่นหาตาม ตา หู จมูก ลิ้น กายของคน จนชั้นที่สุดตามเล็บมือ เล็บเท้าก็ล้วนแต่เต็มไปด้วยขุมเงินขุมทองทั้งนั้นสำหรับคนมีปัญญา จนถึงกับต้องตั้งโรงงานใหญ่โตมหึมา ก็ยังไม่พอแก่ความต้องการเสียอีก ยกตัวอย่างเช่น

แว่นตา ยาหยอดตา ไม้แคะขี้หู แปรง ยาสีฟัน ไม้จิ้มฟัน ช่างตัดผม เป็นต้น จนนับไม่ถ้วนล้วนแต่พากันเสก พากันปั้น หาเงินหาทองมาเลี้ยงปากเลี้ยงท้องทั้งนั้น แต่ที่กล่าวมานี้เป็นการเสกการปั้นของภายนอก ดูซิท่านทั้งหลาย การเสกการปั้นของนอกกายก็ยังเป็นอุบายให้เราได้รับความสุขมิใช่น้อย ถ้าเราท่านทั้งหลายมาปฏิบัติตัวเอง ปั้นตัวเอง ปรุงตัวเอง แต่งตัวเอง สรรค์ตัวเอง ให้แพรวพราวไปด้วยคุณธรรมตามสมเด็จพ่อของเรา แล้วจะน่าอภิรมย์ น่าอัศจรรย์แค่ไหน ท่านอยากเป็นคนก็ได้ อยากเป็นเทวดาก็ได้ อยากเป็นพระก็ได้ ฉะนั้น เชิญท่านทั้งหลายจงรีบมาเสกตัวเสียแต่บัดนี้เถิด ข้าพเจ้าจะได้นำวิธีปฏิบัติของสมเด็จพ่อมาแสดงต่อไป ท่านชอบใจทางไหนเลือกเอาเถิด มีวิธีปฏิบัติดังต่อไปนี้:—

๑. วิธีปฏิบัติตัวให้เป็นคน

วิธีปฏิบัติตัวให้เป็นคนนั้นง่ายนิดเดียว แต่ยากมากเอาอะไรมาปฏิบัติเล่าจึงจะเป็นคนเต็มคน สมเด็จพระทศพลให้เอามนุษยธรรมมาปฏิบัติ คือถ้าใครมีมนุษยธรรม ได้แก่ธรรมประจำมนุษย์แล้วผู้นั้นชื่อว่าเป็นคนเต็มคน เรียกทางพระว่า มนุสฺสภูโต เป็นมนุษย์แท้ ๆ คือเป็นมนุษย์เต็มมนุษย์ไม่บกพร่อง มนุษยธรรมคืออะไร ? ข้อนี้ง่ายนิดเดียว คือ ศีล ๕ ซึ่งรู้กันอยู่เกือบทุกคนแล้ว แต่ยากมาก คือยากเพราะไม่ปฏิบัติตาม เพราะไม่ทำตาม ถ้าใครปฏิบัติตามไม่ได้ผู้นั้นชื่อว่า ขาดความเป็นคนไป คือเป็นคนยังไม่เต็มคน เพราะไม่มีคุณธรรมที่จะมาปฏิบัติคนมาปั้นคนให้เป็นคน

๒. วิธีปฏิบัติตัวให้เป็นเทวดา

การปฏิบัติตนให้เป็นเทวดานั้น มีคาถาแสดงไว้ดังนี้ คือ:-

หิริโอตฺตปฺปสมฺปนฺนา สุกฺกธมฺมสมาหิตา

สนฺโต สปฺปุริสา โลเล เทวธมฺมาติ วุจฺจเร

ชนเหล่าใด ถึงพร้อมด้วยหิริและโอตตัปปะ ตั้งมั่นในธรรมอันขาว เป็นผู้สงบระงับ เป็นสัตตบุรุษ เราเรียกชนเหล่านั้นว่า ผู้มีเทวธรรมคือธรรมสำหรับทำคนบั้นคนให้เป็นเทวดาในโลก

เทฺวเม ภิกฺขเว สุกฺกธมฺมา โลกํ ปาเลนฺติ กตเม เทฺว หิริโอตฺตปฺปญฺจ (อังคุตตรนิกาย)

ดูกรท่านผู้เห็นภัยในวัฏฏสงสาร สุกกธรรมทั้ง ๒ นี้ย่อมรักษาโลกไว้ สุกกธรรมทั้ง ๒ นั้น ได้แก่อะไร ? ได้แก่หิริ ความละอายบาป โอตตัปปะ ความสะดุ้งกลัวต่อบาป เหตุให้เกิดหิริ โอตตัปปะนั้น มีอยู่ ๒ ประการ คือเหตุภายใน ๑ เหตุภายนอก ๑

เหตุภายในนั้น มีอยู่ ๘ ประการ คือ:-

๑. กุละ ละอายในสิ่งที่ไม่ควรทำ เพราะนึกถึงตระกูลของตัว

๒. วยะ ละอายในสิ่งที่ไม่ควรทำ เพราะนึกถึงวัยของตัว

๓. สูรภาวะ ละอายในสิ่งที่ไม่ควรทำ เพราะนึกถึงความกล้าหาญ ความแข็งแรง ความสามารถของตน

๔. พาหุสัจจะ ละอายในสิ่งที่ไม่ควรทำ เพราะนึกถึงการศึกษาเล่าเรียนของตน

๕. ชาติมหัตตะ ละอายในสิ่งที่ไม่ควรทำ เพราะนึกถึงชาติอันประเสริฐของตน

๖. สัตถุมหัตตะ ละอายในสิ่งที่ไม่ควรทำ เพราะนึกถึงผู้ที่ควรเคารพบูชา เช่นพระรัตนตรัย บิดา มารดา ครูบาอาจารย์

๗. ทายัชชมหัตตะ ละอายในสิ่งที่ไม่ควรทำ เพราะนึกถึงความเป็นทายาท คือ ตนเองจะต้องได้รับมรดกสืบต่อไป

๘. สพรหมจาริมหัตตะ ละอายในสิ่งที่ไม่ควรทำ เพราะนึกถึงเพื่อนผู้ประพฤติธรรมร่วมกัน

เหตุภายนอก มีอยู่ ๔ ประการด้วยกัน คือ:-

๑. อัตตานุวาทภยะ กลัวต่อการติเตียนตัวเอง

๒. ปรานุวาทภยะ กลัวต่อการติเตียนของผู้อื่น

๓. ทสราชทัณฑภยะ กลัวราชทัณฑ์ ๑๐ ประการ

๔. ทุคคติภยะ กลัวต่อทุคคติ กลัวต่ออบายภูมิทั้ง ๔

ถ้าผู้ใดระลึกถึงเหตุภายใน และเหตุภายนอกเหล่านี้ จะเกิดมีความละอายต่อบาป และสะดุ้งกลัวต่อบาป ไม่กล้าทำความชั่วทั้งต่อหน้าและลับหลัง ผู้นั้นชื่อว่ามีเทวธรรม คือ ธรรมสำหรับทำคนให้เป็นเทวดา เมื่อมีเทวธรรมแล้วได้ทำตัว ได้ปั้นตัว ได้ปรุงตัว ได้แต่งตัว ได้สรรค์ตัวตามคาถานี้แล้ว ชื่อว่าเป็นเทวดาเต็ม ๑๐๐ เปอร์เซ็นต์

อนึ่ง องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคได้ตรัสเทวธรรมไว้อีก ๗ ประการ แต่เปลี่ยนโวหารว่า วัตตบทของพระอินทร์ ๗ ประการ คือ

๑. มาตาเปตฺติภรํ ชนฺตุํ เป็นผู้อุปถัมภ์บำรุงเลี้ยงมารดา บิดา
๒. กุเล ชฏฺฐาปจายินํ ประพฤติถ่อมตน อ่อนน้อม สัมมาคารวะต่อบุคคลผู้เจริญโดยชาติ เจริญโดยวัย เจริญโดยคุณ
๓. สณฺหํ สขิลสมฺภาสํ พูดจาไพเราะอ่อนหวาน ไม่หยาบคาย
๔. มจฺเฉรวินเย ยุตฺตํ สละเสียได้ ซึ่งความตระหนี่ เหนียวแน่น
๕. เปสุเณยฺยปฺปหายินํ ละเสียได้ซึ่งความส่อเสียดยุยง ให้คนแตกสามัคคีกัน
๖. สจฺจํ มีความซื่อสัตย์สุจริต
๗. โกธาภิภุํ ครอบงำความโกรธเสียได้

ถ้าผู้ใดมีคุณธรรมทั้ง ๗ ประการนี้ ผู้นั้นชื่อว่าเป็นพระอินทร์คือผู้เป็นใหญ่ ผู้ประเสริฐ เกิดเพราะคุณธรรม นำให้ผู้นั้นได้นามว่าเป็นเทวดา

สรุปความว่า ผู้มีหิริโอตตัปปะ เรียกว่า เทวดา และผู้มีวัตตบท ๗ ประการ ก็เรียกว่าเทวดา วิธีทำคน วิธีปั้นคน วิธีชุบคนให้เป็นเทวดา มีอธิบายดังกล่าวมานี้

๓. วิธีปฏิบัติตนให้เป็นพรหม

ผู้ที่มีเรือนใจอันใหญ่ คือมีใจประกอบด้วย เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา ชื่อว่าเป็นพรหม เพราะมีธรรมของพระพรหมเป็นประจำใจ

อนึ่ง ผู้ที่เจริญสมถกรรมฐาน คือ เจริญกสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ พรหมวิหาร ๔ อรูปฌาณ ๔ อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑ จตุธาตุววัตถาน ๑ อย่างใดอย่างหนึ่งจนได้ ปฐมฌาน ทุติยฌาน เป็นต้น เวลาตายย่อมได้ไปบังเกิดในรูปพรหม อรูปพรหมตามสมควรแก่วิบากนั้น ๆ ผู้นั้นก็ได้ชื่อว่าเป็นพรหม เพราะทำตัวบั้นตัวให้เป็นพระพรหมด้วยคุณธรรมดังกล่าวมานั้น

๔. วิธีปฏิบัติตนให้เป็นพระ

คำว่า "พระ" นั้น แปลว่าผู้ประเสริฐ มีวิธีปฏิบัติอยู่ ๕ ประการ คือ:–

๑. **วาจานุรกฺขี** เป็นผู้รักษาวาจา คืองดเว้นจากวจีทุจจริตทั้ง ๔ ได้แก่ ไม่พูดเท็จ ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดเพ้อเจ้อ

๒. **มนสา สุสํวุโต** สำรวมใจ คือเว้นจากมโนทุจจริตทั้ง ๓ ได้แก่ไม่ให้อภิชฌา คือโลภะ พยาบาท คือโทสะ มิจฉาทิฏฐิ คือความเห็นผิดเกิดขึ้น

๓. **กาเย จ อกุสลํ น กยิรา** ไม่ทำบาปด้วยกาย คือเว้นจากกายทุจจริตทั้ง ๓ ได้แก่ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติผิดประเวณี

๔. **เอเต ตโย กมฺมปเถ วิโสธเย** พึงชำระกรรมบททั้ง ๓ คือ กายกรรม ๓ วจีกรรม ๔ มโนกรรม ๓ ให้บริสุทธิ์สะอาด

๕. **อาราธเย มคฺคํ อิสิปฺปเวทิตํ** พึงอาราธนาอัฏฐังคิกมรรค

ทั้ง ๘ มาปฏิบัติตัวของเรา มาปั้นตัวของเรา มาปรุงตัวของเรา มาแต่งตัวของเราให้เป็นพระ มรรค ๘ นั้นคือ-

๑.	สมฺมาทิฏฺฐิ	เห็นชอบ	เป็นปัญญา	เป็นไตรสิกขา
๒.	สมฺมาสงฺกปฺโป	ดำริชอบ		
๓.	สมฺมาวาจา	เจรจาชอบ	เป็นศีล	
๔.	สมฺมากมฺมนฺโต	การงานชอบ		
๕.	สมฺมาอาชีโว	เป็นอยู่ชอบ		
๖.	สมฺมาวายาโม	เพียรชอบ	เป็นสมาธิ	
๗.	สมฺมาสติ	ระลึกชอบ		
๘.	สมฺมาสมาธิ	ตั้งใจชอบ		

ไตรสิกขานี้ได้รูปกับนามเป็นอารมณ์ ผู้ที่ได้รูปนามเป็นอารมณ์ คือผู้เจริญวิปัสสนากรรมฐานเท่านั้น

วิธีเจริญวิปัสสนากรรมฐานนั้น คือปฏิบัติตามสติปัฏฐานทั้ง ๔ อันพระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์ มิได้ทรงละ ดังบาลีว่า

เยเนว ยนฺติ นิพฺพานํ พุทฺธา เตสญฺ จ สาวกา
เอกายเนน มคฺเคน สติปฏฺฐานสญฺญินา

พระพุทธเจ้าและเหล่าพระสาวก ได้ดำเนินไปแล้วสู่พระนิพพาน ด้วยหนทางเส้นใด ทางเส้นนั้นคือ สติปัฏฐานทั้ง ๔ อันนักปราชญ์ราชบัณฑิตย์ทั้งหลายรู้ทั่วถึงกันแล้ว

การเจริญสติปัฏฐานก็คือการเจริญวิปัสสนานั่นเอง การเจริญวิปัสสนาคือการกำหนดรูปนาม การกำหนดรูปนามก็คือการ กำหนดท้องพอง

ท้องยุบนั่นเอง ไตรสิกขาได้รูปนามคือ พอง กับ ยุบ เป็นอารมณ์ เมื่อเจริญไป จะต้องผ่านสภาวะที่สำคัญ ๆ อยู่หลายอย่าง สภาวะที่สำคัญนั้นโดยย่อมีอยู่ ๔ อย่าง คือ

๑. ต้องทันปัจจุบัน คือไม่ให้เผลอจากอารมณ์ หรือให้เผลอน้อยที่สุด
๒. เมื่อทันปัจจุบันแล้วจะได้พบรูปนาม
๓. เมื่อพบรูปนามแล้ว จึงจะได้เห็นพระไตรลักษณ์ คืออนิจจัง ทุกขัง อนัตตา
๔. เมื่อเห็นพระไตรลักษณ์แล้วจึงจะได้ มรรคผล นิพพาน

สภาวะที่สำคัญโดยส่วนกลาง มีอยู่ ๗ คือ

๑. สีลวิสุทธิ มีศีลอันบริสุทธิ์
๒. จิตตวิสุทธิ มีจิตอันบริสุทธิ์
๓. ทิฏฐิวิสุทธิ มีความเห็นอันบริสุทธิ์ ได้แก่ถึงญาณที่ ๑ คือนามรูปปริจเฉทญาณรู้รูปกับนาม
๔. กังขาวิตรณวิสุทธิ ข้ามพ้นความสงสัย ได้แก่ถึงญาณที่ ๒ คือปัจจยปริคคหญาณรู้เหตุปัจจัย
๕. มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ มีความรู้ความเห็นอันบริสุทธิ์ คือเห็นว่าทางนี้ผิดแล้วละ ทางนี้ถูก แล้วยึดทางถูกต่อไป ได้แก่ญาณที่ ๓ อย่างแก่ เข้าเขตญาณที่ ๔ อย่างอ่อน

๖. ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ มีความรู้ความเห็นอันบริสุทธิ์ดำเนินไปโดยลำดับ ๆ ตั้งแต่ต่ำจนถึงสูง คือตั้งแต่ญาณที่ ๔ อย่างแก่จนถึงญาณที่ ๑๒

วิสุทธิที่ ๑ ถึงวิสุทธิที่ ๖ เป็นโลกียะ

๗. ญาณทัสสนวิสุทธิ มีความรู้ความเห็นอันบริสุทธิ์ ได้แก่ญาณที่ ๑๔ วิสุทธิข้อนี้เป็นโลกุตตระ

สภาวะที่สำคัญโดยพิสดารนั้น มีอยู่ ๑๖ คือ

๑.	นามรูปปริจเฉทญาณ	รู้รูปกับนาม	เป็นจินตามยปัญญา
๒.	ปัจจยปริคคหญาณ	รู้เหตุปัจจัยของรูปนาม	
๓.	สัมมสนญาณ	เห็นพระไตรลักษณ์	
๔.	อุทยัพพยญาณ	เห็นความเกิดดับของรูปนาม เป็นภาวนามยปัญญาตั้งแต่ญาณที่ ๔ นี้เป็นต้นไป	
๕.	ภังคญาณ	เห็นความดับไปของรูปนามฝ่ายเดียว	
๖.	ภยญาณ	เห็นรูปนามเป็นของน่ากลัว	
๗.	อาทีนวญาณ	เห็นทุกข์เห็นโทษของรูปนาม	
๘.	นิพพิทาญาณ	เบื่อหน่ายในรูปนาม	
๙.	มุญจิตุกัมยตาญาณ	อยากออกอยากหลุดพ้น	
๑๐.	ปฏิสังขาญาณ	มีใจเข้มแข็งตั้งใจปฏิบัติจริง ๆ	
๑๑.	สังขารุเปกขาญาณ	มีใจเฉย ๆ	
๑๒.	อนุโลมญาณ	อนุโลมตามญาณต่ำตั้งแต่ ญาณที่ ๔ ถึงญาณที่ ๑๒ อนุโลมตามโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ	

๑๓. โคตรภูญาณ ทำลายโคตรปุถุชน อยู่ในระหว่างโลกิยะ กับ
โลกุตตระ มีนิพพานเป็นอารมณ์

๑๔. มัคคญาณ ตัดกิเลสเป็นสมุจเฉทปหาน เป็นโลกุตตระ

๑๕. ผลญาณ ได้นิพพานเป็นอารมณ์ เป็นโลกุตตระ

๑๖. ปัจจเวกขณญาณ พิจารณากิเลสที่ละ เหลืออยู่มรรคผล นิพพาน เป็นโลกิยะ

ถ้าผู้ใดอาราธนาอัฏฐังคิกมรรคทั้ง ๘ ย่อให้สั้นได้แก่ศีล สมาธิ ปัญญา ย่อให้สั้นที่สุดได้แก่ไตรสิกขามาปฏิบัติ สรร ปั้น ปรุง แต่ง ตัวอันยาววาหนาคืบนี้ให้ได้ผล ตามที่กล่าวมานั้นชื่อว่าเป็นพระ คือเป็นพระอริยบุคคล ถ้าปฏิบัติสำเร็จครั้งที่ ๑ เป็นพระโสดาบัน ถ้าสำเร็จครั้งที่ ๒ เป็นพระสกิทาคามี ถ้าสำเร็จครั้งที่ ๓ เป็นพระอนาคามี ถ้าสำเร็จครั้งที่ ๔ เป็นพระอรหันต์ ถ้าใครปฏิบัติตัวปั้นตัวดังนี้ก็แปลว่าสำเร็จกิจแล้ว ไม่มีพิธีอะไรที่จะต้องทำอีกแล้ว เลิกเสก เลิกสรร เลิกปั้น เลิกปรุง เลิกแต่งหมดสิ้นแล้ว ถึงที่สุดแห่งทุกข์แล้ว ไม่มีเกิด แก่ เจ็บ ตาย อีกต่อไป

สรุปความว่าข้าพเจ้าได้เขียนบทความไว้ดังนี้คือ:-

๑. เรื่องปั้นน้ำให้เป็นตัว เป็นเรื่องยุแหย่คนให้แตกกัน ควรเว้นให้ห่างไกล

๒. เรื่องปฏิบัติตัว ปั้นตัวให้เป็นคน ได้แก่มนุษยธรรม คือศีล ๕ ควรปฏิบัติทุก ๆ คน

๓. เรื่องทำตัว ปั้นตัวให้เป็นเทวดา ได้แก่ เทวธรรม ๒ วัตตบท ๗ ควรปฏิบัติเช่นกัน

๔. เรื่องทำตัวปั้นตัวให้เป็นพรหม ได้แก่เจริญสมถกรรมฐาน ควรปฏิบัติให้มาก

๕. เรื่องทำตัว ปั้นตัวให้เป็นพระ ได้แก่เจริญวิปัสสนากรรมฐาน จำเป็นแก่บุคคลทุก ๆ คน

เตปิฏกํ หิ พุทฺธวจนํ อาหริตฺวา กถิยมานํ อปฺปมาทเมว โอตรติ

จริงอยู่พระพุทธพจน์จบทั้งไตรปิฎก ที่พระนักเทศน์ นำมาชี้แจงแสดงไขนั้น ย่อมรวมลงสู่ความไม่ประมาท แห่งเดียวเท่านั้น

สติยา อวิปฺปวาโส อปฺปมาโท นาม

การไม่อยู่ปราศจากสติ คือความไม่ประมาท

ผู้ไม่ประมาทก็คือ ผู้เจริญวิปัสสนากรรมฐานเท่านั้น

อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ

ท่านทั้งหลายจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด

พระราชสิทธิมุนี

วัดมหาธาตุ คณะ ๕ พระนคร

1 พฤศจิกายน 2511

ความตาย

พระอาจารย์ชะโล ผลาธัญญะ (เมตฺตาพโล ภิกฺขุ)
วัดโสธรวรารามวรวิหาร ฉะเชิงเทรา

ความตาย เป็นสิ่งธรรมดาที่จะต้องบังเกิดขึ้นแก่ทุกชีวิต ทั้งที่ทราบกันโดยทั่วไปแล้วก็ตาม แต่เมื่อได้ประสพพบเห็นความตายที่เกิดขึ้นแม้กับบุคคลอื่น สัตว์อื่น ซึ่งมิใช่ญาติมิตรสายโลหิตกันทางใดทางหนึ่งก็ตาม เรายังมีความรู้สังเวชสลดใจอยู่ชั่วขณะ หากความตายนั้นเกิดแก่ญาติมิตรสายโลหิตหรือผู้ที่ชอบพอรักใคร่เคารพนับถือของเราแล้ว เราจะบังเกิดความรู้สึก เศร้าโศก ปริเทวนาการขนาดไหน นี่ย่อมแสดงให้เห็นว่าความตายเป็นสิ่งที่น่ากลัว น่าเศร้าสลด ไม่บังเกิดความสุขใจแก่ผู้ที่ได้พบเห็นแต่ประการใดเลย ในทางตรงข้ามสมเด็จพระบรมศาสดา พระองค์ทรงสอนให้พุทธบริษัทเจริญ มรณะสติ คือระลึกนึกถึงความตายอยู่เสมอ พระองค์ทรงมีพระพุทธประสงค์ประการใดหนอ จึงทรงสอนเช่นนั้น น่าจะได้นำมาพินิจพิจารณากันดู

ชีวิตของสรรพสัตว์ทั้งหลายทั้งมวลเมื่อตายแล้ว สรีระอันเป็นส่วนต่าง ๆ ของสังขาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งของมนุษย์ไม่มีอะไร ที่จะเหลือให้เป็นประโยชน์ได้เลย เนื้อหนังมังสาต่าง ๆ ก็เน่าเปื่อย เป็นที่น่าขยะแขยง

แก่ผู้พบเห็น ถ้าจะเทียบกับสรีระของสัตว์บางจำพวก เมื่อสิ้นชีวิตแล้ว ยัง เป็นประโยชน์ เช่น ใช้เป็นอาหารบ้าง ใช้เป็นเครื่องใช้ไม้สอยต่าง ๆ ก็ได้บ้าง แต่สรีระของมนุษย์นั้นหาประโยชน์มิได้เอาเสียเลย จะเหลืออยู่เป็นอนุสรณ์ก็คือ ความดี และความชั่วที่ตนกระทำไว้ ในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่เท่านั้น มนุษย์บางคนขณะมีชีวิตอยู่ หาความสุขใส่ตนแต่ฝ่ายเดียวโดยมิได้คิดถึงว่าผู้อื่นจะได้รับความทุกข์ร้อนแต่ประการใด นโยบายการหาความสุขของแต่ละคนนั้น บางคนหาความสุขจากการประพฤติสุจริต ประกอบสัมมาอาชีวะตามหลักธรรม คือปราศจากการเบียดเบียนชีวิตคนอื่นสัตว์อื่น ให้ได้รับความเดือดร้อน บางคนหาความสุขจากการประพฤติทุจริต ฉ้อโกง ทำลายล้างชีวิตสัตว์ เพื่อปรนเปรอความสุขของตนอย่างเต็มที่ เวลามีอำนาจวาสนาก็เมามายใช้อำนาจโดยปราศจากศีลธรรม นำความเดือดร้อนมาสู่บุคคลอื่นผู้ประพฤติตนเช่นนี้ ชื่อว่าเป็นผู้ที่ไม่เข้าใจชีวิตอย่างแท้จริง คิดหรือเข้าใจเอาเองว่า ตนจะยังมีชีวิตอยู่ตลอดกัลปาวสาน หาได้คำนึงถึงพระพุทธภาสิตที่ว่า **สพฺพํ เภทปริยนฺตํ เอวํมจฺจาน ชีวิตํ** ซึ่งแปลความว่า ชีวิตของสัตว์เหมือนภาชนะดิน ซึ่งล้วนมีความสลายเป็นที่สุด

เหตุนี้พระบรมศาสดาจึงทรงสอนให้เจริญมรณะสติ คือระลึกนึกถึงความตายเป็นอารมณ์ ก็เพื่อว่าขณะยังมีชีวิตอยู่จักได้ประกอบคุณงามความดีให้เป็นประโยชน์ตนและบุคคลอื่นตามสมควร เพราะเมื่อตายแล้ว ถ้าสร้างคุณงามความดีไว้ก่อนตายมาก ก็จะเป็นอนุสรณ์ให้ผู้ที่อยู่ภายหลัง

ได้ระลึกนึกถึงความดีที่ตนกระทำไว้เป็นการป้องกันความประมาท มีการเตรียมพร้อมอยู่ตลอดเวลา คนที่มิได้เจริญมรณะสตินั้น มีความประมาทหลงไหลในชีวิตว่าเป็นสิ่งจีรัง ยั่งยืน ไม่ประกอบคุณงามความดีให้ปรากฏ กลับสร้างความสุขใส่ตนเองโดยประพฤติทุจริตมิจฉาชีพต่างๆ เพื่อหล่อเลี้ยงชีวิตในขณะยังที่เป็นอยู่เท่านั้น

ฉนั้นความตาย ในสายตาของบุคคล ผู้ห่างการศึกษาจากคำสอนพระพุทธศาสนาจึงเห็นว่า เป็นสิ่งที่น่ากลัว ไม่นำความสุขใจมาสู่ผู้ประสพพบเห็นแต่ในสายตาของบุคคลผู้ศึกษาธรรมแล้วย่อมเห็นว่า เป็นตัวอย่างเป็นบทเรียน อันมีค่าควรแก่การศึกษายิ่ง

ชีวิตอยู่ จงเร่งสร้าง ทางกุศล
เป็นเสบียง เลี้ยงตน ไปภพหน้า
อย่าก่อกรรม ทำชั่ว ติดตัวตรา
คราวชีวา ขาดสิ้น ไม่หมิ่นภัย
พระพุทธองค์ ทรงสอน อย่าประมาท
เป็นโอวาท ทรงแจ้ง แถลงไข
อย่าคิดว่า ตนเอง ไม่บรรลัย
ต้องตายไป ทุกทั่ว ตัวตนเอย

คำนำ

คุณสอาง ศรินทุ ได้ขออนุญาตพิมพ์หนังสือ "การใช้ถ้อยคำ" ในการฌาปนกิจศพ นางสิทธิประศาสน์ (ตุ้ย) ผู้เป็นมารดานั้น ข้าพเจ้ายินดีอนุญาต

ในการที่เขียนหนังสือเล่มนี้ขึ้น ก็โดยที่ข้าพเจ้าเห็นว่าปัจจุบันนี้ประเทศไทยได้มีความสัมพันธ์กับนานาชาติมากขึ้น ระเบียบ ประเพณี และภาษาของชาตินั้น ๆ ได้เป็นที่รู้จักคุ้นเคยกับคนไทยมากขึ้นทุกที และเป็นธรรมดา ระเบียบ ประเพณี และภาษาซึ่งรวมทั้งการพูดและการเขียนย่อมแตกต่างกันตามความนิยมของแต่ละชาติ ถึงแม้จะไม่ชาตินิยมจนเกินไป แต่ก็เห็นว่าระเบียบประเพณีและภาษาทั้งการพูดและการเขียนของไทย เป็นวัฒนธรรมที่งดงาม ละเอียดอ่อน ไม่หยาบกระด้าง แต่ถ้าความสัมพันธ์ทางเชื้อชาติมีมากยิ่งขึ้น ระเบียบประเพณีและวัฒนธรรมก็ย่อมคลุกเคล้าปะปน อันอาจจะทำให้วัฒนธรรมและภาษาของชาติไทยปรวนแปรไป เราอาจจะรับระเบียบแบบแผนของชาติอื่นมาโดยไม่รู้สึกตัว เนื่องจากความเคยชิน หรือความนิยมของชนบางหมู่ซึ่งเห็นว่าประเพณีและภาษาของชนบางชาติเป็นของหรูหราและแสดงถึงความทันสมัย ยิ่งนานเข้าระเบียบประเพณีและภาษาประจำชาติอันเป็นวัฒนธรรมที่ดีงามของชาติ ก็จะสลายไปทุกที จึงได้ประมวลระเบียบภาษาไทยทางคำพูดไว้เป็นหลักเพียงสังเขป

การที่คุณสอาง ศรินทุ ได้มีเจตนาเผยแพร่วัฒนธรรมของไทยทางภาษา ในการพิมพ์หนังสือเล่มนี้จึงเป็นกุศล ข้าพเจ้าขออนุโมทนาในกุศลเจตนานี้ ซึ่งคุณสอาง ศรินทุ จะได้ผล ๒ ประการคือนอกจากได้สนองพระคุณบุพการีแล้ว ยังได้ช่วยธำรงและเผยแพร่วัฒนธรรมของชาติอีกด้วย ด้วยกุศลเจตนานี้จงเป็นเนื้อนาบุญสนองให้วิญญาณของนางสิทธิประศาสน์ ได้ประสบสุขในสัมปรายภพทุกประการ

(ม.ล. บีย์ มาลากุล)

สำนักพระราชวัง

การใช้ถ้อยคำ

ม.ล. บี๋ย์ มาลากุล

ปัจจุบันนี้ ปรากฏว่ามีผู้สนใจในเรื่องกิริยามารยาทและการใช้ถ้อยคำเป็นอย่างมาก ซึ่งแสดงให้เห็นว่าวัฒนธรรมอันเป็นสมบัติอันดีงามประจำชาติไทยกำลังเจริญขึ้น มิได้เสื่อมลง ทั้ง ๆ ที่ศิลปและวัฒนธรรมของชาติต่าง ๆ ได้แพร่หลายอยู่ในประเทศไทยขณะนี้ สังเกตเห็นว่าความจริงแล้วการแสดงกิริยามารยาท หรือการใช้ถ้อยคำตามระเบียบประเพณีของไทยนั้นมิได้ถูกทอดทิ้ง หรือไม่มีผู้ใดสนใจ แทบทุกคนประสงค์ที่จะทำกิริยามารยาทแบบไทย พูดจาแบบไทย แต่โดยที่ประเพณีไทยยังนิยมถือความลดหลั่นกันในทางชาติวุฒิ วัยวุฒิ และคุณวุฒิซึ่งแสดงว่าเป็นชาติที่มีความอ่อนน้อมเป็นคุณสมบัติ การแสดงกิริยามารยาทต่อกันก็ดี การพูดจาต่อกันก็ดี ย่อมมีลดหลั่นสูงต่ำแตกต่างกันตามวุฒิของแต่ละบุคคล เช่น จะไหว้หรือพูดกับผู้สูงอายุกว่า หรือฐานะสูงกว่า เช่นเป็นพระภิกษุ หรือผู้บังคับบัญชา กิริยาไหว้หรือถ้อยคำที่ใช้พูดก็ย่อมแตกต่างกับเมื่อพูด หรือแสดงกิริยาต่อบุคคลที่เท่า ๆ กัน อีกประการหนึ่ง เวลานี้ประเทศไทยมีการคบค้ากับนานาชาติมาก ขนบประเพณีและวัฒนธรรมของชาติต่าง ๆ จึงมาผสมผสานและปะปนกับของไทย จึงทำให้เกิดลังเลใจในการที่จะแสดงกิริยาอาการหรือการใช้ถ้อยคำในเมื่อ "เป็นทางการ" ว่าจะใช่หรือไม่ ถูกหรือไม่ เมื่อ

เกิดปัญหาใช่หรือไม่ ถูกหรือไม่ขึ้นเช่นนี้ ก็เป็นธรรมดาที่จะต้องขวนขวายค้นคว้าเพื่อให้ได้คำตอบว่าใช่หรือไม่ใช่ ถูกหรือไม่ ฉะนั้นเมื่อมีคำอธิบายเกี่ยวกับระเบียบประเพณีจึงได้รับการสนใจเป็นอย่างมาก เป็นข้อพิสูจน์ว่าขนบประเพณีไทยไม่ได้อยู่ในสมัยเสื่อม หากอยู่ในสมัยลังเลใจ คือสมัยของการค้นคว้านั่นเอง และโดยกฎธรรมดาเมื่อมีการค้นคว้าแล้วก็ย่อมมีการยึดถือ ดังนั้นเมื่อมีผู้สนใจในคำอธิบายเรื่องกิริยามารยาทก็ดี การใช้ถ้อยคำก็ดี ในอีกไม่ช้าประชาชนไทยทุกคนย่อมเป็นผู้ที่แสดงกิริยามารยาทและใช้ถ้อยคำถูกต้องตามระเบียบแบบแผนประเพณีไทยทุกประการ

ความแตกต่างในการใช้ถ้อยคำ

การใช้ถ้อยคำในภาษาไทยแตกต่างกว่าภาษาอื่น คือไม่ใช้คำเดียวกัน ต่อบุคคลที่ต่างวุฒิกัน ขอย้ำอีกครั้งว่า คำว่า "วุฒิ" ในที่นี้หมายความถึงชาติวุฒิ วัยวุฒิและคุณวุฒิ เช่นเมื่อจะกราบบังคมทูล กราบทูล พูดกับพระภิกษุ พูดกับผู้บังคับบัญชา บิดา มารดา ครูอาจารย์ก็ใช้ถ้อยคำแตกต่างกันออกไป เช่นคำว่า ฉัน ใช้ข้าพระพุทธเจ้า กระหม่อม กระผม ผม และยังมีคำที่มีความหมายอย่างเดียวกัน แต่ถือเป็นคำหยาบ เช่น ข้า กู เป็นต้น

เมื่อกล่าวถึง "คำหยาบ" และ "คำสุภาพ" นั้น ความหมายที่แท้จริงมิใช่เช่นนั้น ที่เรียกว่า "คำหยาบ" หาใช่หมายถึงเฉพาะคำโลน หรือคำที่ใช้ในการกล่าวผรุสวาจาเท่านั้นไม่ ที่ถูกแล้วน่าจะเรียกว่าคำสามัญ และวิสามัญมากกว่า เช่นคำว่า มือ ตีน กิน เดิน นอน ก็ไม่น่าจะเป็นคำหยาบอะไร

แต่เมื่อนำคำเหล่านั้นไปใช้พูดกับคนที่อาวุโสกว่า คำเหล่านั้นถือว่าเป็นคำหยาบ ต้องเปลี่ยนใช้คำอื่น เช่นจะพูดคำว่า ตีน ก็ต้องเปลี่ยนเป็นเท้าเป็นต้น

ถ้าจะแยกลักษณะคำพูดในภาษาไทยออกแล้ว จะได้ส่วนที่แตกต่างกันตามฐานะของบุคคลที่พูดด้วยดังนี้

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินี

พระบรมวงศานุวงศ์

พระภิกษุ

ข้าราชการ

บุคคลสามัญทั่วไป

เมื่อคำพูดมีส่วนแตกต่างตามฐานะบุคคลดังกล่าวแล้ว ในตำราไวยากรณ์ไทยจึงมีหลักเกณฑ์หรือระเบียบการใช้คำพูดแตกต่างกัน ซึ่งตำราไวยากรณ์ไทยของพระยาอุปกิตศิลปสาร (นิ่ม กาญจนชีวะ) รวมเรียกว่า "ราชาศัพท์"

ราชาศัพท์

"ราชาศัพท์" ตามความเข้าใจโดยทั่วไปแล้ว หมายถึงภาษาไทยส่วนหนึ่ง ที่ใช้ในการกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินี และใช้เมื่อกราบทูลพระบรมวงศานุวงศ์ บ้างก็เข้าใจว่าเป็นคำพูดที่พระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ทรงใช้โดยเฉพาะ ดูราวกับเป็นอีกภาษาหนึ่งทีเดียว

ราชาศัพท์ ที่ปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษรฉบับแรก เห็นจะเป็นกฎมนเฑียรบาลในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถกรุงศรีอยุธยา ในกฎมนเฑียรบาลฉบับนี้มีพระราชกำหนดถ้อยคำที่จะใช้กราบบังคมทูล กราบทูล คำที่ใช้เรียกสิ่งของเครื่องใช้และวิธีใช้คำรับ อาจถือเป็นตำราราชาศัพท์ฉบับแรกได้

ตำราราชาศัพท์ในรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์มีบานแผนกว่า "ราชภาษาสำหรับกราบทูลเจ้าชีวิต สมมุติเรียกว่าราชาศัพท์เป็นเยี่ยงอย่างมาแต่ก่อน อุตส่าห์ดูสังเกตไว้เป็นคุณอยู่"

ในตำราภาษาไทยของพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจาริยางกูร) กล่าวถึงราชาศัพท์ว่า "ต่อไปนี้จะว่าด้วยราชภาษาราชาศัพท์ที่ใช้สำหรับราชตระกูล ราชภาษาราชาศัพท์สำหรับผู้ที่จะทำราชการจะได้ใช้กราบทูลพระเจ้าอยู่หัว สมมุติเรียกว่าราชาศัพท์เป็นแบบแผนเยี่ยงอย่างมีมาแต่ก่อน ให้ข้าราชการทั้งปวงเรียนรู้สังเกตจำคำไว้ให้แน่นอน อย่าพลั้งพลาดในการที่กราบทูลพระกรุณา และเมื่อจะแต่งโคลงฉันท์ กาพย์ กลอน จะได้ใช้คำให้ถูกสมความ"

ตามความเข้าใจของข้าพเจ้า เข้าใจว่ามูลรากของราชาศัพท์นั้นคือศัพท์ที่จะใช้เมื่อกราบบังคมทูลพระมหากษัตริย์หรือกราบทูลพระราชวงศ์ ไม่ใช่ศัพท์ที่พระมหากษัตริย์ หรือพระราชวงศ์ทรงใช้สำหรับพระองค์ท่านโดยเฉพาะ หรือพูดง่าย ๆ ก็คือศัพท์สำหรับใช้กับบุคคลที่เคารพสูงสุด

ดูจะเป็นขนบธรรมเนียมของไทยไม่ว่าในสมัยไหน ไม่ละลาบละล้วงต่อบุคคลที่เคารพ เช่นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระปรมา

ภิไธยทุกพระองค์ แต่เมื่อกล่าวขานถึงพระองค์ ก็ไม่กล่าวพระปรมาภิไธยออกมาตรง ๆ มักจะกล่าวว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบ้าง พระเจ้าอยู่หัวบ้าง หรือจะเรียกชื่อครู ก็ไม่กล้าเรียกตรง ๆ ว่านายนั่น นายนี่ มักจะเรียกโดยมีคำว่าครูอาจารย์นำหน้าซึ่งแสดงถึงความเคารพคารวะ ดังนั้น เมื่อจะใช้ศัพท์ในการกราบบังคมทูล หรือกราบทูล ก็ใช้ศัพท์ที่แตกต่างไปจากคำที่ใช้อยู่โดยทั่วไป ตลอดจนการใช้ถ้อยคำสำนวนก็ให้แตกต่างไป อันนี้คงเป็นมูลเหตุแห่งราชาศัพท์ ศัพท์ก็ดี ถ้อยคำก็ดี ในชั้นต้นก็คงมุ่งหมายเพียงให้เป็นถ้อยคำที่พระมหากษัตริย์หรือพระราชวงศ์ทรงฟังได้ ต่อมาคงเนื่องจากการคลี่คลายของภาษา ราชาศัพท์จึงขยายออกไปมีศัพท์สำหรับใช้กับพระภิกษุ ข้าราชการ และกว้างขวางออกไปจนถึงคำสุภาพ

ตำราไวยากรณ์ไทยซึ่งยึดถือเป็นแบบฉบับในปัจจุบันนี้ คือฉบับของพระยาอุปกิตศิลปสาร (นิ่ม กาญจนชีวะ) กล่าวว่า "ราชาศัพท์แปลว่าศัพท์สำหรับพระราชาหรือศัพท์หลวง แต่ในที่นี้หมายความว่าศัพท์ที่ใช้ในราชการ เพราะในตำรานั้นบางคำไม่กล่าวเฉพาะกษัตริย์หรือเจ้านายเท่านั้น กล่าวทั่วไปถึงคำที่ใช้สำหรับบุคคลชั้นอื่นด้วย เช่น ขุนนาง พระสงฆ์"

เท่าที่กล่าวมาแล้วนี้พอจะอนุมานได้ว่า เนื่องจากความคลี่คลายของภาษาราชาศัพท์ จึงหมายถึงศัพท์หรือถ้อยคำที่ใช้กับ ๑. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินี ๒. พระราชวงศ์ ๓. พระภิกษุ ๔. ข้าราชการ และ ๕. คำสุภาพสำหรับบุคคลทั่วไป

ก่อนที่จะกล่าวอย่างอื่นต่อไป ขอให้เข้าใจว่า ราชาศัพท์นั้นใช้เมื่อพูดกับบุคคลหนึ่ง หรือ กล่าวถึงบุคคลหนึ่ง แต่บุคคลนั้นนอกจาก พระภิกษุแล้วไม่ใช้ราชาศัพท์สำหรับตนเองเลย เช่นเราทูลพระราชวงศ์ว่า "ฝ่าพระบาทจะ เสด็จไหน" ท่านจะตอบเราว่า "ฉันจะไปโน่น ไปนี่" ไม่ใช่ "ฉันจะเสด็จโน่นเสด็จนี่"

คำสุภาพ

คำสุภาพพอจะอนุมานได้ว่าเป็นคำที่มีลักษณะดังนี้

๑. **ไม่เป็นคำห้วนหรือคำกระด้าง** ซึ่งพูดแล้วดูเป็นแสดงว่าไม่เคารพ เช่น พูดคำอุทาน เออ โว้ย หา เป็นต้น หรือคำพูดห้วน ๆ เช่น เปล่า ไม่มี ไม่ใช่ เมื่อจะพูดคำเหล่านี้ก็เปลี่ยนให้เป็นคำที่มีสำเนียงอ่อน เช่น มิได้ หามิได้ ไม่อยู่มิได้ เป็นต้น

๒. **ไม่เป็นคำหยาบ** เช่น ขี้ เยี่ยว อ้าย อี เมื่อจะพูดถึงคำเหล่านี้ก็เปลี่ยนใช้คำอื่นเสีย เช่น อุจจาระ ปัสสาวะ อ้ายนี่ อ้ายนั่น ก็เปลี่ยนเป็นสิ่งนี้ สิ่งนั้น บางคำก็มี อ้าย อี เป็นชื่อ เช่น ปลาอ้ายบ้า อีเล้ง ก็เปลี่ยนเป็นปลาบ้า นางเล้ง เช่นนี้เป็นต้น

๓. **ไม่เป็นคำที่นิยมเปรียบเทียบกับของหยาบ** คำที่นิยมเปรียบเทียบกับของอันไม่บังควรก็เปลี่ยนเสีย แต่ในปัจจุบันนี้รู้สึกว่าไม่ค่อยถือใน

เรื่องนี้เคร่งครัดนัก เพราะดูจะเป็นคนที่มีใจสกปรกอยู่เสมอ เช่นปลาช่อน ซึ่งกำหนดให้เปลี่ยนเป็นเรียกว่า ปลาหาง เดี๋ยวนี้ก็นิยมเรียกว่า ปลาช่อน มากกว่า บางคำก็เปลี่ยนใช้คำอื่นได้ก็เปลี่ยนเสีย เช่นสากกะเบือ เปลี่ยนเป็น ไม้ตีพริก เป็นต้น

การพูดกับบุคคลที่อาวุโสกว่า

การพูดกับบุคคลที่สูงกว่า เช่น บุตรพูดกับบิดา ศิษย์พูดกับครูอาจารย์ หรือผู้อยู่ในบังคับบัญชา พูดกับผู้บังคับบัญชาก็พูดด้วยคำสุภาพดังได้กล่าวมาแล้ว ที่ต้องระมัดระวังก็คือคำแทนตัวผู้พูด คำแทนตัวผู้ที่พูดด้วย กับ คำรับทั้ง ๓ ประการนี้ใช้ต่างกันตามอาวุโส เช่นคำแทนตัวผู้พูดว่า "ฉัน" ก็ควรใช้กับบุคคลที่มีวุฒิต่ำกว่าผู้พูด หรือเสมอกันเช่นหัวหน้าครอบครัวพูดกับคนในครอบครัว เพื่อนพูดกับเพื่อน ก็ใช้สรรพนาม "ฉัน" ถ้าผู้ที่พูดด้วยสูงกว่า เช่นอายุมากกว่า ตำแหน่งหน้าที่สูงกว่าก็เปลี่ยนเป็นผมหรือกระผม ตามความเหมาะสม คำแทนตัวผู้ที่พูดด้วยก็มีหลายคำ เช่น ท่าน ใต้เท้า ใต้เท้ากรุณา คำรับมี จ้ะ ครับ ค่ะ ครับผม ขอรับกระผม เป็นต้น

ถ้อยคำที่ควรงดใช้

การพูด ไม่ว่าจะพูดกับบุคคลธรรมดาหรือกับใครก็ตามนอกจากไม่ใช้คำที่ไม่สุภาพแล้ว ควรงดใช้ถ้อยคำสำนวนที่นิยมในภาษาต่างประเทศ

ถึงแม้จะเป็นการแปลถ้อยคำจากภาษาต่างประเทศก็ควรเปลี่ยนใช้ให้ถูกต้องตามภาษาและสำนวนไทย ในปัจจุบันนี้นิยมใช้สำนวนที่ไม่ใช่สำนวนไทยอยู่มาก เช่นให้การรับรอง หรือให้การต้อนรับอย่างอบอุ่น นำแสดง ภายใต้การนำ สำนวนเหล่านี้ถ้าเปลี่ยนใช้สำนวนไทยจะดูไพเราะนุ่มนวลกว่า เช่น นาย ก. รับรองนาย ข. ประชาชนต้อนรับอย่างหนาแน่น ภาพยนตร์เรื่องนี้ นาย ก. แสดงเป็นตัวเอก เหล่านี้เป็นต้น อีกประการหนึ่ง คำพูดที่ไม่ควรใช้อย่างยิ่งแม้แต่จะเป็นเพียงการพูดจาระหว่างเพื่อน ก็คือสรรพนามที่ไม่ใช่ภาษาไทย เช่น ใช้ไอ หรืออั๊ว แทนคำว่า ฉัน เป็นต้น

การพูดกับพระภิกษุ

พระภิกษุมีคำพูดสำหรับท่านโดยเฉพาะเป็นส่วนมาก ต่างกับราชาศัพท์อยู่อย่างหนึ่งคือใครพูดกับท่าน ผู้พูดก็ใช้ ท่านพูดเอง ท่านก็ใช้ เช่น อาตมภาพจำวัด อาตมภาพอาพาธ เป็นต้น การพูดกับพระภิกษุต้องให้มีคารวะ สำรวมไม่พูดในถ้อยคำที่เป็นคำพูดเล่น พูดพล่อย ซึ่งดูเป็นการขาดความเคารพไป

พระภิกษุที่มีราชทินนามเรียกว่าพระภิกษุทรงสมณศักดิ์ สมณศักดิ์มีลดหลั่นดังนี้

สมเด็จพระสังฆราช

สมเด็จพระราชาคณะ คือพระภิกษุที่มีราชทินนามนำหน้าด้วยคำว่า "สมเด็จพระ" เช่น สมเด็จพระวันรัต สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์

พระราชาคณะ มีราชทินนามนำหน้าด้วยคำว่า "พระ" แบ่งออกเป็นชั้นคือ

- ชั้นเจ้าคณะรอง พระราชาคณะชั้นนี้รองลงมาจากชั้นสมเด็จพระราชาคณะ เมื่อได้รับเลื่อนสมณศักดิ์ก็เลื่อนเป็นชั้นสมเด็จพระ ชั้นเจ้าคณะรองมีเช่น พระศาสนโสภณ พระพรหมมุนี พระธรรมวโรดม พระธรรมปัญญาบดี พระอุบาลีคุณูปมาจารย์
- ชั้นธรรม พระราชาคณะชั้นนี้ส่วนมากมี "ธรรม" นำหน้า เช่นพระธรรมเจดีย์ พระธรรมปาโมกข์
- ชั้นเทพ มีคำ "เทพ" นำหน้า เช่น พระเทพเมธากร
- ชั้นราช มีคำ "ราช" นำหน้า เช่น พระราชเมธี
- ชั้นสามัญ มีแต่พระนำหน้าราชทินนาม เช่น พระจุลนายก พระครูเป็นตำแหน่งรองพระราชาคณะลงมาเช่น พระครูญาณประกาศ

การใช้คำพูดกับพระภิกษุทรงสมณศักดิ์ ที่ผิดกันมากคือกับชั้นสมเด็จพระราชาคณะ เห็นจะเป็นเพราะมีคำว่า "สมเด็จ" นำหน้า จึงเข้าใจว่าต้องใช้ราชาศัพท์ เช่นพูดว่า "วันนี้ไปเฝ้าสมเด็จพระวันรัต ท่านรับสั่งว่า" ซึ่งผิด ความจริงแล้วพระภิกษุทรงสมณศักดิ์ที่จะต้องใช้ราชาศัพท์มีเฉพาะสมเด็จพระสังฆราชเท่านั้น เว้นแต่พระภิกษุรูปนั้น ๆ ท่านจะมีฐานันดรศักดิ์ทางพระราชวงศ์อยู่แล้ว เช่น หม่อมเจ้า พระองค์เจ้า ทรงผนวชเป็นพระภิกษุ จึงใช้ราชาศัพท์สำหรับท่าน

เมื่อสมเด็จพระราชาคณะที่มิใช่เป็นพระราชวงศ์ ได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช ฐานันดรศักดิ์ของท่านก็เป็นเสมือนพระราชวงศ์ชั้นพระองค์เจ้า คำที่ใช้พูดกับท่าน คำกิริยาสำหรับท่านต้องเปลี่ยนเป็นราชาศัพท์ชั้นพระองค์เจ้าทั้งสิ้น ถ้าเป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้า ซึ่งแสดงว่าท่านมีฐานันดรศักดิ์เดิมชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไปอยู่แล้ว หรือทรงพระกรุณาโปรดสถาปนาจากสมเด็จพระสังฆราช เช่นสมเด็จพระสังฆราช (หม่อมราชวงศ์ชื่น) วัดบวรนิเวศ พระราชอุปัชฌาจารย์ ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ฐานันดรศักดิ์ของพระองค์ท่านเปลี่ยนเป็นระดับพระเจ้าบรมวงศ์ ราชาศัพท์ก็ต้องใช้ตามชั้นนั้น

การใช้คำพูดกับพระภิกษุทรงสมณศักดิ์ ต้องให้เป็นการเหมาะสมแก่สมณศักดิ์ของท่าน เช่นคำว่า "ท่าน" ถ้าใช้กับสมเด็จพระราชาคณะก็ควรใช้ "พระคุณเจ้า" พระราชาคณะชั้นธรรม ใช้ "พระคุณท่าน" ชั้นรอง ๆ ลงมาใช้ "ท่าน" สำหรับคำพูดที่ใช้พูดกับพระภิกษุจะสูงต่ำแตกต่างกันอย่างไร ก็สุดแต่สมณศักดิ์ อาวุโส หรือความเคารพนับถือเป็นส่วนสำคัญ

ราชาศัพท์สำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระบรมราชินี และพระบรมวงศานุวงศ์

ต่อไปนี้จะได้กล่าวถึงราชาศัพท์ที่ใช้สำหรับ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระบรมราชินี กับ พระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งจะอธิบายลดหลั่นตามลำดับดังนี้

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระบรมราชินี ชั้นพระเจ้าบรมวงศ์ขึ้นไป

ชั้นพระเจ้าวรวงศ์ หรือ พระวรวงศ์ที่ทรงกรม

ชั้นพระวรวงศ์ลงไป

การเปลี่ยนคำสามัญเป็นราชาศัพท์นั้น เปลี่ยนได้ดังนี้

๑. เปลี่ยนรูปศัพท์ เช่น รับประทาน เปลี่ยนเป็นเสวย

๒. เติมคำนำหน้านาม หรือหลังนาม ให้เป็นราชาศัพท์ เช่น พระบรมนามาภิไธย พระราชวัง พระที่นั่ง เรือหลวง ม้าต้น เป็นต้น

๓. เติมคำ " ทรง " หน้าคำกริยาที่ไม่ใช่ราชาศัพท์ เช่น ทรงม้า ทรงกราบ

ผู้ที่สนใจในเรื่องนี้ขอให้ศึกษาจากหนังสือหลักภาษาไทย ของพระยาอุปกิตศิลปสาร ซึ่งอธิบายเรื่องราชาศัพท์ไว้โดยละเอียด

การกราบบังคมทูล กราบทูล และทูล

ในการบังคมทูล กราบทูล หรือทูล มีข้อที่ต้องระมัดระวังนอกจากการใช้ราชาศัพท์ก็คือ สรรพนาม คำรับ คำขึ้นต้นและลงท้าย ซึ่งจะต้องใช้ให้ถูกต้องตามฐานันดรศักดิ์ ดังจะชี้แจงโดยสังเขปดังนี้

สรรพนาม

สรรพนามบุรุษที่ ๑ (คือคำว่า ฉัน ข้าพเจ้า ฯลฯ)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

สมเด็จพระราชินี ข้าพระพุทธเจ้า

สมเด็จพระราชชนนี ข้าพระพุทธเจ้า

พระราชโอรส พระราชธิดา ข้าพระพุทธเจ้า

(ถ้าเป็นการลำลองผู้หญิงใช้ "เกล้ากระหม่อมฉัน" ก็ได้)

พระเจ้าวรวงศ์เธอ หรือพระวรวงศ์

ที่ทรงกรม เกล้ากระหม่อม

พระวรวงศ์ หม่อมเจ้า กระหม่อม

(ถ้าเป็นการลำลองผู้หญิงใช้ "หม่อมฉัน" ก็ได้)

สรรพนามบุรุษที่ ๒ (คือคำว่า "ท่าน" ฯลฯ)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

และสมเด็จพระบรมราชินี ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท

สมเด็จพระราชชนนี ใต้ฝ่าพระบาท

พระราชโอรส พระราชธิดา ใต้ฝ่าพระบาท

พระราชวงศ์อื่น ๆ ฝ่าพระบาท

คำรับ (คือคำ ครับ ค่ะ ฯลฯ)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

และสมเด็จพระบรมราชินี พระพุทธเจ้าข้า

(คำว่า "พระพุทธเจ้าข้า" ย่อมาจาก "พระพุทธ

เจ้าข้าขอรับรับใส่เกล้าใส่กระหม่อม ถ้าเป็นการ

ลำลองผู้หญิงใช้ "เพคะ" ก็ได้)

สมเด็จพระราชชนนี	พ่ะย่ะค่ะ
(คำว่า "พ่ะย่ะค่ะ" คงเพี้ยนมาจาก "พระพุทธเจ้าข้า")	
พระราชโอรส พระราชธิดา	พ่ะย่ะค่ะ
พระราชวงศ์อื่น ๆ	กระหม่อม

คำขึ้นต้น

เมื่อกราบบังคมทูลเป็นทางราชการใช้ "ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม"

คำลงท้าย

สำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินี คำพูดใช้ "ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ขอเดชะ" ถ้าเป็นหนังสือใช้ "การจะควรมิควรประการใดสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม"

สมเด็จพระราชชนนี หรือพระราชโอรส พระราชธิดา ใช้ "ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า"

พระราชวงศ์อื่น ใช้ "แล้วแต่จะโปรด"

คำขึ้นต้นสำหรับกราบบังคมทูล มักจะใช้ผิดอยู่เสมอว่า "ขอเดชะใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท" คำว่า "ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท" ใช้เฉพาะคำที่แปลว่า "ท่าน" เท่านั้น

ถ้าเป็นกราบบังคมทูลตามธรรมดา ก็ไม่ต้องใช้คำขึ้นต้นดังกล่าว เช่นมีกระแสพระราชดำรัสถามว่า "ชื่ออะไร" ก็กราบบังคมทูลแต่เพียงว่า "ข้าพระพุทธเจ้าชื่อ....... พระพุทธเจ้าข้า"

นอกจากนี้ยังนิยมว่า เมื่อจะกราบบังคมทูลในเรื่องอะไรควรมีความที่แสดงถึงเรื่องที่กราบบังคมทูล เช่นกล่าวถึง ความสะดวกสบาย การผิดพลาด ขอพระมหากรุณา ฯลฯ ขึ้นต้นข้อความที่จะกราบบังคมทูลด้วย

ถ้าจะกราบบังคมทูลถึงความสะดวกสบายหรือรอดอันตรายของตน ใช้ขึ้นต้นว่า "เดชะพระบารมีปกเกล้าปกกระหม่อม" แล้วจึงกราบบังคมทูลความอื่นต่อไป

ถ้าจะกราบบังคมทูลถึงข้อความที่หยาบหรือน่าเกลียด ใช้คำนำว่า "ไม่ควรจะกราบบังคมทูลพระกรุณา"

ถ้าจะกราบบังคมทูลถึงการที่ได้ทำผิดพลาด หรือทำในสิ่งที่ไม่ควรทำลงไป ใช้คำนำว่า "พระราชอาญาไม่พ้นเกล้าพ้นกระหม่อม"

ถ้าจะกราบบังคมทูลขอพระราชทานพระมหากรุณา ใช้คำนำว่า "ขอพระบารมีปกเกล้าปกกระหม่อม"

คำกราบบังคมทูลซึ่งเป็นการขอบพระเดชพระคุณ ใช้ว่า "พระเดชพระคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อม" หรือ "พระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อม"

คำกราบบังคมทูลเป็นกลางๆ เพื่อจะได้ทรงเลือก ลงท้ายว่า "การจะควรมิควรประการใดสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม"

ถ้าจะกราบบังคมทูลความเห็นของตน ใช้ว่า "เห็นด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม"

คำกราบบังคมทูลขอพระบรมราชานุญาต ใช้คำนำว่า "ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต"

ถ้าจะกราบบังคมทูลถึงสิ่งที่ทราบมา ใช้คำว่า "ทราบเกล้าทราบกระหม่อมว่า"

คำกราบบังคมทูลถึงการทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดถวาย ใช้ว่า "สนองพระมหากรุณาธิคุณ"

ถ้าจะขอพระราชทานโอกาสทำสิ่งหนึ่งสิ่งใด ใช้ว่า "ขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส"

ต่อไปนี้จะได้กล่าวถึงการใช้ราชาศัพท์ที่ไม่ถูกต้องบางประการเท่าที่ได้พบเห็นหรือได้ยินได้ฟังอยู่เสมอ

๑. "ถวายการต้อนรับ" "ถวายความจงรักภักดี" ชอบใช้กันมาก คำนี้ผิด ภาษาไทยมีอยู่แล้วคือ "เฝ้าฯ รับเสด็จ" หรือ "รับเสด็จ" เช่น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปที่ใด มีราษฎรมาชุมนุมหนาแน่น ก็ใช้ว่า "ราษฎรมาเฝ้าฯ รับเสด็จฯ อย่างหนาแน่น" ความจงรักภักดี เป็นของที่ถวายกันไม่ได้ เป็นสิ่งที่มีประจำตน จึงควรใช้ว่า "มีความจงรักภักดี" หรือ "จงรักภักดี"

๒. คำกริยาใดที่เป็นราชาศัพท์อยู่แล้ว เช่น เสด็จ เสวย ตรัส ห้ามใช้คำ "ทรง" นำหน้า จะใช้ ทรงเสวย ทรงเสด็จ ทรงตรัส ไม่ได้ แต่ถ้าคำกริยานั้นเป็นคำไทย เช่น ถือ จับ วาด เมื่อจะใช้เป็นราชาศัพท์ เติม "ทรง" ข้างหน้าได้ เช่น ทรงถือ ทรงจับ ทรงวาด เป็นต้น

๓. การใช้ "พระราช" หรือ "พระ" นำหน้า ให้ถือหลักว่า เฉพาะพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีใช้ "พระราช" นำหน้า เช่น พระราชหัตถเลขา พระราชโทรเลข แต่ถ้าเป็นอวัยวะก็ใช้เพียง "พระ" นำหน้า เช่น พระหัตถ์ พระกร พระพาหา คำนามที่ไม่มีราชาศัพท์ ใช้ "พระ" นำหน้าเป็นราชาศัพท์ เช่น พระเก้าอี้ เป็นต้น

๔. การใช้คำ "พระบรม" นำหน้านั้น ใช้เฉพาะพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เช่น พระบรมราชานุเคราะห์ พระปรมาภิไธย (พระบรมนามาภิไธย) พระบรมราโชวาท สำหรับสมเด็จพระบรมราชินีตัดคำว่า "บรม" ออก เช่น พระนามาภิไธย พระราโชวาท ถ้าจะกล่าวว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงลงชื่อ ก็ต้องใช้ว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถทรงลงพระปรมาภิไธยและพระนามาภิไธย

๕. พระราชวงศ์ที่ทรงฐานันดรศักดิ์มีพระนำหน้า (พระวรวงศ์เธอ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ) ใช้ "พระ" นำหน้าราชาศัพท เช่น พระหัตถ์ พระกร ถ้าเป็นชั้นหม่อมเจ้า ไม่ต้องมีพระนำหน้า ใช้เพียงราชาศัพท์เฉยๆ เช่น หัตถ์ กร เป็นต้น

"พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า......ประชวรพระโรคพระหทัยสิ้นพระชนม์ พระราชทานน้ำสรงพระศพที่วัด......"

"หม่อมเจ้า......ประชวรโรคหทัยถึงชีพิตักษัย พระราชทานน้ำสรงศพที่วัด......"

๖. เมื่อกล่าวถึงแสดงใด ๆ ถวายทอดพระเนตร มักจะใช้ว่า "แสดงหน้าพระพักตร์" ซึ่งผิด ต้องใช้ว่า "แสดงเฉพาะพระพักตร์" หรือ "แสดงหน้าที่นั่ง"

๗. ในเมื่อประมุขต่างประเทศมาเยือนประเทศไทย หรือเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยือนประเทศใด มักใช้คำว่า "ราชอาคันตุกะ" หรือ "อาคันตุกะ" ผิด คำนี้จะมีคำ "ราช" นำหน้าหรือไม่แล้วแต่บุคคลแขกของบุคคลที่เป็นพระมหากษัตริย์ใช้ราชนำหน้า ถ้าไม่ใช่แขกของพระมหากษัตริย์ก็ไม่ต้องมีราชนำ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จ ฯ ไปทรงเป็นแขกของผู้ใด ถ้าผู้นั้นเป็นพระมหากษัตริย์ ก็ใช้ว่า "ทรงเป็นราชอาคันตุกะ" เช่น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระราชอาคันตุกะของสมเด็จพระราชินีอลิซาเบธ" ถ้าเป็นแขกของประธานาธิบดีจะใช้ว่าทรงเป็นพระราชอาคันตุกะของประธานาธิบดีไม่ได้ เพราะประธานาธิบดีไม่ใช่พระมหากษัตริย์ ต้องใช้ว่าทรงเป็นอาคันตุกะของประธานาธิบดี

๘. การกล่าวขานถึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ มักใช้กันไม่ถูกต้องเช่น "พระเจ้าอยู่หัวและพระราชินี" "ในหลวงและราชินี" ใช้เช่นนี้ไม่ถูกต้องและไม่งดงามอย่างยิ่ง การกล่าวขานถึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ขอให้ใช้ว่า

"พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว" หรือ "พระเจ้าอยู่หัว" และไม่ควรใช้ว่า "ล้นเกล้าล้นกระหม่อม" ซึ่งไม่มีความหมายอะไรเลย เมื่อจะกล่าวขานถึงสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ก็กล่าวเต็มว่า "สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ" หรือ "สมเด็จพระบรมราชินีนาถ" อย่าใช้คำว่า "พระราชินี" หรือ "ราชินี" ซึ่งแปลว่าพระเจ้าแผ่นดินผู้หญิง ถ้าจะเรียก สมเด็จพระราชินีอลิซาเบธเรียกได้ แต่อย่าเรียกสมเด็จพระนางเจ้าอลิซาเบธ เพราะพระราชสวามีของพระองค์ท่านมิใช่พระมหากษัตริย์ ถ้าจะพูดลำลองว่า ในหลวง—สมเด็จ" อย่างนี้ไม่ผิด

ทูนกระหม่อมชาย ใช้ว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ทูนกระหม่อมหญิง ใช้ว่า สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ ถ้าจะเรียกรวมใช้ว่า สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ ถ้าขานพระนามสั้นๆ ใช้ ทูนกระหม่อมชาย ทูนกระหม่อมหญิง ทูนกระหม่อม อย่าใช้ ฟ้าชาย ฟ้าหญิง หรือพระเจ้าลูกยาเธอ พระเจ้าลูกเธอ

การเรียกทูนกระหม่อม ไม่ต้องใช้ว่าทูนกระหม่อมฟ้าชาย ทูนกระหม่อมฟ้าหญิง เพราะคำว่าทูนกระหม่อม หมายถึงสมเด็จพระราชโอรส สมเด็จพระราชธิดา ซึ่งทรงเป็นเจ้าฟ้าอยู่แล้ว ถ้าทรงเป็นเพียงพระราชโอรส พระราชธิดา เรียกลำลองว่า "เสด็จ" คำว่า "เสด็จ" ใช้เฉพาะพระราชโอรส พระราชธิดา ซึ่งทรงเป็นพระองค์เจ้าเท่านั้น เช่น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวาปีบุษบากรเรียกลำลองว่า "เสด็จ" ได้ แต่พระองค์เจ้าที่มิได้ทรงเป็นพระราชโอรสพระราชธิดาจะเรียกพระองค์ท่านว่า "เสด็จ" ไม่ได้

๙. การเรียกคำแทนพระองค์เจ้า หม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์ หม่อมหลวง อย่างลำลอง พระองค์เจ้าใช้ พระองค์ชาย–พระองค์หญิง หม่อมเจ้าใช้ ท่านชายท่านหญิง หม่อมราชวงศ์ใช้ คุณชายคุณหญิง หม่อมหลวง ใช้คุณทั้งชายและหญิง

๑๐. การเรียกราชทินนาม หรือ สมณศักดิ์ ถ้าเป็นทางการให้เรียกตามราชทินนาม หรือสมณศักดิ์นั้นๆ เช่น พระยาอนุรักษราชมณเฑียร ก็เรียก พระยาอนุรักษราชมณเฑียร อย่าเรียกเจ้าคุณอนุรักษราชมณเฑียร พระศาสนโสภณ อย่าเรียกว่าเจ้าคุณศาสนโสภณ เว้นแต่การเรียกลำลอง จะเรียกว่าท่านเจ้าคุณหรือเจ้าคุณนั้นไม่ห้าม ผู้มีบรรดาศักดิ์เป็นนาย เช่น นายจำนงราชกิจ นายวรการบัญชา อย่าเปลี่ยนนายเป็นคุณ เพราะนายเป็นราชทินนาม บรรดาศักดิ์นายนี้ไม่สู้คุ้นกัน บางทีก็เขียนแยกเป็นนามกับนามสกุล เช่น นายจำนง ราชกิจ อย่างนี้ไม่ถูก

บรรดาศักดิ์ของผู้เป็นราชสกุลอีกอย่างหนึ่งไม่สู้คุ้นกัน คือบรรดาศักดิ์ "หม่อม" เช่น หม่อมทวีวงศ์ถวัลยศักดิ์ หม่อมสนิทวงศ์เสนี หม่อมในที่นี้เป็นบรรดาศักดิ์ เหมือน พระ พระยา ผู้ที่มีบรรดาศักดิ์หม่อมไม่ใช่เจ้าเป็นหม่อมราชวงศ์

๑๑. นางสนองพระโอษฐ์ นางพระกำนัล ถ้าไม่มีฐานันดรศักดิ์เป็นหม่อมราชวงศ์ หรือหม่อมหลวง ใช้คุณนำหน้าชื่อ แต่ถ้าเป็นหม่อมราชวงศ์ หม่อมหลวง ก็ไม่ต้องเปลี่ยนเป็นคุณ

๑๒. สุภาพสตรีที่ได้รับพระราชทานอิสริยาภรณ์ จุลจอมเกล้ามักจะเข้าใจว่า ต้องเรียกคุณหญิงเสมอ เป็นการไม่ถูก ถ้าสุภาพสตรีนั้นเป็น

หม่อมราชวงศ์ หม่อมหลวง ก็คงเรียก หม่อมราชวงศ์ หม่อมหลวง ตามเดิม เช่น หม่อมราชวงศ์เบญจวรรณ วรวรรณ เป็นต้น ถ้าสุภาพสตรีไม่มีฐานันดรศักดิ์และสมรสแล้วเรียกคุณหญิง เช่น คุณหญิงกรันต์ สนิทวงศ์ ฯ ถ้ายังไม่ได้สมรสเรียก คุณ เช่น คุณเพียร เวชบุล ถ้าได้รับพระราชทานทุติยจุลจอมเกล้าวิเศษเป็น ท่านผู้หญิง เช่น ท่านผู้หญิงจงกล กิตติขจร

สุภาพสตรีที่สมรสแล้วแต่ไม่ได้เป็นภริยาของพระยา หรือไม่ได้รับพระราชทานราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า อย่าเรียกว่า คุณหญิง คงเป็น "นาง" หรือเรียกลำลองก็เรียกว่า คุณนาย

๑๓. คำว่า "ภริยา" มีที่ใช้แตกต่างกัน คือ

ก. สำหรับหม่อม (ภริยา) ของพระราชวงศ์ถ้ามีฐานันดรศักดิ์ ก็เรียกตามฐานันดรศักดิ์เดิม เช่น หม่อมเจ้าสุวินิต กิติยากร และพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุทธศิริโสภา หม่อมเจ้าภีศเดช และ หม่อมราชวงศ์ดัชรีรัตน์ รัชนี เป็นต้น

ข. ถ้าเป็นสตรีธรรมดาเรียกว่า "หม่อม" นามสกุลของหม่อม เปลี่ยนเป็นราชสกุล แต่มี "ณ อยุธยา" ต่อท้าย เช่น หม่อมเจ้าชุมปกบุตร ชุมพล และ หม่อมสมจิตร ชุมพล ณ อยุธยา เป็นต้น

ค. ถ้าสุภาพสตรีเป็นหม่อมเจ้า เรียกว่า "ชายา" ถ้าเป็นพระองค์เจ้า เรียกว่า "พระชายา"

๑๔. คำที่เป็น "คำสั่ง" "คำพูด" "ความดำริ" สำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ใช้ "พระบรมราชโองการ" "พระราชกระแส"

"กระแสพระราชดำรัส" "พระราชดำริ" "กระแสพระราชดำริ" สำหรับสมเด็จพระบรมราชินีใช้เช่นเดียวกัน เว้นแต่คำสั่งใช้ว่า "พระราชเสาวนีย์"

(คำ "พระบรมราชโองการ" นั้นใช้เมื่อทรงรับพระราชพิธีบรมราชาภิเษกแล้ว)

ขอให้ระมัดระวังการใช้คำว่า พระบรมราชโองการ หรือพระราชเสาวนีย์ สองคำนี้เป็นการพูดที่เป็นคำสั่ง คือมีผลบังคับไม่ใช่เป็นการพูดธรรมดา อย่างเช่นนิสิตกราบบังคมทูลขอให้พูดต้องใช้ว่า "ขอพระราชทานพระราชกระแส" หรือ "ขอพระราชทานกระแสพระราชดำรัส" ไม่ใช่ขอพระราชทานพระบรมราชโองการหรือพระราชเสาวนีย์

๑๕. การใช้คำ "ถวาย" ถ้าสิ่งของนั้นเป็นของเล็กใช้ "ทูลเกล้า ฯ ถวาย" ถ้าเป็นของใหญ่ใช้ "น้อมเกล้า ฯ ถวาย" หรือ "ถวาย" เฉย ๆ

๑๖. คำว่า "บอก" มักใช้ผิดเสมอ คือชอบใช้ว่า "กราบถวายบังคมทูล" ที่ถูกต้องใช้ว่า "กราบบังคมทูล" "กราบบังคมทูลถวายรายงาน" "กราบบังคมทูลรายงานกิจการ"

๑๗. คำว่า "ขอบใจ" ถ้าจะกล่าวว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงขอบใจ ก็ใช้ว่า "ทรงขอบใจ" หรือ "พระราชทานพระราชกระแสขอบใจ" ไม่ใช่ "ขอบพระทัย" เว้นแต่ผู้ที่ทรงขอบใจนั้นเป็นพระราชวงศ์ จึงใช้ "ขอบพระทัย"

"พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระราชกระแสขอบใจประชาชน"

"พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำรัสขอบพระทัยพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร"

๑๘. การใช้ราชาศัพท์ต้องระมัดระวังในทุกด้าน เช่น ทูนกระหม่อมชายเสด็จร้านค้า เจ้าของร้านถวายหมวก เช่นนี้จะใช้ว่าถวายพระมาลาไม่ได้ เพราะหมวกนั้นยังไม่ได้เป็นของพระองค์ท่าน คำว่าฉลองพระองค์ ระวังอย่าใช้ว่า "ทรงฉลองพระองค์ขาสั้น" เพราะฉลองพระองค์คือเสื้อ หรือคำว่า พระภูษา แปลว่า ผ้านุ่ง อย่าใช้ในกรณีแปลว่า ผ้าคลุมต้องใช้ว่า "ทรงพระสนับเพลาขาสั้น" "ผ้าคลุมพระเกศา"

๑๙. คำใหม่ ๆ ที่ไม่มีราชาศัพท์โดยเฉพาะ เช่น กระเป๋าเครื่องสำอาง ลิปสติค เซ็ทผม สเปรผม เมื่อจะใช้ให้เป็นราชาศัพท์ คำใดที่เปลี่ยนได้ก็เปลี่ยน ที่เปลี่ยนไม่ได้ก็ควรคงรูปศัพท์เดิมไว้ เช่น กระเป๋าทรงถือ เครื่องพระสำอาง ลิปสติค ทรงแต่งพระเกศา ทรงฉีดพระเกศาทรงฉีดเส้นพระเกศา เป็นต้น

ก่อนจบคำอธิบาย ใคร่ได้กล่าวถึงเรื่องที่มีผู้สงสัยอยู่เสมอ คือเมื่อกล่าวถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อกล่าวถึงพระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ต่างประเทศ และเมื่อกล่าวถึงตัวละครในวรรณคดีที่เป็นเจ้าเช่นอิเหนาจะต้องใช้ราชาศัพท์หรือไม่ ในเรื่องนี้ขอสรุปว่าต้องใช้ตามฐานันดรศักดิ์ที่แท้จริง เว้นแต่คำว่า "บรม" ใช้สำหรับสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระมหากษัตริย์แห่งประเทศไทยเท่านั้น.

ราชาศัพท์

ร่างกาย

หัว	พระมหากษัตริย์	พระเจ้า
	พระราชวงศ์	พระเศียร
	คนสามัญ	ศีรษะ
ผม	พระมหากษัตริย์	เส้นพระเจ้า หรือ พระเจ้า
	พระราชวงศ์	พระเกศา, พระเกศ, พระศก
ไรผม		ไรพระเกศา
จุก		พระโมลี, พระเมาลี
ไรจุก, ไรผม		พระจุไร
หน้าผาก		พระนลาฏ
คิ้ว		พระขนง, พระภมู
ขนระหว่างคิ้ว		พระอุณาโลม
ดวงตา		พระเนตร, พระนยนะ, พระจักษุ
ขอบตา		ขอบพระเนตร
หลังตา		หลังพระเนตร
จมูก		พระนาสา, พระนาสิก

ช่องจมูก	ช่องพระนาสิก
แก้ม	พระปราง
กระพุ้งแก้ม	พระกำโบล
หนวด	พระมัสสุ
เครา	พระทาฐิกะ, พระทาฒิกะ
ปาก, ริมฝีปาก	พระโอษฐ์
ฟัน	พระทนต์
ไรฟัน	ไรพระทนต์
เขี้ยว	พระทาฐะ, พระทาฒะ
ลิ้น	พระชิวหา
ต้นลิ้น, ลิ้นไก่	มูลพระชิวหา
คาง	พระหนุ (อ่านพระหะนุ)
ขากรรไตร	ต้นพระหนุ
หู, ใบหู	พระกรรณ
ช่องหู	พระโสต, ช่องพระกรรณ
ดวงหน้า	พระพักตร์
คอ	พระศอ
ไหปลาร้า	พระรากขวัญ
บ่า, ไหล่	พระอังสา
จะงอยบ่า	พระอังสกุฏ
ต้นแขน (ตั้งแต่ไหล่ ถึงข้อศอก)	พระพาหา, พระพาหุ

ปลายแขน (ตั้งแต่ข้อศอก ถึงข้อมือ)	พระกร
ข้อศอก	พระกัปประ (อ่าน กัปปะระ), พระกโบระ
มือ	หัตถ์
ข้อมือ	ข้อพระกร, ข้อพระหัตถ์
ฝ่ามือ	ฝ่าพระหัตถ์
นิ้วมือ	พระองคุลี, นิ้วพระหัตถ์
นิ้วหัวแม่มือ	พระอังคุฐ
นิ้วชี้	พระดัชนี
นิ้วกลาง	พระมัชฌิมา
นิ้วนาง	พระอนามิกา
นิ้วก้อย	พระกนิษฐา
เล็บ	พระนขา
อก	พระอุระ, พระทรวง
นม	พระถัน, พระเต้า
รักแร้	พระกัจฉะ, หว่างพระพาหา
ท้อง	พระอุทร
สะดือ	พระนาภี
สะเอว	พระกฤษฎี, บั้นพระองค์
สีข้าง	พระปรัศว์
หลัง	พระปฤษฎางค์, พระขนอง

ตะโพก	พระโสณี
ก้น, ที่นั่งทับ	พระที่นั่ง
ตับ	พระยกนะ (อ่าน ยะกะนะ)
ไต	พระวักกะ (โบราณว่าม้าม)
ม้าม	พระปิหกะ (โบราณว่าไต)
ไส้ใหญ่	พระอันตะ
ไส้น้อย, ไส้ทบ	พระอันตะคุณะ
เส้น, เอ็น	พระนหารุ
พังผืด	พระกิโลมกะ (อ่าน กิโลมะกะ)
ส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย	พระองคาพยพ
มันในสมอง	พระมัตถลุงค์
น้ำไขข้อ	พระลสิกา
น้ำดี (น้ำจากต่อมตับ)	พระปิตตะ
น้ำลาย	พระเขพะ
เสลด	พระเสมหะ
น้ำตา	น้ำพระเนตร
น้ำมูก	มูลพระนาสิก
เหงื่อ	พระเสโท
ไคล	พระเมโท
น้ำหนอง	น้ำเหลือง
เลือด	พระโลหิต

เลือดประจำเดือนหญิง	พระอุหลบ
กระดูก	พระอัฐิ
เถ้ากระดูก	พระอังคาร
รก	พระสกุล
อุจจาระ	พระบังคนหนัก
ปัสสาวะ	พระบังคนเบา
ต้นขา	พระอุรุ
ขา, ตัก	พระเพลา
เข่า	พระชานุ
แข้ง	พระชงฆ์
น่อง	หลังพระชงฆ์
ตาตุ่ม	พระโคปผกะ
เท้า	พระบาท
ข้อเท้า	ข้อพระบาท
หลังเท้า	หลังพระบาท
ฝ่าเท้า	ฝ่าพระบาท
ส้นเท้า	พระปราษณี
ผิวกาย	พระฉวี
เงา	พระฉายา
ขน	พระโลมา
ผิวหน้า	พระราศี

เนื้อ	พระมังสา
หนัง	พระตจะ
สิว	พระอสา
ไฝ, ไข่แมลงวัน	พระปีฬกะ
หัวใจ	พระหทัย, พระกมล
ปอด	พระปับผาสะ
บั้นเอว	บั้นพระองค์
ลมหายใจเข้า	พระอัสสาสะ
ลมหายใจออก	พระปัสสาสะ

เครื่องภาชนะใช้สอย, เครื่องประดับ, และเครื่องตกแต่ง

กระโถนเล็ก	พระมหากษัตริย์	พระสุพรรณศรี
กระโถนใหญ่	พระมหากษัตริย์	พระสุพรรณราช
กระโถน	พระราชวงศ์	บ้วนพระโอษฐ์
โต๊ะเท้าช้างเป็นภาชนะ คล้ายโต๊ะทองเหลือง ทำด้วยทองคำ ที่เชิงมี ลักษณะคล้ายเท้าช้าง สำหรับวางจานเชิงบรรจุ อาหาร	พระมหากษัตริย์	พระสุพรรณภาชน์

พานหมาก	พระมหากษัตริย์	พานพระศรี
	พระราชวงศ์	พานหมากเสวย
หีบหมาก	พระมหากษัตริย์	หีบพระศรี
	พระราชวงศ์	หีบหมากเสวย
กระเป๋าหมากบุหรี่		พระล่วม
ตลับเพชร		พระรัตนกรัณฑ์
ถาดน้ำร้อน		ถาดพระสุธารส
พานรองสังข์,		
จอกหมาก		พระมังสี
คนโทน้ำ, หม้อน้ำ		พระตะพาบ, พระเต้า
หม้อกรวดน้ำ		พระเต้าทักษิโณทก
หม้อน้ำที่ทำด้วย		
ทองคำ	พระมหากษัตริย์	พระสุวรรณภิงคาร
หมาก	พระมหากษัตริย์	พระศรี
น้ำกิน		พระสุธารส
น้ำชา		พระสุธารสชา
ของกิน, กับข้าว		เครื่องคาว
ของหวาน		เครื่องหวาน
ของว่าง		เครื่องว่าง
ข้าว	พระมหากษัตริย์	พระกระยาเสวย
ยารักษาโรค		พระโอสถ

ยาถ่าย		พระโอสถประจุ
ยาเส้นสำหรับสูบ		พระโอสถเส้น
บุหรี่		พระโอสถมวน
เหล้า		น้ำจัณฑ์
แว่นตา		ฉลองพระเนตร
เสื่อ		ฉลองพระองค์, พระกัญจุกะ
	พระราชวงศ์	เสื่อทรง
ช้อน		ฉลองพระหัตถ์
ซ่อม		ฉลองพระหัตถ์ซ่อม
ตะเกียบ		ฉลองพระหัตถ์ตะเกียบ
รองเท้า	พระมหากษัตริย์	ฉลองพระบาท
	พระราชวงศ์	รองพระบาท
ถุงเท้า		ถุงพระบาท
ไม้เกาหลัง		ฉลองได, นารายณ์หัตถ์
ศัสตราวุธ		พระแสง
มีดโกน, มีดเจียนหมาก		พระแสงกรรบิด
กรรไตร		พระแสงปนาค, พระแสงกรรไตร
แหนบ		พระแสงกัสสะ
ไม้เท้า, ไม้ว่า		ทานพระกร
ตรา (สำหรับใช้ประทับ)	พระมหากษัตริย์	
		พระราชลัญจกร

	พระราชวงศ์	พระตรา
ตราราชอิสริยาภรณ์		พระตรา
กระจกส่อง		พระฉาย
หวี		พระสาง
น้ำอบ,น้ำหอม, น้ำปรุง		พระสุคนธ์
เครื่องหอม เช่น กระแจะ, แป้งร่ำ, แป้งหอม, สบู่หอม		เครื่องพระสำอาง
ห้องแต่งตัว, ห้องสุขา		ห้องพระสำอาง
เตียง		พระแท่น
เตียงนอน		พระแท่นบรรทม
ที่สำหรับนั่ง, เครื่องลาด, เครื่องปู	พระมหากษัตริย์	พระราชอาสน์
ที่นอน	พระมหากษัตริย์	พระบรรจถรณ์
ที่นอน, ที่นั่ง, ฟูก, นวม	พระมหากษัตริย์	พระยี่ภู่
ที่นอน	พระราชวงศ์	พระที่
ผ้า มีลายปักตามขอบ สำหรับรองนั่ง		พระสุจหนี่
เก้าอี้		พระเก้าอี้

หมอนหนุน		พระเขนย
หมอนอิง		พระขนน
ม่าน, มุ้ง		พระวิสูตร, พระสูตร
เปล		พระอู่
ผ้านุ่ง	พระมหากษัตริย์	พระภูษา
	พระราชวงศ์	ผ้าทรง
กางเกง		พระสนับเพลา
ร่ม		พระกลด
เครื่องประดับเกียรติยศ		
ได้แก่ ฉัตร, พัดโบก,		
จามร, บังสูรย์, กลด		เครื่องสูง
หน้าต่าง	พระมหากษัตริย์	พระบัญชร
	พระราชวงศ์	พระแกล
ประตู		พระทวาร
เรือน	พระมหากษัตริย์	พระที่นั่ง
	พระราชวงศ์	ตำหนัก
บ้าน	พระมหากษัตริย์	พระบรมมหาราชวัง, พระราชวัง
	พระราชวงศ์	วัง
ที่พักชั่วคราว	พระมหากษัตริย์	พลับพลา
ผ้าไหม		พระโกไสยพัสตร์
ผ้าฝ้าย		พระกัปปาสิกพัสตร์

ผ้าใยมะเดื่อ	พระอุทุมพรพัสตร์
ผ้าส่านแดง (ผ้าขนสัตว์สีแดง)	พระรัตกัมพล
ผ้าส่าน (ผ้าขนสัตว์)	พระกัมพล
ผ้าห่มตัว, สไบ	พระสะพัก
ผ้าห่มนอน	คลุมบรรทม
ผ้าเช็ดตัว	ซับพระองค์
ผ้าเช็ดหน้า	ซับพระพักตร์
ผ้าอาบน้ำ พระมหากษัตริย์	พระภูษาชุบสรง
พระราชวงศ์	ผ้าชุบสรง, ผ้าสรง
ผ้าโพก, ผ้าพันหัว	พระเวฐนะ
หมวก	พระมาลา
หมวกลักษณะเหมือนดอกทับทิมคว่ำ พระราชวงศ์	พระตุ้มปี่
ปิ่นประดับเพชร	พระจุฑามณี
กรอบหน้า, มงกุฎ	พระอุณหิส
ตุ้มหู	พระกุณฑล, ตุ้มพระกรรณ
จอนหู, ดอกไม้ทัดหู	พระกรรเจียก
สร้อยอ่อน, สายสร้อย, กำไล เครื่องประดับคล้ายกำไล	พระเกยูร

สวมต้นแขน	พาหุรัด
กำไลข้อมือ	ทอง (ข้อ) พระกร
กำไลข้อเท้า	ทอง (ข้อ) พระบาท
แหวน	พระธำมรงค์
สร้อยยาวสวมสะพายแล่ง	พระสังวาล
เข็มขัด	พระปั้นเหน่ง, รัดพระองค์

อาการต่าง ๆ

คำสั่ง	พระมหากษัตริย์	พระบรมราชโองการ
	สมเด็จพระบรมราชินี	พระราชเสาวนีย์
	พระราชวงศ์	รับสั่ง
คำสอน	พระมหากษัตริย์	พระบรมราโชวาท
	สมเด็จพระบรมราชินี	พระราโชวาท
	พระราชวงศ์	พระโอวาท
ทักทายปราศรัย	พระมหากษัตริย์	พระราชปฏิสันถาร
	พระราชวงศ์	ทรงปฏิสันถาร
คำพูด, พูด	พระมหากษัตริย์	พระราชดำรัส, พระราชกระแส
	พระราชวงศ์	ตรัส, รับสั่ง
แต่ง (แต่งหนังสือ, แต่งเพลง)		
	พระมหากษัตริย์	ทรงพระนิพนธ์
	พระราชวงศ์	ทรงนิพนธ์

จดหมาย	พระมหากษัตริย์	พระราชหัตถเลขา
	พระราชวงศ์	ลายพระหัตถ์

จดหมายที่เขียนด้วยมือ พระมหากษัตริย์ ลายพระราชหัตถ์

ชื่อ	พระมหากษัตริย์	พระปรมาภิไธย
	สมเด็จพระบรมราชินี	พระนามาภิไธย
	พระราชวงศ์	พระนาม
ลงชื่อ	พระมหากษัตริย์	ลงพระปรมาภิไธย
	พระราชวงศ์	ลงพระนาม
โทรเลข	พระมหากษัตริย์	พระราชโทรเลข
ให้	พระมหากษัตริย์	พระราชทาน
	พระราชวงศ์	ประทาน
ทำบุญ	พระมหากษัตริย์	ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล
	พระราชวงศ์	ทรงบำเพ็ญพระกุศล
ฟังเทศน์		ทรงธรรม, ทรงสดับพระธรรมเทศนา
โกรธ, เคือง		ทรงพระพิโรธ, กริ้ว
ชอบ, รัก, เอ็นดู		โปรด
ยิ้ม		แย้มพระโอษฐ์
จะพูดแล้วนิ่งเสีย		เยื้อนพระโอษฐ์
หัวเราะ		ทรงพระสรวล
ร้องไห้		ทรงพระกรรแสง

อ่านหนังสือ, เรียนหนังสือ, เขียนหนังสือ		ทรงพระอักษร
เรียน		ทรงเล่าเรียน, ทรงศึกษา
ฝัน		ทรงพระสุบิน
สบายกายสบายใจ		ทรงพระสำราญ
อ้วน		ทรงพระเจริญ, ทรงพ่วงพี
ผอม		ซูบพระองค์
มีครรภ์		ทรงครรภ์
เจ็บ	พระมหากษัตริย์	ทรงพระประชวร
	พระราชวงศ์	ประชวร
ฝี		พระยอด
ลม		วาโย, วาตา
บวม		โศผะ, โศถะ
อาเจียน		ทรงพระอาเจียน
เสียงกระแอม		พระขิปสัทโท
ไอ		ทรงพระกรรสะ, ทรงพระกาสะ
เสียงไอ		พระกาสสัทโท
จาม		ทรงพระขิปนาสะ
เรอ		ทรงพระอุเทกะ, ทรงพระอุเหตุ
หายใจ		หายพระทัย
ใช้น้ำหอม (เช่น ทาน้ำอบ)		ทรงพระสุคนธ์

ใช้เครื่องหอม (เช่น ผัดหน้า, ถูตัวด้วยสบู่หอม)		ทรงพระสำอาง
ตัดผม	พระมหากษัตริย์	ทรงพระเครื่องใหญ่
	พระราชวงศ์	เจริญพระเกศา, ทรงเครื่อง
แต่งตัว		ทรงเครื่อง, แต่งพระองค์
เล่นกีฬา		ทรงกีฬา
ขี่ช้าง		ทรงช้าง
ขี่ม้า		ทรงม้า
ขี่รถ		ทรงรถ
ขี่เรือ		ทรงเรือ
เกิด	พระมหากษัตริย์	ทรงพระราชสมภพ
	พระราชวงศ์	ประสูติ
วันเกิด	พระมหากษัตริย์	วันพระราชสมภพ
	พระราชวงศ์	ประสูติ
งานเลี้ยง, งานรื่นเริง		สมโภช
อายุ		พระชนมพรรษา, พระชนมายุ
ดวงชาตา		ดวงพระชาตา, ดวงพระชนมพรรษา
อาบน้ำ		สรงน้ำ
ล้างหน้า		สรงพระพักตร์
ล้างมือ		ชำระพระหัตถ์
ล้างเท้า		ชำระพระบาท

นั่ง, อยู่		ประทับ
กิน		เสวย
ชิมอาหาร		เทียบเครื่อง
ตั้งของรับประทาน		ตั้งเครื่อง
ไปนอน	พระมหากษัตริย์	เข้าในที่พระบรรทม
	พระราชวงศ์	บรรทม
ปูที่นอน		ลาดพระที่
โกนจุก	พระราชวงศ์ชั้น	
	พระองค์เจ้าขึ้นไป	โสกันต์
	หม่อมเจ้า	เกศากันต์
ตาย		สวรรคต
		ทิวงคต
		สิ้นพระชนม์
	หม่อมเจ้า	ถึงชีพิตักษัย
	เจ้าประเทศราช,	
	สมเด็จเจ้าพระยา,	
	เจ้าคุณราชินิกูล	ถึงแก่พิราลัย
	เจ้าพระยาหรือเทียบเท่า	ถึงแก่สัญกรรม, ถึงอสัญกรรม
	พระยาหรือเทียบเท่า,	
	เจ้าจอมมารดา	ถึงแก่อนิจกรรม, ถึงอนิจกรรม
	พระภิกษุ, สามเณร	ถึงแก่มรณภาพ, มรณภาพ

สามัญ		ราชาศัพท์
บังสุกุล		สดับปกรณ์
บอก	พระมหากษัตริย์	กราบบังคมทูลพระกรุณา
	พระราชวงศ์	กราบทูล, ทูล
ลา	แด่พระมหากษัตริย์	กราบถวายบังคมลา
	แด่พระราชวงศ์	ทูลลา
ไปหา, ไปพบ	พระมหากษัตริย์	เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท
	พระราชวงศ์	เฝ้า
ไหว้		ถวายบังคม
	พระภิกษุ	นมัสการ
นวดให้		ถวายอยู่งานนวด
พัดให้		ถวายอยู่งานพัด
บีบด้วยแส้ให้		ถวายอยู่งานบีดแส้, อยู่งานบีดแส้
กั้นร่มให้		ถวายพระกลด, อยู่งานพระกลด
เชิญไปหรืออุ้ม		เชิญเสด็จ
ถือ, ยก, นำไป		เชิญ

ขัตติยตระกูล

ปู่ทวด, ตาทวด (พ่อของปู่หรือตา)	พระปิตามหัยกา
ย่าทวด, ยายทวด (แม่ของปู่ของตา)	พระปิตามหัยยิกา
ปู่ทวด, ตาทวด (พ่อของย่าของยาย)	พระมาตามหัยกา
ย่าทวด, ยายทวด (แม่ของย่าของยาย)	พระมาตามหัยยิกา

ปู่, ตา	พระอัยกา
ย่า, ยาย	พระอัยกี
ลุง (พี่ชายของพ่อ)	พระปิตุลา
ป้า (พี่สาวของพ่อ)	พระปิตุจฉา
ลุง (พี่ชายของแม่)	พระมาตุลา
ป้า (พี่สาวของแม่)	พระมาตุจฉา
พ่อ	พระชนก, พระบิดา, พระบิดร
แม่	พระชนนี, พระมารดา, พระมารดร
อา (น้องชายของพ่อ)	พระปิตุลา
อา (น้องสาวของพ่อ)	พระปิตุจฉา
น้า (น้องชายของแม่)	พระมาตุลา
น้า (น้องสาวของแม่)	พระมาตุจฉา
พี่ชาย	พระเชษฐา, พระเชษฐภาดา
พี่สาว	พระเชษฐภคินี
น้องชาย	พระอนุชา, พระขนิษฐา, พระขนิษฐภาดา
น้องสาว	พระขนิษฐภคินี
ลูกชาย	พระโอรส, พระราชโอรส
ลูกสาว	พระธิดา, พระราชธิดา
หลาน (ลูกของลูก)	พระนัดดา
หลาน (ลูกของพี่ชาย, น้องชาย)	พระภาติยะ

หลาน (ลูกของพี่สาว, น้องสาว)	พระภาคิไนย
เหลน (หลานของลูก)	พระปนัดดา
พ่อตา, พ่อผัว	พระสัสสุระ
แม่ยาย, แม่ผัว	พระสัสสุ
ผัว	พระสามี, พระสวามี, พระภัสดา
เมีย พระมหากษัตริย์	สมเด็จพระบรมราชินี, สมเด็จพระอัครมเหสี
พระราชวงศ์	พระชายา, ชายา, หม่อม
ลูกเขย	พระชามาดา
ลูกสะใภ้	พระสุณิสา

ระเบียบสำนักพระราชวัง

ที่เกี่ยวข้องกับข้าราชการและประชาชน

ม.ล. ปีย์ มาลากุล

โดยที่ข้าราชการและประชาชนมีกิจธุระต้องติดต่อกับสำนักพระราชวัง เพื่อจะได้ทราบระเบียบต่าง ๆ เช่นระเบียบการแต่งกายเข้าพระราชฐาน ระเบียบการขออนุญาตชมพระบรมมหาราชวัง พระราชฐานต่างจังหวัดและวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ระเบียบผ่านเข้าพระบรมมหาราชวัง และระเบียบการเกี่ยวกับการศพเป็นต้น จึงได้ประมวลระเบียบต่าง ๆ เหล่านี้ไว้เพื่อทราบและปฏิบัติได้โดยถูกต้อง หากมีข้อสงสัยเกี่ยวกับระเบียบที่ประมวลไว้แล้วนี้ ขอได้โปรดติดต่อสอบถามได้จากสำนักงานเลขานุการสำนักพระราชวัง ในพระบรมมหาราชวัง

ระเบียบการผ่านเข้าพระบรมมหาราชวัง

พระบรมมหาราชวังแบ่งออกเป็น ๓ ชั้น คือ ชั้นใน ชั้นกลาง และชั้นนอก ชั้นในเป็นที่ประทับของพระบรมวงศานุวงศ์ และเป็นที่อยู่ของเจ้าจอมในรัชกาลก่อน ๆ และท้าวนางกับเป็นที่ทำการของแผนกรักษาพระราชฐานชั้นใน ซึ่งเป็นผู้ดูแลพระบรมมหาราชวังชั้นนี้ และเป็นข้าราชการสตรี พระราชฐานชั้นนี้ไม่ได้อนุญาตให้เข้าชม

ชั้นกลาง อยู่ในความดูแลของแผนกตำรวจวัง มีส่วนราชการตั้งอยู่คือสำนักพระราชวังและสำนักราชเลขาธิการ

ชั้นนอก นอกจากเป็นที่ตั้งส่วนราชการของสำนักพระราชวังแล้ว ยังมีส่วนราชการอื่น ๆ อีก เช่น กระทรวงการคลัง และสำนักงานคณะกรรมการตรวจเงินแผ่นดินเป็นต้น โดยที่ส่วนราชการที่ตั้งอยู่ในพระบรมมหาราชวังชั้นนอก ข้าราชการและประชาชนจะต้องติดต่ออยู่เสมอจึงอนุญาตให้ประชาชนผ่านเข้าได้ เว้นแต่ในเวลาวิกาล ทหารกองรักษาการณ์พระบรมมหาราชวัง ซึ่งได้รับมอบหมายให้ดูแลพระราชฐานชั้นนี้ จะอนุญาตให้เข้าได้เฉพาะผู้มีบัตรอนุญาตของสำนักพระราชวังเท่านั้น ผู้ที่ไม่มีบัตรอนุญาตถ้ามีความจำเป็นจะต้องผ่านเข้าจะต้องขออนุญาตกองรักษาการณ์ ฯ ก่อน สำหรับรถยนต์ทั่วไปไม่อนุญาตให้ผ่านเข้า เว้นแต่รถยนต์หลวง รถยนต์ของส่วนราชการที่ได้รับอนุญาต และรถยนต์ของผู้ที่มีเคหสถานอยู่ภายในพระบรมมหาราชวัง

บุคคลทั่วไปจะผ่านเข้าพระบรมมหาราชวังได้เพียงเขตชั้นนอก ถ้ามีกิจธุระที่จะต้องผ่านเข้าเขตชั้นกลาง จะต้องขออนุญาตตำรวจวังเสียก่อน เว้นแต่ข้าราชการในพระองค์และผู้ที่พำนักอาศัยอยู่ในพระบรมมหาราชวังชั้นใน ซึ่งมีบัตรอนุญาตอยู่แล้ว

บัตรอนุญาตผ่านเข้าพระบรมมหาราชวังนี้มีทั้งบัตรส่วนบุคคลและบัตรรถยนต์ซึ่งรวมทั้งจักรยานยนต์ด้วย

บัตรส่วนบุคคลสำนักพระราชวังออกให้ข้าราชการสำนักพระราชวัง สำนักราชเลขาธิการ และผู้ที่ได้รับอนุญาตให้พักอาศัยอยู่ในพระบรมมหาราชวัง

บัตรรถยนต์ออกให้ข้าราชการที่ประจำทำงานอยู่ในพระบรมมหาราชวัง และบริษัทห้างร้านที่มีกิจการเกี่ยวข้องกับส่วนราชการที่ตั้งอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ข้าราชการกระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ ที่จะขอบัตรอนุญาตสำหรับผ่านเข้าพระบรมมหาราชวัง จะต้องขอให้ส่วนราชการเจ้าสังกัดมีหนังสือถึงเลขาธิการพระราชวังขอบัตรอนุญาตให้ และผู้ที่ได้รับบัตรอนุญาตจะต้องเสียเงินค่าบัตร บัตรละ ๕ บาท

ระเบียบการแต่งกายเข้าพระบรมมหาราชวัง

บุคคลที่จะผ่านเข้าพระบรมมหาราชวังจะต้องแต่งกายสุภาพเรียบร้อยตามเพศ เช่น สตรี ต้องไม่สวมกางเกงหรือสแล็ค ผู้ชายที่สวมเชิตแขนยาวต้องไม่ถลกแขนเสื้อ ไม่สวมรองเท้าแตะ รองเท้าฟองน้ำ หรือรองเท้าที่ทำด้วยยางรถยนต์เป็นต้น และโดยที่พระบรมมหาราชวังเป็นสถานที่ที่ควรเคารพ จึงควรแต่งกายให้สุภาพเรียบร้อย เช่นกระโปรงสุภาพสตรีต้องไม่สั้นเกินสมควร เป็นต้น

ระเบียบการขออนุญาตเข้าชมพระราชฐาน

พระราชฐานที่อนุญาตให้เข้าชมตามปกติ คือ พระบรมมหาราชวัง รวมทั้งวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในจังหวัดพระนคร และพระราชวังบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

การขออนุญาตเข้าชมทั่วไปจะต้องเสียค่าบัตรอนุญาตดังนี้

ก. พระบรมมหาราชวังและวัดพระศรีรัตนศาสดาราม คนละ ๕ บาท

ข. พระราชวังบางปะอิน คนละ ๒ บาท

กำหนดวันอนุญาตให้เข้าชม พระบรมมหาราชวังและวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ขอเข้าชมได้ในวันอังคาร และวันพฤหัสบดี ระหว่างเวลา ๙.๓๐ น. ถึง ๑๒.๐๐ น. และเวลา ๑๓.๓๐ น. ถึง ๑๖.๐๐ น. ส่วนพระราชวังบางปะอินเข้าชมได้ทุกวัน ถ้าหากบุคคลและคณะบุคคลจะขอเข้าชมพระบรมมหาราชวังในวันจันทร์ พุธ และศุกร์ ก็อนุญาตให้เข้าชมได้แต่ต้องเสียค่าเข้าชมคนละ ๑๕ บาท ผู้เข้าชมที่ต้องเสียค่าเข้าชม ๑๕ บาทนี้ จะได้รับสมุดภาพสถานที่สำคัญและสวยงามเป็นภาพสีคนละ ๑ เล่ม

สำหรับภิกษุ สามเณร แขกที่กระทรวงทบวงกรมและองค์การราชการ แขกของพระราชวงศ์หรือบุคคลสำคัญในทางราชการขออนุญาตนำเข้าชม หรือนิสิต นักศึกษา นักเรียนที่สถานศึกษานั้น ๆ ขออนุญาตนำเข้าชมเป็นหมู่คณะ ไม่ต้องเสียค่าบัตรอนุญาตเข้าชม แต่จะต้องมีหนังสือขออนุญาตโดยแจ้งนามหัวหน้าคณะผู้เข้าชม จำนวน วันและเวลาที่ขอชมด้วย

วันอนุญาตให้เข้าชมนี้ถ้าพ้องกับวันมีงานพระราชพิธี หรือราชการอื่นในพระบรมมหาราชวังก็งดอนุญาตให้เข้าชม สำหรับวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ถ้าเป็นวันประกอบศาสนกิจก็งดให้เข้าชมภายในพระอุโบสถ

สถานที่ที่อนุญาตให้เข้าชมคือ

พระบรมมหาราชวัง ให้ชมภายในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย และพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท กับภายในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และอาณาบริเวณโดยทั่วไป

พระราชวังบางปะอิน ให้ชมภายในพระที่นั่งวโรภาษพิมาน และภายในพระที่นั่งเวหาศจำรูญชั้นล่าง กับอาณาบริเวณโดยทั่วไป

สำหรับนิสิต นักศึกษา และนักเรียนชั้นมัธยมปลาย และบุคคลที่ได้รับอนุญาตพิเศษ อนุญาตให้ขึ้นชมภายในพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท เฉพาะท้องพระโรงหน้า มุขกระสันด้านตะวันออก และตะวันตก และห้องลำลองทั้ง ๒ ด้านใต้ ที่พระราชวังบางปะอินผู้เข้าชมตามที่กล่าวข้างต้นนี้ อนุญาตให้ขึ้นชมพระที่นั่งเวหาศจำรูญชั้นบนได้

การขออนุญาตเข้าชม ถ้าเป็นขออนุญาตเข้าชมพิเศษ ให้ทำหนังสือขออนุญาตไปส่งที่แผนกสารบรรณ สำนักงานเลขานุการ สำนักพระราชวัง ผู้ที่จะซื้อบัตรเข้าชมติดต่อได้ที่แผนกหมายและทะเบียน สำนักงานเลขานุการสำนักพระราชวัง เฉพาะชมพระราชวังบางปะอิน จะติดต่อขอซื้อบัตรได้ที่พระราชวังบางปะอินอีกแห่งหนึ่ง

เพื่อความสะดวก ในวันอนุญาตให้เข้าชม สำนักพระราชวังได้จัดเจ้าหน้าที่ประจำ จำหน่ายบัตรที่ชั้นล่างสำนักงานพระคลังข้างที่ด้วย

ผู้ที่จะเข้าชมพระบรมมหาราชวังชั้นกลาง จะต้องแต่งกายสุภาพผู้ชายต้องแต่งสากลสวมเสื้อนอก หรือแต่งเครื่องแบบตามสังกัด

ในการชมพระบรมมหาราชวัง และพระราชวังบางปะอิน สำนักพระราชวังมีเจ้าหน้าที่ที่จะให้คำแนะนำและคำอธิบาย และนอกจากค่าบัตรอนุญาตตามอัตราที่กำหนดไว้แล้ว จะไม่ต้องเสียค่าธรรมเนียมหรือเงินรางวัลใด ๆ ผู้จะเข้าชมควรซื้อบัตรอนุญาตด้วยตนเอง ไม่ควรยอมให้บุคคลภายนอกที่มารับช่วยเหลือแนะนำและเรียกค่าบริการต่าง ๆ เป็นผู้ติดต่อหรือขอซื้อบัตรเป็นอันขาด บุคคลที่เรียกร้องเงินทุกกรณีไม่ใช่เจ้าหน้าที่สำนักพระราชวัง

ผู้จำหน่ายบัตรจะสงวนสิทธิที่จะไม่จำหน่ายบัตรให้บุคคลที่แต่งกายไม่สุภาพ หรือแสดงกิริยาวาจาผิดแผกไปจากระเบียบประเพณีไทยในสถานที่ที่ควรให้ความเคารพนี้

ระเบียบการวางพวงมาลาในวันถวายบังคมพระบรมรูป
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในวันคล้ายวันสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเจ้าอยู่หัว ทางราชการได้อนุญาตให้วางพวงมาลาถวายบังคมพระบรมรูปที่พระลานพระราชวังดุสิต ได้ในวันที่ ๒๓ ตุลาคม และวันคล้ายวันสวรรคตพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว อนุญาตให้วางพวงมาลาถวายบังคมที่พระบรมราชานุสรณ์หน้าสวนลุมพินี ในวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน

การวางพวงมาลาถวายบังคมพระบรมรูปรัชกาลที่ ๕ ปรากฏว่ามีส่วนราชการองค์การ และคณะบุคคลไปวางเป็นจำนวนมาก ถ้าไม่กำหนดสถานที่ตั้งขาหยั่งไว้ ก็วางคละกันไม่เป็นระเบียบและขาดความงดงาม จึงได้กำหนดที่วางขาหยั่งโดยรอบพระบรมรูป เว้นแต่ด้านหน้าไว้ ให้ตั้งโดยมีความสูงลดหลั่นกัน ขาหยั่งสูงไว้รอบใน และลดลงมาจนถึงแนวนอกให้เป็นที่ตั้งของขาหยั่งต่ำ และเพื่อให้ทราบจำนวนขาหยั่งแต่ละขนาดเพื่อกำหนดที่ตั้งให้เพียงพอ และเพื่อทราบจำนวนกระแสไฟฟ้าที่จะต้องใช้ทั้งหมดจึงต้องขอให้ผู้ประสงค์จะวางพวงมาลาแจ้งความจำนงล่วงหน้า สำนักพระราชวังได้วางระเบียบไว้ซึ่งขอประมวลมาโดยสังเขปดังนี้

แจ้งความจำนงที่แผนกสารบรรณ สำนักงานเลขานุการสำนักพระราชวัง **ก่อนวันที่ ๒๐ ตุลาคม** โดยแจ้งขนาดความสูงของขาหยั่งและแรงไฟฟ้าที่จะขอใช้

วันที่ ๒๑ ตุลาคม สำนักพระราชวังจะตีเส้นแนวตั้งขาหยั่งและทางเดินโดยรอบ พร้อมทั้งตั้งรั้วกั้นด้วย

วันที่ ๒๒ ตุลาคม ตั้งแต่ ๕.๐๐ น. จะมีเจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังประจำอยู่ที่กระโจมกองอำนวยการ ให้นำขาหยั่งไปติดต่อเจ้าหน้าที่ พร้อมทั้งติดต่อในเรื่องขอใช้กระแสไฟ ซึ่งจะได้คิดค่ากระแสไฟตามจำนวนที่ขอใช้แล้วเจ้าหน้าที่จะมอบให้ ๒ บัตร บัตรหนึ่งผูกติดไว้กับขาหยั่ง อีกบัตรหนึ่งเก็บรักษาไว้สำหรับนำมารับขาหยั่งคืน แล้วจะแจ้งแนวตั้งขาหยั่งให้ทราบซึ่งผู้ตั้งจะเลือกที่ตั้งเอาเองได้ ขาหยั่งจะต้องตั้งให้มั่นคง ไม่ให้ล้มง่ายเพราะเมื่อล้มลงแล้ว จะทำให้ขาหยั่งอื่นเสียหายด้วย

วันที่ ๒๓ ตุลาคม ให้นำพวงมาลาไปวางได้ตั้งแต่ ๕.๐๐ น. ถ้าไปวางพวงมาลาเป็นหมู่คณะ เช่น โรงเรียนเป็นต้น ก็ให้ตั้งแถวให้เรียบร้อยภายนอกรั้วเหล็ก แล้วเดินแถวเข้าไปในรั้วเหล็ก อย่าเดินให้เต็มช่องทาง เพราะได้แบ่งให้เข้าทีละ ๒ คณะ ถ้าการพวงมาลาจะทำพิธีด้วย ควรวางพวงมาลาที่ขาหยั่งสำรอง ซึ่งสำนักพระราชวังตั้งไว้ให้ข้างหน้า แล้วจึงนำไปวางที่ขาหยั่งของตนทีหลัง พร้อมกันเดินแถวออกด้านข้างหรือด้านหลังของพระบรมราชานุสรณ์ ห้ามย้อนออกทางเดิม

วันที่ ๒๔ ตุลาคม ตั้งพวงมาลาไว้อีก ๑ วัน

วันที่ ๒๕ ตุลาคม ให้ไปถอนขาหยั่งคืน โดยนำบัตรที่มอบไว้ให้ไปแสดง ผู้ที่ไม่มีบัตรไปแสดง เจ้าหน้าที่จะไม่ยอมให้ถอนขาหยั่งคืนเป็นเด็ดขาด

วันที่ ๒๓ และวันที่ ๒๔ ตุลาคม สำนักพระราชวังได้จัดเจ้าหน้าที่ตั้งเป็นกองอำนวยการ ซึ่งจะอำนวยความสะดวกให้ทุกประการ ระหว่างเวลา ๕.๐๐ น. ถึง ๒๔.๐๐ น.

ระเบียบการศพ

ตั้งแต่โบราณกาลมา พระบรมวงศานุวงศ์ พระราชาคณะ ข้าราชการ เมื่อสิ้นพระชนม์มรณภาพ หรือถึงแก่กรรม ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานน้ำอาบศพ และเครื่องประกอบเกียรติยศศพ เช่น โกศ หีบ เป็นต้น เมื่อเวลาจะฌาปนกิจศพก็พระราชทานดอกไม้ธูปเทียน

และไฟหลวงไปเผาศพเป็นการพระราชทานเกียรติยศ ในปัจจุบันนี้ได้วางระเบียบผู้ที่จะได้รับพระราชทานน้ำอาบศพ เครื่องประกอบเกียรติยศศพ และพระราชทานเพลิงศพไว้ดังนี้

ผู้ถึงแก่กรรมมีสิทธิขอรับพระราชทานน้ำอาบศพ เครื่องประกอบเกียรติยศศพ และขอพระราชทานเพลิงเผาศพ คือ

๑. พระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์ ตั้งแต่ชั้นพระครูสัญญาบัตรขึ้นไป

๒. พระบรมวงศานุวงศ์ ตั้งแต่ชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไป

๓. ผู้ที่ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์รองเสวกตรี หรือรองอำมาตย์ตรีขึ้นไป

๔. ข้าราชการพลเรือนสามัญชั้นตรีขึ้นไป

๕. ข้าราชการฝ่ายทหารและตำรวจยศชั้นร้อยตรี ร้อยตำรวจตรีขึ้นไป

๖. สมาชิกกองอาสารักษาดินแดนที่ได้รับพระราชทานยศตั้งแต่ชั้นนายหมวดตรีขึ้นไป

๗. ผู้ที่ได้รับพระราชทานราชอิสริยาภรณ์ตั้งแต่ชั้นเบญจมาภรณ์มงกุฎไทย หรือตติยานุจุลจอมเกล้า หรือจตุตถจุลจอมเกล้าขึ้นไป

๘. ผู้ที่ได้รับพระราชทาน ราชอิสรยาภรณ์เหรียญรัตนาภรณ์รัชกาลปัจจุบัน

๙. พนักงานเทศบาลตรีขึ้นไป

๑๐. สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร สมาชิกวุฒิสภา สมาชิกสภาจังหวัด สมาชิกสภาเทศบาลที่ถึงแก่กรรมในขณะดำรงตำแหน่ง

๑๑. รัฐมนตรี ที่ถึงแก่กรรมในขณะดำรงตำแหน่ง

๑๒. ผู้ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ เป็นกรณีพิเศษ

ผู้ที่เคยเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร สมาชิกวุฒิสภา สมาชิกสภาจังหวัด สมาชิกสภาเทศบาล หรือรัฐมนตรี เมื่อถึงแก่กรรมเมื่อพ้นตำแหน่งแล้ว หากได้รับพระราชทานราชอิสริยาภรณ์ดังกล่าว ก็ขอพระ – ราชทานเกียรติยศศพได้

ในการที่จะขอพระราชทานเกียรติยศศพได้ ผู้ถึงแก่กรรมจะต้องถึงแก่กรรมโดย ไม่ใช่อัตวินิบาตกรรม

ผู้ที่จะขอพระราชทานน้ำอาบศพและเครื่องประกอบเกียรติยศศพ จะได้รับพระราชทานเมื่อการศพนั้นจัดในจังหวัดพระนครธนบุรี

ผู้ที่ประสงค์จะขอพระราชทานน้ำอาบศพ และเครื่องประกอบเกียรติยศศพ จะต้องปฏิบัติดังนี้

นำดอกไม้ธูปเทียนพร้อมทั้งหนังสือกราบถวายบังคมลาไปยังสำนักพระราชวัง ในพระบรมมหาราชวัง พร้อมทั้งใบมรณบัตร ซึ่งสำนักพระราชวังได้จัดที่ประดิษฐานพระบรมฉายาสาทิสลักษณ์ไว้ ดอกไม้ธูปเทียนที่ใช้ในการนี้ประกอบด้วยไม้ระกำ ๑ ดอก เทียนขี้ผึ้ง ๑ เล่ม ดอกไม้ ๑ กระทง วางบนพาน และมีคำกราบบังคมทูลตามแบบต่อไปนี้

วันที่.................. เดือน..................................... พ.ศ..................................

ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ดอกไม้ธูปเทียนของข้าพระพุทธเจ้า..

(ชื่อผู้ถึงแก่กรรม).. ราชอิสริยาภรณ์...............................

อายุ.................ปี ข้าราชการ..ชั้น...

สังกัด...

ขอพระราชทานกราบถวายบังคมลา...

ด้วยโรค...ที่.. อำเภอ ....

จังหวัด...เมื่อวันที่............... เดือน...

พ.ศ............................ เวลา........................... น.

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ

หนังสือข้างต้นนี้ไม่ต้องลงนาม ผู้นำไปนำขึ้นวางบนพานหน้าพระบรมฉายาลักษณ์พร้อมกับดอกไม้ธูปเทียน แล้วถวายความเคารพ เสร็จแล้วเจ้าหน้าที่จะสอบถามรายการต่าง ๆ และกรอกลงในแบบพิมพ์ ในการถึงแก่กรรมนี้จะไม่ขอพระราชทานน้ำอาบศพ และเครื่องประกอบเกียรติยศศพ จะขอพระราชทานในตอนฌาปนกิจศพก็ได้

เครื่องประกอบเกียรติยศศพมีหีบ โกศ ฉัตร และเครื่องประโคม ซึ่งจะได้เพียงใดอย่างใดแล้วแต่ชั้นเกียรติยศของผู้ที่ถึงแก่กรรม ซึ่งปรากฏในบัญชีเทียบเกียรติยศศพต่อท้ายนี้

ถ้าจะตั้งศพที่วัด การติดต่อวัดและการติดต่อเทศบาลเป็นหน้าที่ของเจ้าภาพดำเนินการเอง

โดยที่เครื่องประกอบเกียรติยศศพ คือ หีบ โกศ ฉัตร มีอยู่น้อย ถ้าเมื่อตั้งศพนั้นเกิน ๗ วันแล้ว หากมีผู้ถึงแก่กรรมอีก ซึ่งหีบ หรือโกศ ตามชั้นนั้น ๆ หมดแล้ว สำนักพระราชวังจะได้ส่งเจ้าหน้าที่ไปขอรับหีบหรือโกศเฉพาะลองนอกไปใช้ โดยนำหีบหรือโกศในชั้นที่ต่ำกว่า ๑ ชั้น ไปประกอบให้แทน แต่ถ้าจะมีการบำเพ็ญกุศล ก็ให้แจ้งสำนักพระราชวังเพื่อนำไปประกอบให้ตามเกียรติยศ

ในการขอพระราชทานน้ำอาบศพและเครื่องประกอบเกียรติยศนั้น เข้าใจกันว่าจะต้องสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายมาก ซึ่งเป็นการเข้าใจผิด คำว่า "พระราชทาน" ก็เป็นที่ควรเข้าใจแล้วว่าย่อมไม่มีค่าใช้จ่ายใด ๆ ค่าใช้จ่ายส่วนที่เจ้าภาพจะต้องจ่ายก็เป็นส่วนนอกไปจากที่ได้รับพระราชทาน เช่น ค่าซื้อหีบลองใน ค่าผ้าขาว ด้ายดิบ ค่าตั้งศพที่วัด ส่วนเครื่องประกอบเกียรติยศตลอดจนเจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังที่ไปปฏิบัตินั้น เจ้าภาพไม่ต้องเสียค่าใช้จ่าย ไม่ต้องเสียค่าธรรมเนียมใด ๆ ทั้งสิ้น ถึงแม้จะเก็บศพไว้นานวัน ถ้าไม่มีความจำเป็นที่จะต้องขอรับหีบหรือโกศลองนอกไปประกอบศพอื่นดังได้กล่าวข้างต้นแล้ว สำนักพระราชวังจะไม่มาถอนหีบหรือโกศลองนอกไป และจะไม่ต้องเสียค่าธรรมเนียมหีบโกศแต่ประการใดเลย

เมื่อไปแจ้งและแสดงความจำนงต่อเจ้าหน้าที่แผนกพระราชพิธีแล้ว เจ้าหน้าที่แผนกพระราชพิธีจะแจ้งให้ทราบว่าผู้ถึงแก่กรรมจะได้รับพระราชทานเครื่องประกอบเกียรติยศศพอะไรบ้าง และเพื่อให้เจ้าภาพได้ทราบค่าใช้จ่ายในการทำศพวันแรก เจ้าหน้าที่จะได้มอบเอกสารซึ่งมีรายการสิ่งของเครื่องใช้ในการนำศพลงหีบหรือโกศวันแรกมีอะไรบ้าง สิ่งของเครื่องใช้เหล่านั้นเจ้าภาพจะขอให้ เจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังจัดไปให้โดยคิดเงินจากเจ้าภาพเท่าที่ใช้จ่ายไปจริง หรือเจ้าภาพจะหาให้สำนักพระราชวังก็ได้ สิ่งของที่จะต้องเตรียมในการอาบน้ำศพ คือ

น้ำอบไทย เผื่อไว้สำหรับผู้ที่ไม่ได้นำมา

หีบลองในไม้ยางหรือไม้สัก (ถ้าเป็นศพโกศก็ไม่ต้องจัดลองใน เพราะลองในเป็นของสำนักพระราชวัง)

ผ้าขาวยาว ๖ เมตร

ด้ายดิบหนัก ๑,๒๐๐ กรัม

กระดาษฟางพับใหญ่ ๔ พับ

น้ำยาฟอร์มลิน ๒ ขวด

ดอกไม้ธูปเทียนสำหรับศพถือ

หวีไทย ๑ เล่ม

ถ้าจะให้สำนักพระราชวังจัดซื้อให้ ค่าใช้จ่ายก็มากเฉพาะหีบลองใน ถ้าเป็นหีบไม้สักก็ราคา ๕๐๐ บาท ขึ้นไป หีบไม้ยางประมาณ ๔๐๐ บาท สิ่งของรายการอื่นรวมเป็นเงินไม่เกิน ๒๐๐ บาท ถึงจะเป็นศพโกศก็จัดหาของในวงเงินไม่เกิน ๒๐๐ บาท เช่นกัน

เครื่องเกียรติยศศพที่พระราชทานมี หีบเกียรติยศ หรือโกศลองนอกลองในกับเจ้าหน้าที่พร้อมทั้งยานพาหนะ เจ้าภาพไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายใด ๆ ทั้งสิ้น ถ้าเป็นศพที่เป็นพระราชวงศ์ชั้นหม่อมเจ้า หรือได้รับพระราชทานราชอิสริยาภรณ์ทุติยจุลจอมเกล้า ก็จะได้รับพระราชทานเพิ่ม คือชั้นรองหีบเกียรติยศ ขวดและพานจัดดอกไม้ตั้งหน้าศพ (ดอกไม้เป็นของเจ้าภาพ) เชิงเทียนไฟฟ้า ฉัตรเบญจาตั้งประดับศพ และปี่กลองชนะ ประโคมเวลารับพระราชทานอาบน้ำศพ สิ่งของเหล่านี้ตลอดจนพนักงานที่เป่าปี่ตีกลอง เจ้าภาพไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายทั้งสิ้น เพราะได้รับพระราชทาน

เมื่อไปกราบถวายบังคมลาและแจ้งรายการต่อเจ้าหน้าที่แล้ว เจ้าภาพก็นำศพไปยังที่ที่จะอาบน้ำ เมื่อนำศพไปไว้บนเตียงอาบน้ำแล้ว ก็เปิดโอกาสให้ผู้ที่ประสงค์จะอาบน้ำศพเข้าอาบได้ จนถึงเวลาที่จะรับพระราชทานน้ำหลวง ซึ่งเป็นสุดท้าย ต่อจากนั้นเจ้าหน้าที่ก็จะได้ทำสุกำศพ

ใกล้เวลาพระราชทานอาบน้ำศพ เจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังก็จะเชิญน้ำพระราชทานไป ซึ่งประกอบด้วยน้ำ, น้ำหอม และน้ำขมิ้น

เมื่อถึงเวลาจะรับพระราชทานน้ำอาบศพ เจ้าภาพก็เชิญผู้มีอาวุโสซึ่งอยู่ในขณะนั้นหรือผู้ที่เจ้าภาพกำหนดตัวไว้เข้าไปที่ศพ เจ้าหน้าที่จะยกศพขึ้นเฉพาะส่วนบนเพื่อรับราชทานน้ำเป็นที่นิยมกันว่าก่อนที่ผู้เป็นประ-ธานจะอาบน้ำศพก็บ่ายหน้าไปทางทิศทางซึ่งเป็นที่ประทับแรมถวายคำนับแล้วจึงปฏิบัติการต่อไป เจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังจะส่งให้ตามลำดับ คือ น้ำ น้ำหอมและน้ำขมิ้น ผู้เป็นประธานรดน้ำนั้นที่ศพโดยเริ่มจากบ่า

ขวาเฉลียงลงมาตามอก ไม่ต้องรดจนหมดก็ได้เมื่อรดน้ำขมิ้นแล้วก็บ่ายหน้าไปถวายบังคมอีกครั้ง เจ้าหน้าที่จะวางศพลงในท่านอนตามเดิม ต่อจากนั้นทายาทของผู้ถึงแก่กรรมก็เข้าไปหวีผมให้ศพ การหวีผมตามประเพณีก็หวีลงแล้วหวีขึ้นแต่จะหวีอย่างธรรมดาก็ได้ แล้วหักหวีเสีย ต่อจากนั้นเจ้าหน้าที่จะสุกำศพ

เมื่อทำสุกำศพเสร็จแล้ว เจ้าหน้าที่ก็ยกหีบหรือโกศศพขึ้นตั้ง (ผู้ที่อยู่ ณ ที่นั้นควรยืนเป็นการเคารพศพ) แล้วตั้งแต่งเครื่องประดับและเครื่องประกอบเกียรติยศศพ

ที่ตั้งศพไม่ควรจัดดอกไม้วางบนฝาหีบศพ และไม่ควรจัดดอกไม้ประดับที่หีบศพ เพราะเป็นหีบเกียรติยศอยู่แล้ว ที่หน้าศพไม่ต้องตั้งชั้นลดหรือวางหมอนสำหรับกราบศพ (รวมทั้งไม่ตั้งชั้นลดหน้าโต๊ะพระพุทธรูปด้วย) ถ้าจะจัดเป็นที่กราบก็ควรปูพรมเล็ก ๆ ไว้บนพรมใหญ่อีกชั้นหนึ่ง และไม่ต้องตั้งกระถางธูปสำหรับผู้ไปเคารพศพปักธูป การจุดธูปเคารพศพไม่ใช่ธรรมเนียมหรือประเพณีไทย ในสมัยโบราณหน้าศพมักจะมีที่เผาเครื่องหอมหรือจุดธูปหอมไว้เป็นจำนวนมาก ๆ ทั้งนี้ไม่ใช่เป็นเครื่องบูชาศพ เป็นเครื่องระงับกลิ่นศพ แต่ปัจจุบันนี้หีบศพมิดชิดพอไม่มีกลิ่นศพออกมาจึงไม่จำเป็นต้องจุดเครื่องหอมอย่างสมัยก่อน

การจัดดอกไม้หน้าศพที่ควรระวังก็ คือไม่ใช่พานทองจัดดอกไม้ และดอกไม้พานอย่าจัดให้เป็นพุ่ม (คืออย่าให้มียอด)

เมื่อตั้งศพแล้ว ตามประเพณีนิยมมักจะมีบังสุกุลหรือสดับปกรณ์ ซึ่งมักจะเรียกกันอย่างสามัญว่าบังสุกุลปากหีบ หรือสดับปกรณ์ปากโกศ การการบังสุกุลหรือสดับปกรณ์นี้เป็นการบำเพ็ญกุศลส่วนของเจ้าภาพเอง จะมีก็ได้หรือไม่มีก็ได้ และจะนิมนต์พระบังสุกุลหรือสดับปกรณ์กี่รูปก็ได้จะถวายไตร สบง ผ้าห่อน หรือจะถวายแต่ปัจจัยอย่างเดียวก็ได้ ถ้าถวายแต่ปัจจัยเวลาทอดบังสุกุลก็ทอดใบปวรณาแทนเงิน

หากศพนั้นเกียรติยศได้รับพระราชทานพระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรมด้วย ก็จะต้องสวดพระอภิธรรมเสียจบหนึ่งก่อน แล้วจึงบังสุกุลหรือสดับปกรณ์ส่วนของเจ้าภาพ

การสวดพระอภิธรรม

ศพที่ได้รับพระราชทานราชอิสริยาภรณ์ตั้งแต่ประถมาภรณ์ช้างเผือกขึ้นไป นอกจากเครื่องประกอบเกียรติยศศพ ดังได้กล่าวข้างต้นแล้วยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีพระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรมด้วย จะพระราชทานให้มีสวดกี่คืนสุดแล้วแต่ระดับเกียรติยศศพของผู้ถึงแก่กรรม (ดูรายการพระราชทานเกียรติยศศพ)

พระที่จะสวดพระอภิธรรมมี ๔ รูป การที่กำหนด ๔ รูปนั้นเป็นจำนวนน้อยที่สุดของพระสงฆ์ พระภิกษุ ๔ รูปจึงจะเป็นสงฆ์ โดยที่เป็นธรรมเนียมนิมนต์พระสวดพระอภิธรรมจะต้องเป็น ๔ รูป งานต่าง ๆ จึงไม่นิยมนิมนต์พระ ๔ รูป ความจริงไม่ใช่ข้อห้ามหรือกฎเกณฑ์อะไร งานใด ๆ

จะนิมนต์พระเพียง ๔ รูปก็ได้ ที่นิยมนิมนต์พระ ๕ รูปขึ้นไปก็เป็นเพียงการเลี่ยงไม่ให้เหมือนสวดพระอภิธรรมศพเท่านั้น

การสวดพระอภิธรรมแต่ก่อนนี้มีถวายภัตตาหารเช้าวันรุ่งขึ้นด้วย แต่ปัจจุบันนี้ไม่มีถวายภัตตาหาร คงถวายปัจจัยแทน ศพที่ได้รับพระราชทานพระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรมก็ได้รับพระราชทานเงินสำหรับถวายด้วย พร้อมทั้งเจ้าหน้าที่จะจัดเครื่องใช้สำหรับพระไปด้วยคือกระโถน ขันน้ำ พานบุหรี่ไม้ขีดไฟ และจะจัดเครื่องนมัสการสำหรับเจ้าภาพจุดบูชาพระสวดพระอภิธรรมด้วย ทั้งนี้เป็นการพระราชทาน เจ้าภาพไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายใด ๆ ทั้งสิ้น

กำหนดเวลาสวดพระอภิธรรมเดี๋ยวนี้นิยมสวด ๔ จบ เวลาระหว่าง ๑๙.๐๐ น. ถึง ๒๑.๐๐ น. เครื่องตั้งแต่งมีตู้พระธรรมตั้งข้างหน้า (ถ้าเป็นการพระราชทานให้มีพระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรมตู้พระธรรมก็ปักพัดยศ) และหน้าตู้พระธรรมก็ตั้งเครื่องนมัสการ เมื่อจะเริ่มสวดก็จุดธูปเทียนที่เครื่องนมัสการนั้น พระจะให้ศีลแล้วสวดต่อไป ระหว่างสวดผู้ที่ไปในงานศพจะทำอะไรก็ได้ แต่ควรให้เป็นการสำรวม เช่นจะเข้าเคารพศพ วางพวงมาลาทำได้ทั้งสิ้นผู้ที่เข้าไปเคารพศพไม่จำเป็นต้องถอดรองเท้า ผู้ที่ไปในงานศพจะต้องเว้นการกระทำใด ๆ และนั่งประณมมือเฉพาะเวลาพระสงฆ์ให้ศีลและสวดสรรเสริญพระพุทธเจ้า (สวดนะโม ๓ จบ) เท่านั้น

เมื่อสวดจบ ก็มีบังสุกุล เมื่อลาดผ้าโยงแล้ว ผู้เป็นประธานก็วางสิ่งที่จะบังสุกุลลงบนผ้าโยง เช่น ไตร สบง หรือใบปวรณา วางตรงหน้า

พระภิกษุรูปหนึ่งๆ แล้วพระก็จะสดับปกรณ์ หรือบังสุกุล แล้วสวดอนุโมทนา เจ้าภาพกรวดน้ำ เป็นเสร็จการ

ถ้าเจ้าภาพจัดเครื่องไทยธรรมถวายด้วย เมื่อสวดจบก็ประเคนเครื่องไทยธรรมเสียก่อนแล้วจึงลาดผ้าโยง บนผ้าโยงนอกจากผ้าและใบปวรณาแล้ว อย่าวางสิ่งของอื่น ๆ เพราะถือว่าผ้าโยงนั้นต่อเนื่องมาจากศีรษะของผู้ตาย จึงไม่วางสิ่งหนึ่งสิ่งใด และต้องไม่ทำอะไรข้ามผ้าโยงด้วย

การบำเพ็ญกุศล

ตามประเพณีไทย ก่อนที่จะฌาปนกิจศพ มีการบำเพ็ญกุศลในวันที่ถึงแก่กรรมครบ ๗ วัน ๕๐ วัน และ ๑๐๐ วัน ต่อจากนั้นก็มีงานบำเพ็ญกุศลออกเมรุ และฌาปนกิจศพแต่ปัจจุบันนิยมทำเพียงงาน ๗ วันเท่านั้น ศพที่อยู่ในขั้นได้รับพระราชทานจัดงานบำเพ็ญกุศล ๗ วัน เมื่อถึงกำหนดเจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังก็ไปดำเนินการให้ทุกอย่าง รวมทั้งภัตตาหารและจตุปัจจัยไทยธรรม โดยเจ้าภาพไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายแต่อย่างใดเลย

งานบำเพ็ญกุศล ๗ วัน ๕๐ วัน ๑๐๐ วัน นิยมทำเป็นงาน ๒ วัน วันแรกเป็นงานตอนเย็นมีสวดมนต์และเทศน์ วันรุ่งขึ้นเป็นงานเช้าถวายภัตตาหารเพลแล้วบังสุกุลหรือสดับปกรณ์ งาน ๒ วันเช่นนี้ วันถวายภัตตาหารต้องตรงกับวันคล้ายวันถึงแก่กรรมหรือถึงแก่กรรมครบ ๕๐ วัน ๑๐๐ วัน เช่นถึงแก่กรรมวันพุธ ก็สวดมนต์ เทศน์ วันอังคารถวายภัตตาหารวันพุธ ซึ่งตรงกับวันถึงแก่กรรม งานบำเพ็ญกุศลนี้จะทำวันเดียว

ก็ได้ เป็นงานเช้า มีสวดมนต์ เทศน์ และถวายภัตตาหาร ทำในวันตรงกับวันถึงแก่กรรม

งานบำเพ็ญกุศลนี้จะทำหรือไม่ และจะทำวันใด ไม่มีข้อห้าม และจะทำเพียงใดก็ได้ เช่นมีแต่สวดมนต์ เลี้ยงพระ ไม่มีเทศน์ก็ได้ และอาจจะทำคนละเวลา เช่น เช้าสวดมนต์ เลี้ยงพระบ่ายเทศน์ก็ได้ ไม่มีข้อห้ามอย่างใด

งานบำเพ็ญกุศลออกเมรุ ก็เหมือนงาน ๗ วัน ๕๐ วัน และ ๑๐๐ วันถ้ากำหนดวันฌาปนกิจศพใกล้กับวันครบ ๗ วัน ๕๐ วัน และ ๑๐๐ วัน ก็มักรวมเป็นงานเดียวกัน จะทำเป็นงานวันเดียวในฌาปนกิจศพก็ได้

การขอรับพระราชทานเพลิงเผาศพ

เมื่อได้กำหนดวันฌาปนกิจศพโดยติดต่อทางวัดเรียบร้อยแล้ว ศพที่ได้เกียรติยศขอพระราชทานเพลิงได้ เจ้าภาพจะต้องขอรับพระราชทานเพลิง

วันฌาปนกิจศพนั้น ประเพณีไทยไม่นิยมทำในวันศุกร์ และยังมีกำหนดพิเศษอีกที่กล่าวกันง่าย ๆ ว่าข้างขึ้นเผาคู่ ข้างแรมเผาคี่ หมายถึงให้พิจารณาวันทางจันทรคติ ซึ่งนอกจากจะไม่เป็นวันศุกร์แล้ว ถ้าจะเผาศพในข้างขึ้นก็เผาในวันขึ้นค่ำ ที่เป็นเลขคู่ เช่นขึ้น ๒ ค่ำ ๔ ค่ำ ๖ ค่ำ ฯลฯ ถ้าเป็นข้างแรมก็วันที่เป็นเลขคี่ เช่น แรม ๑ ค่ำ ๓ ค่ำ ๕ ค่ำ แต่เรื่องวันคู่-คี่นี้ไม่ถือเคร่งครัดกันแล้ว

การขอรับพระราชทานเพลิงศพข้าราชการกระทรวงใด เจ้าภาพจะต้องแสดงความจำนงไปยังกระทรวงเจ้าสังกัด เว้นแต่ข้าราชการสำนักพระราชวังแสดงความจำนงโดยตรง ในหนังสือแสดงความจำนงจะต้องระบุว่าถึงแก่กรรมด้วยโรคอะไร เมื่อใด จะประกอบการฌาปนกิจที่ใด วันและเวลาใด

สำหรับสถานที่รับพระราชทานเพลิงศพเจ้าภาพต้องติดต่อทางวัดเอง

การขอรับพระราชทานเพลิงศพ ถ้าศพที่อยู่ต่างจังหวัดและกำหนดการกระชั้นเจ้าภาพมีหนังสือแสดงความจำนงขอรับพระราชทานเพลิงศพไปทางเจ้าสังกัดของผู้ถึงแก่กรรมทางจังหวัดได้ คือ ผู้ว่าราชการจังหวัด อธิบดีผู้พิพากษาภาค และผู้บังคับการจังหวัดทหารบก หรือผู้บัญชาการมณฑลทหารบก หรือแม่ทัพภาค

เมื่อกระทรวงต้นสังกัด หรือผู้บังคับบัญชาส่วนจังหวัดได้รับแจ้งความจำนงแล้วก็จะมีหนังสือแจ้งความประสงค์ไปยังสำนักพระราชวัง ซึ่งสำนักพระราชวังจะได้สั่งเจ้าหน้าที่ปฏิบัติตามความประสงค์

เมื่อได้ทำหนังสือแจ้งสำนักพระราชวังแล้ว ก็ถือว่าจะได้รับพระราชทานเพลิงตามกำหนดนั้น เจ้าภาพดำเนินการต่อไปได้

ค่าใช้จ่ายในการรับพระราชทานเพลิงศพมีดังนี้ คือ

๑. ค่าใช้จ่ายทางสุสาน เจ้าภาพจ่ายเองตามที่ตกลงกับทางวัด

๒. ค่าใช้จ่าย ค่าสิ่งของที่สำนักพระราชวังจะต้องใช้ เจ้าภาพจะต้องจ่ายค่าใช้จ่ายให้สำนักพระราชวัง

๓. ค่าใช้จ่ายในการจัดเจ้าหน้าที่และสิ่งของเครื่องใช้อันเป็นเครื่องประกอบเกียรติยศศพ เป็นของพระราชทาน เจ้าภาพไม่ต้องจ่ายค่าใช้จ่ายใด ๆ ทั้งสิ้น

สิ่งของเครื่องใช้ส่วนที่สำนักพระราชวังจัด จะเป็นสิ่งใดบ้างและมากน้อยเพียงใด สุดแต่ระดับเกียรติยศของผู้ถึงแก่กรรม ซึ่งจะประมวลค่าใช้จ่ายให้ทราบดังนี้

ศพชั้นโกศ

ในการรับพระราชทานเพลิงศพผู้ที่ได้รับพระราชทานโกศประกอบศพ เจ้าหน้าที่จะต้องเปลื้องเครื่องสุกำศพก่อนกำหนดวันรับพระราชทานเพลิง

การเปลื้องเครื่องสุกำศพนั้น เป็นการนำสิ่งปฏิกูลภายในโกศ เช่น กระดาษฟางหมอนหนุนนำไปเผาพร้อมกับเผาบุพโพและห่อผ้าให้ศพใหม่ ทั้งนี้ ไม่มีการทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดต่อศพเลย มิได้นำเอาเนื้อศพออกหรืออย่าง-หนึ่งอย่างใดตามที่เข้าใจกัน และเมื่อเปลื้องแล้ว เครื่องปฏิกูลจะได้รวมเผากับบุพโพที่เมรุของวัด ก่อนเผาบุพโพควรมีบังสุกุลเสียก่อน แล้วจุดไฟเผาบุพโพ ค่าเผาบุพโพนี้ทางวัดคิดเงินประมาณ ๒๐๐ บาท

สิ่งของที่สำนักพระราชวังจัดหาไปใช้ในการเปลื้องเครื่องสุกำศพ มี

ผ้าขาว ๘ เมตร

ด้ายดิบ ๑,๒๐๐ กรัม

ผ้าปลาสติค ๕ เมตร

กระดาษฟางพับใหญ่ ๕ พับ

เสื่อหรือผ้าน้ำมัน ๑ ผืน

หีบสำหรับใส่บุพโพ ๑ หีบ (ถ้าเป็นศพที่บรรจุหีบอยู่แล้ว และเปลี่ยนเป็นประกอบโกศก็ใช้หีบเก่าได้)

สิ่งของเครื่องใช้เหล่านี้รวมเป็นเงินประมาณ ๓๒๗ บาท สำนักพระราชวังจะต้องขอรับจากเจ้าภาพ

สิ่งของเครื่องใช้ในการฌาปนกิจ

เครื่องสุมดับกลิ่นกับมะพร้าวแก้ว (สำหรับรดศพก่อนเผาจริง) ราคาประมาณ ๑๒๕ บาท

หยวกลายเครื่องสดแต่งจิตกาธาน เงิน ๒๐๐ บาท

ดอกไม้แผงเครื่องสดแต่งจิตกาธาน เงิน ๑,๒๐๐ บาท

๓ รายการนี้ เจ้าภาพมอบเงินให้สำนักพระราชวัง

เครื่องประกอบเกียรติยศศพที่ได้รับพระราชทาน โดยเจ้าภาพไม่ต้องออกเงินค่าใช้จ่ายทั้งสิ้น คือ

เครื่องขมาศพ

เพลิงหลวง

รถวอประเทียบเชิญศพ

โกศเกียรติยศประกอบศพ

ฉัตรแห่เวียนเมรุ

ปี่ กลองชนะ ประโคมเวลาเวียนเมรุและประโคมเวลารับพระราชทานเพลิง

เจ้าพนักงานปฏิบัติ

พาหนะสำหรับเจ้าพนักงานที่ไปปฏิบัติการศพ

ถ้าศพผู้ที่ได้รับพระราชทานราชอิสริยาภรณ์ปฐมาภรณ์ช้างเผือกขึ้นไป จะได้รับพระราชทานผ้าไตรของหลวงทอดถวายพระบังสุกุลก่อนรับพระราชทานเพลิง ๕ ไตร

ศพที่จะพระราชทานพระบรมราชานุญาตประกอบการรับพระราชทานเพลิงเผาศพที่เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส เจ้าภาพต้องทำหนังสือขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต ยื่นต่อสำนักพระราชวัง ในการรับพระราชทานเพลิงศพที่เมรุนี้ จะต้องเสียค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้นอีก คือ

ค่าน้ำมันสำหรับเผาบุพโพและเผาศพ	๒๐๐ บาท
โกศไม้สำหรับบรรจุศพเผาจริง	๑๘๐ บาท
ค่าอาหารล่วงเวลาสำหรับเจ้าหน้าที่ที่เฝ้าสิ่งของที่นำไปตกแต่งเมรุ ๒ วัน ประมาณ	๓๐๐ บาท
รวมค่าใช้จ่ายในงานรับพระราชทานเพลิงเผาศพประมาณ	๒,๗๗๗ บาท

เพลิงหลวงที่พระราชทานไปเผาศพมี ๒ แบบ คือ ในจังหวัดพระนครและธนบุรีหรือจังหวัดใกล้เคียงที่เจ้าหน้าที่ไป–กลับได้ในวันเดียว เจ้าพนักงานจะได้เชิญเครื่องขมาและไฟหลวงไปเมื่อใกล้กำหนด เพลิงหลวง

ประกอบด้วย โคมเชิญไฟที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงจุดพระราชทานไว้ ข้าวตอก ดอกไม้สด อย่างละ ๑ กะทง ดอกไม้จันทน์ ๑ ช่อ ธูปไม้ระกำ ๑ ดอก เทียน ๑ เล่ม ถ้าเป็นงานพระราชทานเพลิงต่างจังหวัด จะมอบหีบเพลิงให้รับไปมอบผู้เป็นประธานจุด หีบเพลิงประกอบด้วยธูปไม้ระกำ ๒ ดอก เทียน ๒ เล่มดอกไม้จันทน์ ๑ ช่อ และไม้ขีดไฟบรรจุหีบ มีถุงแพรต่วนสีดำหุ้มห่อ

ศพที่อยู่ในเกณฑ์เสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานเพลิง หรือศพไม่อยู่ในเกณฑ์แต่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ เสด็จพระราชดำเนินเป็นกรณีพิเศษ การพระราชทานเพลิงมี ๒ แบบ ตามเกณฑ์เกียรติยศศพ คือเสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปพระราชทานเพลิงบนเมรุ และพระราชทานเพลิงโดยทรงจุดผั้กแค

ถ้าเสด็จพระราชดำเนินขึ้นเมรุ การบังสุกุลก่อนพระราชทานเพลิงก็ทำบนพลับพลา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทอดผ้าไตร พระสงฆ์บังสุกุล หรือสดับปกรณ์แล้วถวายอนุโมทนาถวายอดิเรก เมื่อพระสงฆ์ลงจากพลับพลาแล้วก็เสด็จขึ้นเมรุ

ถ้าพระราชทานเพลิงโดยทรงจุดผั้กแค ก็จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานผ้าไตรให้ผู้สืบสกุลหรือทายาทไปทอดบนเมรุ วิธีปฏิบัติตอนนี้คือ จะมีเจ้าพนักงานและพนักงานเชิญไตรไปพร้อมกับทายาทไปยืนหน้าพลับพลาเฉพาะพระพักตร์ ถวายคำนับพร้อมกันแล้วเจ้าพนักงานจะกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า

ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกหม่อม

ในการพระราชทานเพลิงศพ...........(ชื่อผู้ถึงแก่กรรม)...... ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานผ้าไตร ๕ ไตร และของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถอีก ๕ ไตร มาบำเพ็ญ พระราชกุศลบังสุกุล พระราชทานนั้น.........(ชื่อผู้สืบสกุลหรือทายาท).........ผู้เป็นผู้สืบสกุล (หรือทายาท) จะได้รับพระราชทานเชิญไปทอดถวายพระสงฆ์บังสุกุลตามพระบรมราชูทิศ

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ขอเดชะ

จบคำกราบบังคมทูล ถวายคำนับพร้อมกัน แล้วพนักงานจะเชิญไตรนำทายาทขึ้นสู่เมรุ เมื่อจะทอดไตร ทายาทถวายคำนับก่อน เมื่อทอดและพระบังสุกุลเสร็จ ทายาทลงจากเมรุไปถวายคำนับหน้าที่ประทับ แล้วพนักงานพระราชพิธีจะเชิญพานเครื่องขมาศพไปวางเครื่องขมาที่หน้าศพ ต่อจากนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงจุดผักแคพระราชทานเพลิงศพตามลำดับ

ถ้าเจ้าภาพจะทูนเกล้าฯ ถวายหนังสือ ก็ขึ้นทูนเกล้าฯ ถวายหลังจากพระราชทานเพลิงแล้ว

ในการรับพระราชทานเพลิงที่เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาสถ้าเสด็จพระราชดำเนิน สำนักพระราชวังจะเปิดพลับพลาอิศริยาภรณ์ และจัดที่นั่งเฝ้าฯ ตามระเบียบ การเลี้ยงน้ำผู้มาเฝ้าฯ บน

พลับพลาเป็นหน้าที่สำนักพระราชวัง ส่วนที่อื่นเป็นเรื่องของเจ้าภาพ ถ้าไม่เป็นงานเสด็จพระราชดำเนิน การเลี้ยงน้ำเป็นเรื่องของเจ้าภาพโดยตลอด

ปัจจุบันนี้นิยมเผาจริงต่อไปเลยทีเดียว ไม่รอเปิดไฟจริงเวลากลางคืน เมื่อหมดแขกขึ้นเมรุแล้ว เจ้าหน้าที่จะปิดฉากเมรุและยกศพลงจากจิตกาธานเข้าเตาเผาถ้าเป็นศพโกศ ก่อนยกลงจากจิตกาธาน เจ้าหน้าที่จะเชิญทายาทรดน้ำมะพร้าวแก้วลงบนศพ (ประเพณีรดน้ำมะพร้าวแก้วนี้มีมาแต่โบราณ รดทั้งศพหีบและศพโกศ ถือว่าน้ำมะพร้าวเป็นน้ำบริสุทธิ์ ไม่มีสิ่งอื่นเจือปน จึงใช้อาบศพเป็นครั้งสุดท้ายก่อนที่จะฌาปนกิจ ที่เคยทำกันมาโดยทั่วไปในสมัยก่อนก็ใช้พื้นเผาศพต่อยมะพร้าวให้แตกแล้วรดน้ำมะพร้าวลงบนศพ มะพร้าวแก้วที่สำนักพระราชวังจัดนั้นเป็นมะพร้าวห้าว ปอกเปลือกหมดเหลือแต่เนื้อมะพร้าว เจาะรูตรงตามะพร้าว แล้วห่อผ้าขาว ทายาทเทน้ำมะพร้าวจากรูที่เจาะลงบนศพ ไม่ต้องให้หมดลูกก็ได้)

เมื่อรดน้ำมะพร้าวแก้วแล้ว เจ้าหน้าที่จะยกศพออกจากลองในบรรจุในโกศไม้ (ถ้าเป็นเมรุอื่นนอกจากเมรุหลวงใช้บรรจุหีบ) แล้วนำเข้าเตาเผา ต่อจากนั้นก็เชิญประธานจุดไฟจริง แล้วผู้อื่นขึ้นเผาต่อไป

ต่อจากนั้นเจ้าภาพก็ไปถวายจตุปัจจัยพระที่สวดพระอภิธรรมที่ซ่างเมรุ (พระ ๔ รูปสวดหน้าไฟ) แล้วเป็นเสร็จการ

มีประเพณีที่นิยมทำหลังจากเผาจริงแล้วอีกอย่างหนึ่งคือบังสุกุลหรือสดับปกรณ์กองฟอน ซึ่งไม่จำเป็นต้องทำนัก เมื่อศพไหม้หมดแล้ว

เหลือแต่สุมอัฐิอยู่ เจ้าหน้าที่จะใช้เหล็กยาวต่อออกมาจากกองฟอน เจ้าภาพทอดผ้าลงที่ปลายเหล็ก แล้วพระขึ้นบังสุกุลหรือสดับปกรณ์จะนิมนต์พระกี่รูปก็ได้

งานเก็บอัฐิ

การเก็บอัฐิถ้าเป็นศพหีบจะเก็บในวันรับพระราชทานเพลิงก็ได้ ถ้าเป็นศพโกศก็เก็บในวันรุ่งขึ้น งานเก็บอัฐินี้เป็นงานของเจ้าภาพ หลังจากเก็บอัฐิแล้วจะมีถวายภัตตาหารพระที่บังสุกุลด้วยก็ได้ เรียกว่าถวายภัตตาหารสามหาบ จะถวายให้ฉันที่นั้นก็ได้ หรือจะถวายเป็นสำรับหรือปิ่นโตนำไปฉันที่วัดก็ได้ แต่เดิมสำรับพระนี้มีคนหาบมา จึงเรียกว่าสามหาบ

สิ่งของที่ใช้ในการเก็บอัฐิมี

โกศสำหรับบรรจุอัฐิ

ขันพานรองพร้อม ๑ ชุด

น้ำอบไทยขวดใหญ่ ๑ ขวด ประมาณ	๑๐ บาท
เครื่องทองน้อยสักการะอัฐิ ๑ เครื่อง	๓๐ บาท
ลุ้งใส่อังคาร ๑ ลุ้ง	๔๕ บาท

เงินปลีก

พนักงานพิธีจะแปรอังคารและอัฐิไว้เป็นรูปคน คลุมผ้าไว้ เมื่อถึงเวลาเจ้าภาพจุดธูปเทียนเครื่องทองน้อย แล้วทอดผ้าบังสุกุลบนผ้าที่คลุมอัฐิ พระบังสุกุลทีละรูปจนครบ ๓ รูปแล้วเปิดผ้าคลุม เจ้าภาพพรมน้ำหอม

บนอัฐิแล้วโปรยเงินปลีก ต่อจากนั้นก็เก็บอัฐิส่วนที่ต้องการชุบลงในน้ำหอม แล้วบรรจุโกศ อัฐิที่เหลือพนักงานพิธีจะได้ประมวลรวมกับอังคารบรรจุลุ้ง ต่อไปแล้วเชิญโกศอัฐิและลุ้งอังคารไปตั้งบนที่ที่จัดไว้ ต่อจากนั้นก็ประเคนภัตตาหาร ภายหลังก็เชิญโกศอัฐิไปบรรจุหรือเก็บรักษาไว้ อังคารนำไปบรรจุหรือลอยน้ำตามความประสงค์

การศพตั้งแต่วันถึงแก่กรรมจนรับพระราชทานเพลิง ถ้าเจ้าภาพจะไปติดต่อเจ้าหน้าที่ที่แผนกพระราชพิธี สำนักงานเลขานุการสำนักพระราชวัง ในพระบรมหมาราชวังเจ้าหน้าที่จะชี้แจงรายละเอียด ตลอดจนแนะนำอำนวยความสะดวก ให้ทุกประการ

อนึ่ง สำนักพระราชวังจะไม่ปฏิบัติการศพทุกกรณีในวันที่ตรงกับวันเฉลิมพระชนมพรรษา และวันคล้ายวันเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ

หลักเกณฑ์เทียบเกียรติยศพระราชทานแก่พระศพและศพ พระศพพระราชวงศ์

ชั้น, ยศ	เครื่องเกียรติยศ ที่พระราชทานเมื่อสิ้นชีวิต	เครื่องเกียรติยศที่พระราชทาน เมื่อพระราชทานเพลิง
สมเด็จพระอัครมเหษี สมเด็จพระยุพราช (พระบรมศพ)	น้ำหลวง พระโกศทองใหญ่ มีเศวตฉัตร ๗ ชั้นแขวนเหนือพระโกศ เครื่องสูงหักทองขวางและชุมสายหักทองขวาง มโหรทึก สังข์ แตรงอน แตรฝรั่ง ปี่ กลองชนะ ประโคม เวลารับพระราชทานน้ำสรงพระบรมศพ และประโคมย่ำยามกลางวันกลางคืนตลอด ๑๐๐ วัน พระสงฆ์สดับปกรณ์ พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรมกลางวัน, กลางคืนกำหนด ๑๐๐ วัน ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ๗ วัน ๕๐ วัน และ ๑๐๐ วัน	พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเมื่อออกพระเมรุ กระบวนแห่พระราชอิสริยยศ ราชรถทรงพระโกศพระบรมศพจากที่ประดิษฐานไปยังพระเมรุหลวง พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรมประจำซ่างเมรุ ปี่ กลองชนะ ประโคมย่ำยามที่พระเมรุทุก ๓ ชั่วโมงตลอดคืน เสด็จพระราชดำเนินทรงบำเพ็ญพระราชกุศลที่พระเมรุ เสด็จขึ้นพระเมรุทรงจุดเพลิงพระราชทาน ฉัตรแขวนสุมพระบรมอัฐิบนพระเมรุ

ชั้น, ยศ	เครื่องเกียรติยศ ที่พระราชทานเมื่อสิ้นชีวิต	เครื่องเกียรติยศที่พระราชทาน เมื่อพระราชทานเพลิง
สมเด็จเจ้าฟ้า	น้ำหลวง พระโกศทองน้อยมีเศวตฉัตร ๕ ชั้นแขวนเหนือพระโกศ เครื่องสูงทองแผ่ลวดและชุมสายทองแผ่ลวด สังข์ แตรงอน แตรฝรั่ง ปี่ กลองชนะประโคมเวลารับพระราชทานน้ำสรงพระศพ และประโคมย่ำยามทุก ๓ ชั่วโมง ถึง ๒๔ นาฬิกา ๑๕ วัน พระสงฆ์สดับปกรณ์ พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม กลางวัน, กลางคืน ๑๕ วัน ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ๗ วัน ๕๐ วัน และ ๑๐๐ วัน	พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลออกพระเมรุ กระบวนแห่พระราชอิสริยยศ ราชรถทรงพระโกศพระศพจากที่ประดิษฐาน ไป ยัง พระเมรุหลวง พระ พิธีธรรมสวดพระ อภิธรรมประจำซ่างเมรุ กลองชนะประโคมย่ำยาม ที่พระเมรุทุก ๓ ชั่วโมง ถึง ๒๔ นาฬิกา เสด็จ พระราช ดำเนิน ทรง บำเพ็ญพระราชกุศลที่พระเมรุ เสด็จ ขึ้น พระเมรุ ทรง จุดเพลิงพระราชทาน ฉัตรแขวนสุม พระอัฐิบนพระเมรุ
สมเด็จ พระเจ้าบรมวงศ์	น้ำหลวง พระโกศทองน้อย มีฉัตรขาวลาย	พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลออกพระเมรุ

ชั้น, ยศ	เครื่องเกียรติยศ ที่พระราชทานเมื่อสิ้นชีวิต	เครื่องเกียรติยศที่พระราชทาน เมื่อพระราชทานเพลิง
	ทอง ๕ ชั้นแขวนเหนือพระโกศ เครื่องสูงทองแผ่ลวด สังข์ แตรงอน แตรฝรั่ง บี่ กลองชนะประโคมเวลารับพระราชทาน น้ำสรงพระศพ และประโคมย่ำยามถึง ๒๔ น. พระสงฆ์สดับปกรณ์ พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรมกลางวัน กลางคืน ๑๕ วัน ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ๗ วัน ๕๐ วัน และ ๑๐๐ วัน	ราชรถเชิญ พระโกศ พระศพไปยังพระเมรุหลวง กระบวนพระอิสริยยศแห่พระศพเวียนพระเมรุ พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรมประจำซ่างพระเมรุ สังข์ แตรงอน แตรฝรั่ง บี่ กลองชนะ ประโคมเวลารับพระราชทานเพลิง และประโคมย่ำยามที่พระเมรุจนถึง ๒๔ น. เสด็จพระราชดำเนินทรงบำเพ็ญพระราชกุศลที่พระเมรุ เสด็จขึ้นพระเมรุทรงจุดเพลิงพระราชทาน ฉัตรขาวลายทอง ๕ ชั้นแขวนสุมพระอัฐิบนพระเมรุ

ชั้น, ยศ	เครื่องเกียรติยศ ที่พระราชทานเมื่อสิ้นชีวิต	เครื่องเกียรติยศที่พระราชทาน เมื่อพระราชทานเพลิง
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ	น้ำหลวง พระโกศกุดั่นน้อย มีฉัตรโหมดทอง ๕ ชั้นแขวนเหนือพระโกศ เครื่องสูงทองแผ่ลวด สังข์ แตรงอน แตรฝรั่ง ปี่ กลองชนะประโคมเวลารับ พระราชทานน้ำสรงพระศพ พระสงฆ์สดับปกรณ์ ๑๐ รูป พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรมกลางวัน กลางคืน ๗ วัน ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลงาน ๗ วัน	พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลออกพระเมรุ รถวอพระประเทียบเชิญพระโกศพระศพไปยังพระเมรุหลวง กระบวนพระอิสริยยศแห่พระศพเวียนพระเมรุ พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรมประจำซ่างพระเมรุ สังข์ แตรงอน แตรฝรั่ง ปี่ กลองชนะประโคมเวลารับพระราชทานเพลิง เสด็จพระราชดำเนินทรงบำเพ็ญพระราชกุศลที่พระเมรุ เสด็จขึ้นพระเมรุทรงจุดเพลิงพระราชทาน ฉัตรโหมดทอง ๕ ชั้นแขวนสุมพระอัฐิ

ชั้น, ยศ	เครื่องเกียรติยศ ที่พระราชทานเมื่อสิ้นชีวิต	เครื่องเกียรติยศที่พระราชทาน เมื่อพระราชทานเพลิง
พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระราชวงศ์ที่เป็นสะใภ้หลวงซึ่งได้รับพระราชทานตราทุติยจุลจอมเกล้า	น้ำหลวง พระโกศมณฑป เครื่องสูงทองแผ่ลวด สังข์ แตรงอน แตรฝรั่ง ปี่ กลองชนะ ประโคมเวลารับพระราชทานน้ำสรงพระศพ พระสงฆ์สดับปกรณ์ ๑๐ รูป พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม ๗ คืน ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลงาน ๗ วัน	รถวอพระประเทียบเชิญพระโกศพระศพ เครื่องสูงทองแผ่ลวด ๑ สำรับแห่พระศพเวียนพระเมรุ สังข์ แตรงอน แตรฝรั่ง ปี่ กลองชนะ ประโคมเวลาเวียนพระเมรุและเวลารับพระราชทานเพลิง พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรมประจำซ่างพระเมรุ เสด็จพระราชดำเนินทรงทอดผ้าไตรสดับปกรณ์ เสด็จขึ้นพระเมรุพระราชทานเพลิง
พระวรวงศ์	น้ำหลวง พระโกศราชวงศ์ เครื่องสูงทองแผ่ลวด สังข์ แตรงอน แตรฝรั่ง ปี่ กลอง	รถวอเชิญพระโกศพระศพ เครื่องสูงทองแผ่ลวด ๑ สำรับแห่พระศพเวียนพระเมรุ

ชั้น, ยศ	เครื่องเกียรติยศ ที่พระราชทานเมื่อสิ้นชีวิต	เครื่องเกียรติยศที่พระราชทาน เมื่อพระราชทานเพลิง
	ชนะ ประโคมเวลารับพระราชทานน้ำสรงพระศพ พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม ๗ คืน	สังข์ แตรงอน แตรฝรั่ง บี่ กลองชนะ ประโคมเวลาเวียนพระเมรุ และเวลารับพระราชทานเพลิง เสด็จพระราชดำเนินทรงทอดผ้าไตรสดับปกรณ์ เสด็จขึ้นพระเมรุพระราชทานเพลิง
หม่อมเจ้าที่ได้รับพระราชทานราชอิสริยาภรณ์ประถมาภรณ์มงกุฎไทยขึ้นไป หรือได้รับพระราชทานตราทุติยจุลจอมเกล้าวิเศษ	น้ำหลวง โกศราชวงศ์ เครื่องสูงทองแผ่ลวด แตรงอน แตรฝรั่ง บี่ กลองชนะ ประโคมเวลารับพระราชทานน้ำสรงศพ พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม ๓ คืน	เพลิงหลวง รถวอเชิญโกศศพ เครื่องสูงทองแผ่ลวด ๑ สำรับ แห่เวียนพระเมรุ แตรงอน แตรฝรั่ง บี่ กลองชนะ ประโคมเวลาเวียนพระเมรุและเวลารับพระราชทานเพลิง พระราชทานผ้าไตร ๕ ไตรทอดถวายพระสงฆ์สดับปกรณ์ก่อนพระราชทานเพลิง

ชั้น, ยศ	เครื่องเกียรติยศ ที่พระราชทานเมื่อสิ้นชีวิต	เครื่องเกียรติยศที่พระราชทาน เมื่อพระราชทานเพลิง
		(ถ้าทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ เสด็จ ฯ ไปพระราชทานเพลิง เปลี่ยนเป็นทรงทอดผ้าไตร ๑๐ ไตร สดับปกรณ์บนพลับพลา) ถ้าเสด็จพระราชดำเนิน เสด็จ ฯ ขึ้นเมรุพระราชทานเพลิง
หม่อมเจ้า ทั้งที่ได้รับพระราชทานราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้าหรือที่ไม่ได้รับพระราชทานราชอิสริยาภรณ์	น้ำหลวง หีบทองทึบ ฉัตรเบญจา ๔ คัน ปี่ กลองชนะ ประโคมเวลารับพระราชทานน้ำสรงศพ	เพลิงหลวง รถวอเชิญหีบศพ ฉัตรเบญจา ๑๐ คันแห่เวียนเมรุ ปี่ กลองชนะ ประโคมเวลาแห่เวียนเมรุและเวลารับพระราชทานเพลิง พระราชทานผ้าไตร ๓ ไตรทอดถวายพระสดับปกรณ์ก่อนพระ-ราชทานเพลิง

ชั้น, ยศ	เครื่องเกียรติยศ ที่พระราชทานเมื่อมรณภาพ	เครื่องเกียรติยศที่พระราชทาน เมื่อพระราชทานเพลิง
	พระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์	
สมเด็จพระสังฆราชเจ้า	น้ำหลวง ไตรแพรทรงพระศพ พระโกศทองน้อย มีฉัตรตาดเหลือง ๕ ชั้นแขวนเหนือพระโกศ เครื่องสูงทองแผ่ลวด สังข์ แตรงอน แตรฝรั่ง ปี่ กลองชนะ ประโคมเวลารับพระราชทานน้ำสรงพระศพ และประโคมย่ำยามถึง ๒๔ น. พระสงฆ์สดับปกรณ์ พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม กลางวัน กลางคืน ๑๕ วันทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ๗ วัน ๕๐ วัน และ ๑๐๐ วัน พระราชทาน (แต่งกายเครื่องแบบเต็มยศ)	พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลออกพระเมรุ ราชรถเชิญพระโกศพระศพจากที่ประดิษฐานไปพระเมรุหลวง กระบวนแห่พระอิสริยยศเชิญพระศพ พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรมประจำซ่างพระเมรุ สังข์ แตรงอน แตรฝรั่ง ปี่ กลองชนะประโคมเวลารับพระราชทานเพลิง และประโคมย่ำยามถึง ๒๔ น. เสด็จพระราชดำเนินทรงบำเพ็ญพระราชกุศลที่พระเมรุ เทศน์ สดับปกรณ์ เสด็จขึ้นพระเมรุ ทรงจุดเพลิงพระราชทาน

ชั้น, ยศ	เครื่องเกียรติยศ ที่พระราชทานเมื่อมรณภาพ	เครื่องเกียรติยศที่พระราชทาน เมื่อพระราชทานเพลิง
		ฉัตรตาดเหลือง ๕ ชั้น แขวนสุมพระบรมอัฐิบนพระเมรุ (แต่งกายเครื่องแบบเต็มยศ)
สมเด็จพระสังฆราช	น้ำหลวง ไตรแพรทรงพระศพ พระโกศกุดั่นน้อย มีฉัตรผ้าขาว ๓ ชั้นแขวนเหนือพระโกศเครื่องสูงทองแผ่ลวด สังข์ แตรงอน แตรฝรั่ง ปี่ กลองชนะ ประโคมเวลารับพระราชทานน้ำสรงพระศพ และประ-โคมย่ำยามถึง ๒๔ น. พระพิธีธรรม สวดพระอภิธรรมกลางวัน กลางคืน ๗ วัน ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ๗ วัน ๕๐ วัน และ ๑๐๐ วัน พระราชทาน (แต่งกายเครื่องแบบครึ่งยศ)	พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลออกพระเมรุ ราชรถเชิญพระโกศพระศพ จากที่ประดิษฐานไปพระเมรุหลวง กระบวนแห่พระอิสริยยศเชิญพระศพ พระพิธีธรรม สวดพระอภิธรรมประจำซ่างพระเมรุ สังข์ แตรงอน แตรฝรั่ง ปี่ กลองชนะ ประโคมเวลารับ พระราชทานเพลิงและประโคมย่ำยามถึง ๒๔ น. เสด็จพระราชดำเนินทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ที่พระเมรุเทศน์ สดับปกรณ์ เสด็จขึ้นพระเมรุ ทรงจุดเพลิงพระราชทาน ฉัตรผ้าขาว ๓ ชั้น

ชั้น, ยศ	เครื่องเกียรติยศ ที่พระราชทานเมื่อมรณภาพ	เครื่องเกียรติยศที่พระราชทาน เมื่อพระราชทานเพลิง
		แขวนสุมพระอัฐิบนพระเมรุ (แต่งกายเครื่องแบบเต็มยศ)
สมเด็จพระราชาคณะ	น้ำหลวง ไตรครองถวายสุกำศพ โกศไม้สิบสอง ฉัตรเครื่อง แตรงอน แตรฝรั่ง ปี่ กลองชนะ ๑๐ ประโคม เวลารับ พระ ราชทานน้ำสรงศพ พระพิธีธรรม สวดพระอภิธรรม ๗ คืน ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลงาน ๗ วันพระราชทาน	เพลิงหลวง รถวอ เชิญโกศศพ ฉัตรเครื่อง ๑๐ คัน แห่เวียนเมรุ แตรงอน แตรฝรั่ง ปี่ กลองชนะ ๑๐ ประโคมเวลาเวียนเมรุ และเวลารับพระราชทานเพลิง พระพิธีธรรม สวดพระอภิธรรมประจำซ่างเมรุ พระราชทานผ้าไตร ๕ ไตร ทอดถวายพระสงฆ์บังสุกุลก่อนรับพระราชทานเพลิง (ถ้าเสด็จ พระ ราช ดำเนิน ทรงทอดผ้าไตร ๑๐ ไตร บังสุกุลบนพลับ พลาแล้วเสด็จ ขึ้นเมรุ พระราชทานเพลิง) (แต่งกายเครื่องแบบครึ่งยศ)

ชั้น, ยศ	เครื่องเกียรติยศที่พระราชทานเมื่อมรณภาพ	เครื่องเกียรติยศที่พระราชทานเมื่อพระราชทานเพลิง
พระราชาคณะชั้นเจ้าคณะรอง (หิรัญบัฏ)	น้ำหลวง ไตรครองถวายสุกำศพ โกศแปดเหลี่ยม ฉัตรเบญจา ปี่ กลองชนะ ๑๐ ประโคมเวลารับพระราชทานน้ำสรงศพ พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม ๓ คืน	เพลิงหลวง รถวอเชิญโกศศพ ฉัตรเบญจา๑๐ คัน แห่เวียนเมรุ ปี่ กลองชนะ ๑๐ ประโคม เวลาเวียนเมรุและเวลารับพระราชทานเพลิง พระราชทานผ้าไตร ๕ ไตร ทอดถวายพระสงฆ์บังสุกุลก่อนรับพระราชทานเพลิง (ถ้าเสด็จพระราชดำเนิน ทรงทอดผ้าไตร ๑๐ ไตร บังสุกุลบนพลับพลาแล้วเสด็จขึ้นเมรุพระราชทานเพลิง
พระราชาคณะชั้นธรรม	น้ำหลวง โกศโถ ฉัตรเบญจา ปี่ กลองชนะ ๑๐ ประโคมเวลารับพระราชทานน้ำสรงศพ	เพลิงหลวง รถวอเชิญโกศศพ ฉัตรเบญจา ๑๐ แห่เวียนเมรุ ปี่ กลองชนะ ๑๐ ประโคมเวลาเวียนเมรุและเวลารับพระราชทานเพลิง

ชั้น, ยศ	เครื่องเกียรติยศ ที่พระราชทานเมื่อมรณภาพ	เครื่องเกียรติยศที่พระราชทาน เมื่อพระราชทานเพลิง
พระราชาคณะชั้นเทพ, ราชและพระ-ราชาคณะสามัญ	น้ำหลวง หีบทองทึบ	เพลิงหลวง รถวอเชิญหีบศพ
พระครูสัญญาบัตร	น้ำหลวง หีบเชิงชาย	เพลิงหลวง

ข้าราชการและผู้มีเกียรติ

ชั้น, ยศ	เครื่องเกียรติยศ ที่พระราชทานเมื่อสิ้นชีวิต	เครื่องเกียรติยศ ที่พระราชทาน เมื่อพระราชทานเพลิง
๑. ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ที่ถึงอสัญกรรมขณะดำรงตำแหน่ง ๒. ผู้ที่ได้รับพระราชทานราชอิสริยาภรณ์นพรัตนราชวราภรณ์	น้ำหลวง โกศกุดั่นน้อย ฉัตรเครื่อง แตรงอน แตรฝรั่ง ปี่ กลองชนะ ประโคมเวลารับพระราชทานน้ำอาบศพ และประโคมประจำยาม พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม ๗ วัน ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ๗ วัน ๕๐ วัน และ ๑๐๐ วัน พระราชทาน (แต่งกายเครื่องแบบเต็มยศ)	ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลออกเมรุ ราชรถเชิญศพจากที่ประดิษฐานไปยังเมรุ กระบวนอิสริยยศเชิญศพ พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรมประจำซ่างเมรุ แตรงอน แตรฝรั่ง ปี่ กลองชนะ ประโคมเวลารับพระราชทานเพลิง เสด็จพระราชดำเนิน ทรงทอดผ้าไตรบังสุกุล เสด็จขึ้นเมรุ ทรงจุดเพลิงพระราชทาน (แต่งกายเครื่องแบบเต็มยศ)
ประธานองคมนตรี, นายกรัฐมนตรี, ประธานวุฒิสภา, ประธานสภาผู้แทนราษ-	น้ำหลวง โกศไม้สิบสอง ฉัตรเครื่อง แตรงอน แตรฝรั่ง ปี่ กลองชนะ	รถวอเชิญโกศศพ ฉัตรเครื่อง ๑๐ คันแห่เวียนเมรุ แตรงอน แตรฝรั่ง ปี่ กลองชนะ

ชั้น, ยศ	เครื่องเกียรติยศ ที่พระราชทานเมื่อสิ้นชีวิต	เครื่องเกียรติยศที่พระราชทาน เมื่อพระราชทานเพลิง
ฎรและประธานศาล ฎีกา ซึ่งถึงอนิจกรรม ในขณะดำรงตำ - แหน่ง	๑๐ ประโคมเวลารับพระราชทานน้ำอาบศพ พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม ๗ คืน ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลงาน ๗ วันพระราชทาน (แต่งเครื่องแบบครึ่งยศ)	๑๐ ประโคมเวลาเวียนเมรุและเวลารับพระราชทานเพลิง พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรมประจำซ่างเมรุ เสด็จพระราชดำเนินพระราชทานผ้าไตรให้ทายาททอดถวายพระสงฆ์บังสุกุลที่โกศศพ เสด็จขึ้นเมรุทรงจุดเพลิงพระราชทาน (แต่งกายเครื่องแบบครึ่งยศ)
องคมนตรี ที่ถึงแก่อนิจกรรม ในขณะดำรงตำแหน่ง	น้ำหลวง โกศมณฑป ฉัตรเครื่อง แตรงอน แตรฝรั่ง บี่ กลองชนะ ๑๐ ประโคมเวลารับพระราชทานน้ำอาบศพ พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม ๗ คืน	รถวอเชิญโกศศพ ฉัตรเครื่อง ๑๐ คัน แห่เวียนเมรุ แตรงอน แตรฝรั่ง บี่ กลองชนะ ๑๐ ประโคมเวลาเวียนเมรุ และเวลารับพระราชทานเพลิง พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรมประจำซ่างเมรุ เสด็จพระราชดำเนิน พระราช

ชั้น, ยศ	เครื่องเกียรติยศ ที่พระราชทานเมื่อสิ้นชีวิต	เครื่องเกียรติยศที่พระราชทาน เมื่อพระราชทานเพลิง
	ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลงาน ๗ วัน พระราชทาน	ทานผ้าไตรให้ทายาทเชิญไปทอดถวายพระสงฆ์บังสุกุลที่โกศศพ เสด็จขึ้นเมรุ ทรงจุดเพลิงพระราชทาน (แต่งกายเครื่องแบบครึ่งยศ)
รัฐมนตรีว่าการ และรัฐมนตรีช่วยว่าการซึ่งถึงอนิจกรรมในขณะดำรงตำแหน่ง	โกศไม้สิบสอง นอกนั้นเหมือนเกียรติยศศพองคมนตรี	เหมือนเกียรติยศศพองคมนตรี
เจ้าพระยาชั้นสุพรรณบัฏหรือหิรัญบัฏที่เคยดำรงตำแหน่งเสนาบดี	น้ำหลวง (ถ้าเป็นหม่อมหลวงหม่อมราชวงศ์ พระราชทานโกศมณฑป) โกศไม้สิบสอง ฉัตรเครื่อง แตรงอน แตรฝรั่ง ปี่ กลองชนะ ๑๐ ประโคมเวลารับพระราชทานน้ำอาบศพ พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม	รถวอเชิญโกศศพ ฉัตรเครื่อง ๑๐ คัน แห่เวียนเมรุ แตรงอน แตรฝรั่ง ปี่ กลองชนะ ๑๐ ประโคมเวลาเวียนเมรุ และเวลาพระราชทานเพลิง พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรมประจำซ่างเมรุ เสด็จพระราชดำเนิน พระราชทานผ้าไตรให้ทายาทเชิญไปทอด

ชั้น, ยศ	เครื่องเกียรติยศ ที่พระราชทานเมื่อสิ้นชีวิต	เครื่องเกียรติยศที่พระราชทาน เมื่อพระราชทานเพลิง
	๗ คืน ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลงาน ๗ วัน พระราชทาน	ถวาย พระสงฆ์บังสุกุลที่โกศศพ เสด็จขึ้นเมรุ ทรงจุดเพลิงพระราชทาน (แต่งกายเครื่องแบบครึ่งยศ)
เจ้าพระยาที่ไม่ได้รับพระราชทานสุพรรณบัฏ หรือหิรัญบัฏ, จอมพล, รัฐมนตรีสั่งราชการที่ถึงแก่กรรมในขณะดำรงตำแหน่ง, ผู้ที่ได้รับพระราชทานราชอิสริยาภรณ์ประถมาภรณ์ช้างเผือก, มหาวชิรมงกุฎ และมหาปรมาภรณ์ช้างเผือก	น้ำหลวง โกศแปดเหลี่ยม ฉัตรเบญจา ปี่ กลองชนะ ๑๐ ประโคมเวลารับพระราชทานน้ำอาบศพ พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม ๓ คืน	เพลิงหลวง รถวอเชิญโกศศพ ฉัตรเบญจา ๑๐ คัน แห่เวียนเมรุ ปี่ กลองชนะ ๑๐ ประโคมเวลาเวียนเมรุและเวลารับพระราชทานเพลิง พระราชทานผ้าไตรให้ทอดถวายพระสงฆ์บังสุกุลก่อนรับพระราชทานเพลิง ๕ ไตร (ถ้าเสด็จพระราชดำเนิน พระราชทานผ้าไตรให้ทายาทเชิญไปทอดถวายพระสงฆ์บังสุกุลที่โกศศพ ๑๐ ไตร แล้วทรงจุดผ้ำกแค พระราชทานเพลิงเผาศพ)

ชั้น, ยศ	เครื่องเกียรติยศ ที่พระราชทานเมื่อสิ้นชีวิต	เครื่องเกียรติยศที่พระราชทาน เมื่อพระราชทานเพลิง
ผู้ที่ได้รับพระราชทานราชอิสริยาภรณ์ปฐมจุลจอมเกล้าแต่ไม่ได้ดำรงตำแหน่งหน้าที่ราชการขณะถึงอนิจกรรม	น้ำหลวง โกศแปดเหลี่ยม ฉัตรเบญจา ปี่ กลองชนะ ๑๐ ประโคมเวลารับพระราชทานน้ำอาบศพ พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม ๓ คืน	เพลิงหลวง รถวอเชิญโกศศพ ฉัตรเบญจา ๑๐ คัน แห่เวียนเมรุ ปี่ กลองชนะ ประโคมเวลาเวียนเมรุและเวลารับพระราชทานเพลิง พระราชทานผ้าไตรให้ทอดถวายพระสงฆ์บังสุกุลก่อนรับพระราชทานเพลิง ๕ ไตร (ถ้าเสด็จพระราชดำเนิน พระราชทานผ้าไตรให้ทายาทเชิญไปทอดถวายพระสงฆ์บังสุกุลที่โกศศพ ๑๐ ไตร แล้วทรงจุดผี้กแคพระราชทานเพลงเผาศพ)
๑. รัฐมนตรีที่ถึงแก่กรรมขณะดำรงตำแหน่ง	น้ำหลวง โกศโถ (ถ้าเป็นราชนิกูลหรือราชินีกูลพระราชทานโกศราชินีกูล)	เพลิงหลวง รถวอเชิญศพ ฉัตรเบญจา ๑๐ แห่เวียนเมรุ ปี่ กลองชนะ ประโคมเวลาเวียนเมรุ และเวลารับพระราชทานเพลิง
๒. ผู้ที่ได้รับพระ	ฉัตรเบญจา	

ชั้น, ยศ	เครื่องเกียรติยศ ที่พระราชทานเมื่อสิ้นชีวิต	เครื่องเกียรติยศที่พระราชทาน เมื่อพระราชทานเพลิง
ราชอิสริยาภรณ์ประถมาภรณ์มงกุฎไทย	ปี่ กลองชนะ ประโคมเวลารับพระราชทานน้ำอาบศพ	
บิดามารดาของผู้ดำรงตำแหน่งเสนาบดี, องคมนตรี, นายกรัฐมนตรี, ประธานวุฒิสภา, ประธานสภาผู้แทนราษฎร, ประธานศาลฎีกา, รัฐมนตรีว่าการ และรัฐมนตรีช่วยว่าการ	น้ำหลวง หีบทองลายสลัก ฉัตรเบญจา ๔ คัน ปี่ กลองชนะ ๑๐ ประโคมเวลารับพระราชทานน้ำอาบศพ	เพลิงหลวง รถวอเชิญหีบศพ ฉัตรเบญจา ๑๐ แห่เวียนเมรุ ปี่ กลองชนะ ๑๐ ประโคมเวลาเวียนเมรุและรับพระราชทานเพลิง
สตรีผู้มีเกียรติที่ได้รับพระราชทานราชอิสริยาภรณ์ ทุติยจุลจอมเกล้าวิเศษ	น้ำหลวง โกศแปดเหลี่ยม ฉัตรเบญจา ปี่ กลองชนะ ประโคมเวลารับพระราชทานน้ำอาบศพ พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม	เพลิงหลวง รถวอเชิญโกศศพ ฉัตรเบญจา ๑๐ แห่เวียนเมรุ ปี่ กลองชนะ ประโคมเวลาเวียนเมรุและเวลารับพระราชทานเพลิง

ชั้น, ยศ	เครื่องเกียรติยศ ที่พระราชทานเมื่อสิ้นชีวิต	เครื่องเกียรติยศที่พระราชทาน เมื่อพระราชทานเพลิง
	๓ คืน	พระราชทานผ้าไตรทอดถวายพระสงฆ์บังสุกุลก่อนรับพระราชทานเพลิง ๕ ไตร
ผู้ที่ได้รับพระราชทานตราทุติยจุลจอมเกล้า	น้ำหลวง หีบทองลายสลัก ฉัตรเบญจา ๔ คัน บี่ กลองชนะ ๑๐ ประโคมเวลารับพระราชทานน้ำอาบศพ	เพลิงหลวง รถวอเชิญหีบศพ ฉัตรเบญจา ๑๐ แห่เวียนเมรุ บี่ กลองชนะ ๑๐ ประโคมเวลาแห่เวียนเมรุและเวลารับพระราชทานเพลิง
เจ้าหมื่น พระยาที่มียศชั้นมหาเสวกหรือมหาอำมาตย์ นายพลทหารบก-เรือ-อากาศ และนายพลตำรวจ, ข้าราชการพลเรือนสามัญชั้นพิเศษ, พนักงานเทศบาลพิเศษและผู้ที่ได้รับ	น้ำหลวง หีบทองลายสลัก	เพลิงหลวง รถวอเชิญหีบศพ

ชั้น, ยศ	เครื่องเกียรติยศ ที่พระราชทานเมื่อสิ้นชีวิต	เครื่องเกียรติยศที่พระราชทาน เมื่อพระราชทานเพลิง
พระราชทานราชอิสริยาภรณ์ทวีติยาภรณ์ ทวีติยาภรณ์ช้างเผือก หรือ มงกุฎไทย		
สตรีผู้มีเกียรติที่ได้รับพระราชทานราชอิสริยาภรณ์ตติยจุลจอมเกล้า	น้ำหลวง หีบกุดั่น	เพลิงหลวง
ผู้ได้รับพระราชทานราชอิสริยาภรณ์ตติยจุลจอมเกล้าวิเศษ	น้ำหลวง หีบทองทราย	เพลิงหลวง รถวอเชิญหีบศพ
จมื่น, พระ, พระยา ที่มียศชั้นเสวกหรืออำมาตย์ นายพันทหารบก–เรือ–อากาศ, นายพันตำรวจ ข้าราชการพลเรือน	น้ำหลวง หีบลายก้านแย่ง (ถ้าเป็นราชนิกุล หรือราชินีกุล พระราชทานหีบกุดั่น)	เพลิงหลวง

ชั้น, ยศ	เครื่องเกียรติยศ ที่พระราชทานเมื่อสิ้นชีวิต	เครื่องเกียรติยศที่พระราชทาน เมื่อพระราชทานเพลิง
สามัญชั้นโท, เอก, สมาชิกวุฒิสภาและสภาผู้แทนราษฎรซึ่งถึงแก่กรรมขณะดำรงตำแหน่ง, ผู้ที่ได้รับพระราชทานราชอิสริยาภรณ์จตุรถาภรณ์ช้างเผือก–มงกุฎไทย, ตริตาภรณ์ช้างเผือก-มงกุฎไทย, ตติยจุลจอมเกล้าซึ่งเป็นตราสืบตระกูลและสตรีที่ได้รับพระราชทานราชอิสริยาภรณ์จตุตถจุลจอมเกล้า		

ชั้น, ยศ	เครื่องเกียรติยศ ที่พระราชทานเมื่อสิ้นชีวิต	เครื่องเกียรติยศที่พระราชทาน เมื่อพระราชทานเพลิง
หมื่น, ขุน, หลวง, รองเสวก, รองอำมาตย์, นายร้อยทหารบก–เรือ–อากาศ, นายร้อยตำรวจ, ข้าราชการพลเรือนสามัญ ชั้นตรี, สมาชิกกองอาสารักชาดินแดนตั้งแต่นายหมวดตรี, พนักงานเทศบาลตรี,สมาชิกสภาจังหวัดและสมาชิกสภาเทศบาลที่ถึงแก่กรรมขณะดำรงตำแหน่ง, ผู้ได้รับพระราชทานราชอิสริยาภรณ์เบญจมาภรณ์ช้างเผือก-มงกุฎ	น้ำหลวง หีบเชิงชาย	เพลิงหลวง

ชั้น, ยศ	เครื่องเกียรติยศ ที่พระราชทานเมื่อสิ้นชีวิต	เครื่องเกียรติยศที่พระราชทาน เมื่อพระราชทานเพลิง
ไทย, ตติยานุจุลจอมเกล้า ซึ่งเป็นตราสืบตระกูล หรือผู้ได้รับพระราชทานรัตนาภรณ์รัชกาลปัจจุบัน		

หมายเหตุ การเสด็จพระราชดำเนินขึ้นพระราชทานเพลิงบนเมรุหมายถึงเฉพาะศพที่ได้รับพระบรมราชานุญาตให้รับพระราชทานเพลิงที่เมรุหลวง ถ้าไม่ใช่ที่เมรุหลวงหากทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ เสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานเพลิง ก็ทรงจุดผ้ากแคพระราชทานเพลิง.

บทความที่นำลงในหนังสือนี้เป็นส่วนหนึ่งของบทความที่คุณเจริญสุข ศิลาพันธุ์ หัวหน้ากองวิชาการได้รวบรวมขึ้น และต่อมาท่านผู้รวบรวมได้นำส่วนนี้ลงพิมพ์ในหนังสืออนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ คุณแม่กี ศิลาพันธุ์ ผู้เป็นมารดา เจ้าภาพงานนี้เห็นว่าเป็นบทความที่ทรงคุณค่าในทางวิชาการ จึงได้ขออนุญาตนำมาลงหนังสือนี้ ซึ่งท่านก็ได้อนุญาตด้วยความเต็มใจ จึงขอขอบพระคุณอย่างยิ่งมา ณ ที่นี้ด้วย

หลวงสิทธิประศาสน์

เรียนประวัติการปกครอง

และ

การบริหารงานของไทยใน ๓๐ นาที

เรื่องประวัติหรือวิวัฒนาการการปกครองและการบริหารของไทยนี้ ความจริงท่านทั้งหลายย่อมจะหาอ่านได้จากหนังสือเกี่ยวกับพงศาวดาร ประวัติศาสตร์ และประวัติการปกครองของไทย เพราะได้มีนักประวัติศาสตร์และผู้เชี่ยวชาญได้ทรงนิพนธ์และเขียนเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้มาก ทั้งที่เขียนไว้เป็นรูปเล่มและเป็นบทความลงพิมพ์ในเทศาภิบาล และบางท่านก็เขียนไว้โดยละเอียด แต่ที่ได้นำเรื่องนี้มาเขียนลงในหนังสือเทศาภิบาลนี้อีกก็เพราะได้พิจารณาเห็นว่ากระทรวงมหาดไทยเป็นกระทรวงที่มีหน้าที่และความรับผิดชอบเกี่ยวกับการบริหารงานทางการปกครองโดยตรง การนำเรื่องนี้มาลงย่อมจะเป็นประโยชน์ต่อผู้อ่านทั้งหลายอยู่บ้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้าราชการฝ่ายปกครองหรือผู้ที่อยู่ในวงงานเกี่ยวข้องกับการปกครอง การอ่านประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการปกครองของประเทศไทย ยิ่งถ้าอ่านกันหลาย ๆ ครั้งแล้ว ก็ย่อมจะทำให้เกิดความเข้าใจในรูปการปกครองของไทยที่เป็นมาทุกยุคทุกสมัยยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตาม ขอเรียนว่า เรื่องที่เขียนขึ้นนี้เป็นการย่อประวัติการปกครองและการบริหาร

ของไทยเท่านั้น จึงได้ตั้งหัวข้อเรื่องว่า " เรียนประวัติการปกครองและการบริหารงานของไทยใน ๓๐ นาที "

ประวัติการบริหารงานการปกครองของไทย นักประวัติศาสตร์มักจะเริ่มแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นต้นมา เพราะเป็นสมัยที่ไทยเราได้รวมตัวเป็นปึกแผ่นรวมกันเป็นชาติไทย แต่ความจริงแล้ว ประวัติของชนชาติไทยของเราได้มีมาก่อนสมัยกรุงสุโขทัย หลักฐานอ้างอิงที่เกี่ยวกับเรื่องนี้พอมีอยู่ แต่ที่มีหลักฐานแน่ชัดก็เริ่มมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย ฉะนั้น จะกล่าวถึงประวัติวิวัฒนาการการบริหารงานการปกครองตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นต้นมา และแยกได้เป็น ๔ สมัย คือ

๑. สมัยกรุงสุโขทัย

๒. สมัยกรุงศรีอยุธยา จนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

๓. สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ จนถึงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง

๔. สมัยหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองจนถึงปัจจุบัน

การปกครองของประเทศไทย ตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยจนถึงสมัยก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ เป็นการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจสูงสุดในการปกครอง หลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว จึงได้เปลี่ยนมาเป็นการปกครองระบอบประชาธิปไตยเรื่อยมาจนทุกวันนี้

๑. สมัยกรุงสุโขทัย

การปกครองสมัยกรุงสุโขทัย เริ่มตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. ๑๗๘๑ เป็นต้นมา ทั้งนี้ก็โดยอาศัยหลักศิลาจารึกของพระเจ้าขุนรามคำแหงมหาราชเป็นหลักฐาน

ลักษณะการปกครองในสมัยกรุงสุโขทัยนี้ เป็นการปกครองแบบที่เรียกกันว่า บิดาปกครองบุตร หรือแบบปิตาธิปไตย (Patriarchal or Paternal Government System) กล่าวง่าย ๆ ก็คือ ความสัมพันธ์ในทางปกครองระหว่างกษัตริย์หรือผู้ปกครองกับประชาชน หรือผู้ถูกปกครองเป็นความสัมพันธ์เยี่ยงบิดากับบุตร หรือเหมือนกับพ่อปกครองลูก โดยเหตุนี้ เมื่อเราอ่านประวัติศาสตร์ในสมัยกรุงสุโขทัย เราจะพบว่าพระมหากษัตริย์ได้รับขนานนามว่า "พ่อขุน" หรือ "พ่อเมือง" เช่น พ่อขุนศรีอินทราทิตย์และพ่อขุนรามคำแหงมหาราช และในรัชสมัยของพระเจ้าขุนรามคำแหงมหาราชนี้ ยิ่งเห็นได้ชัดว่าความสัมพันธ์ระหว่างพระองค์กับประชาชนเป็นไปอย่างใกล้ชิดเสมือนญาติในครอบครัวเดียวกัน พระองค์ทรงสั่งสอนอบรมและพิจารณาคำร้องทุกข์ของประชาชนผู้ได้รับความเดือดร้อนด้วยพระองค์เอง ผู้ใดมีความเดือดร้อนอย่างใด ก็ทรงโปรดเกล้าให้ถวายคำร้องทุกข์ต่อพระองค์ได้โดยตรง ดังจะเห็นได้ว่าพระองค์ได้ทรงแขวนกระดิ่งไว้ที่หน้าประตูเมืองเพื่อให้ราษฎรผู้มีทุกข์ร้อนได้มาร้องทุกข์ พระองค์ได้ทรงปฏิบัติราชภารกิจและทรงปกครองประชาชนให้ได้รับความร่มเย็นเป็นสุขโดยทั่วถึงด้วยความยุติธรรม

พระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขสูงสุดของประเทศ อำนาจการปกครองประเทศคือ อำนาจบริหาร อำนาจนิติบัญญัติ และอำนาจตุลาการรวมอยู่ในองค์พระมหากษัตริย์แต่พระองค์เดียว และเป็นเช่นนี้อยู่ตลอดมาจนถึงสมัยเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕ ข้าราชการในสมัยสุโขทัยถือว่าเป็นเครื่องมือของพระมหากษัตริย์ ไม่มีการแยกเป็นข้าราชการประจำและข้าราชการการเมือง และไม่มีการแยกข้าราชการออกเป็นฝ่ายทหารและพลเรือนเพราะเป็นระยะเวลาสร้างชาติ จำเป็นต้องมีการรวมกำลังจากทุกฝ่ายเพื่อช่วยการเสริมสร้างความเจริญและความเป็นปึกแผ่นให้แก่บ้านเมือง ข้าราชการทุกคนจะต้องปฏิบัติหน้าที่ของตนตามที่พระมหากษัตริย์ได้ทรงมอบหมายให้ผู้ใดจะทำงานใด และเหมาะสมกับตำแหน่งหน้าที่ประการใดย่อมขึ้นอยู่กับพระราชวินิจฉัยของพระมหากษัตริย์ ในยามปกติไม่มีศึกสงคราม ทุกคนก็กระทำหน้าที่ของตนเป็นฝ่ายพลเรือน แต่ในยามศึกสงครามก็มีการจัดการปกครองแบบทหาร ทุกคนก็ต้องทำหน้าที่เป็นทหารต่อสู้ป้องกันประเทศ โดยมีองค์พระมหากษัตริย์เป็นจอมทัพ บรรดาเจ้าเมืองกรมการต่าง ๆ และข้าราชการใหญ่น้อย ก็ได้รับแต่งตั้งให้เป็นแม่ทัพนายกองลดหลั่นกันไปตามลำดับ

การบริหารราชการแผ่นดินในสมัยสุโขทัย พอจะกล่าวได้ว่าได้มีการจัดระเบียบการปกครองแบ่งออกเป็นการปกครองราชธานี และการปกครองเมืองพระยามหานคร ซึ่งเป็นหัวเมืองชั้นเอกอยู่ห่างไกลออกไปจากราชธานีหรือพอจะเทียบว่าแบ่งเป็นการปกครองส่วนกลางและส่วนภูมิภาค

หากเราจะเทียบส่วนกลางหมายถึงราชธานี และส่วนภูมิภาคหมายถึงหัวเมืองพระยามหานคร

เมืองราชธานี[๑] ก็คือ เมืองที่เป็นที่ตั้งราชธานี หรือเมืองหลวง และเมืองลูกหลวงที่เรียกว่าเป็นเมืองหน้าด่าน ตั้งอยู่ ๔ ด้านของราชธานี ได้แก่เมืองศรีสัชชนาลัย (ปัจจุบันนี้คือ เมืองสวรรคโลก) อยู่ทางทิศเหนือ เมืองสองแคว (ปัจจุบันนี้คือ จังหวัดพิษณุโลก) อยู่ทางทิศตะวันออก เมืองสระหลวง (ปัจจุบันนี้คือ จังหวัดพิจิตร) อยู่ทางทิศใต้ และเมืองคณฑี (ปัจจุบันนี้คือ จังหวัดกำแพงเพชร) อยู่ทางทิศตะวันตก ระยะห่างกันจากเมืองหน้าด่านหนึ่งถึงอีกเมืองหนึ่ง ถือระยะเวลา การเดินทาง เป็นเกณฑ์ คือ ใช้เวลาเดินเท้าประมาณ ๒ วัน เมืองหลวงหรือเมืองที่ตั้งราชธานี พระมหากษัตริย์ทรงบัญชาการปกครองด้วยพระองค์เอง ส่วนเมืองลูกหลวงหรือเมืองหน้าด่าน ก็ตั้งพระราชโอรสหรือให้เจ้านายที่ไว้วางพระราชหฤทัยไปปกครอง

เมืองพระยามหานคร[๒] มีอยู่เป็นจำนวนมาก ได้แก่เมืองสรรค์บุรี เมืองสุวรรณภูมิ เมืองอู่ทอง เมืองราชบุรี เมืองเพชรบุรี เมืองตะนาวศรี เมืองแพร่ เมืองเพชรบูรณ์ และเมืองศรีเทพ เป็นต้น เนื่องจากเมืองพระยามหานครเหล่านี้เป็นเมืองที่อยู่ห่างไกลจากราชธานี พระมหากษัตริย์จึงได้ทรงแต่งตั้งพระราชวงศ์ หรือ ข้าราชการ ที่สูงศักดิ์ ชั้นพระยามหานครเป็นผู้

---

๑ ดร. ประยูร กาญจนดุล, การปกครองเล่ม ๑ โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. ๒๔๙๐ หน้า ๓๒๔–๓๒๕

๒ ดร. ประยูร กาญจนดุล, การปกครองเล่ม ๑ อ้างแล้ว หน้า ๓๒๕–๓๒๖

ปกครองแทนต่างพระเนตรพระกรรณ มีอำนาจปกครองบังคับบัญชาเด็ดขาดอย่างเป็นผู้ต่างพระองค์

กล่าวโดยรวม ๆ แล้ว การจัดรูปปกครองในสมัยสุโขทัยนี้ เป็นแบบที่เรียกว่า การปกครองแบบเจ้าครองนคร ซึ่งคล้ายกับของแบบประเทศตะวันตกที่เรียกว่า Feudalism

๒. สมัยกรุงศรีอยุธยา

เมื่อกรุงสุโขทัยเสื่อมอำนาจลง กรุงศรีอยุธยาก็เรืองอำนาจขึ้น ในสมัยกรุงศรีอยุธยานี้ ลักษณะการปกครองของไทยก็ได้เปลี่ยนไปจากแบบพ่อปกครองลูก มาเป็นแบบนายกับบ่าว หรือที่เรียกว่า Autocratic Government การที่ลักษณะการปกครองในสมัยกรุงศรีอยุธยาเปลี่ยนไปเป็นแบบนายกับบ่าวเช่นนี้ สันนิษฐานได้ว่า ในสมัยกรุงศรีอยุธยานั้นคนไทยได้อยู่รวมปะปนกับพวกขอมมากขึ้น การอยู่รวมกันเช่นนี้ทำให้ไทยได้มีความใกล้ชิดสนิทสนมกับขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรม และแนวนึกคิดทางการปกครองของพวกขอม ซึ่งได้รับถ่ายทอดมาจากอินเดียโดยตรง และในที่สุด ก็ได้รับเอาประเพณี วัฒนธรรม และ แนวคิด ของพวกขอมบางอย่างมาใช้ในทางปกครอง แต่อย่างไรก็ดี ก็หาได้ทิ้งหลักการปกครองของกรุงสุโขทัยโดยสิ้นเชิงไม่ แต่ได้เอาทั้งสองอย่างมาดัดแปลงให้กลมกลืนกับภาวะความเป็นอยู่ของไทยในสมัยนั้น

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา พระมหากษัตริย์ก็ยังคงเป็นองค์พระประมุขสูงสุดในการใช้อำนาจทั้งสามในทางปกครองบ้านเมือง และด้วยการรับเอา

ประเพณีวัฒนธรรมทางการปกครองของพวกขอมมาใช้ ความเชื่อถือเดิมตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยที่ว่ากษัตริย์เปรียบเสมือนบิดา ก็เปลี่ยนเป็นสมมติเทพ โดยถือว่ากษัตริย์มีเชื้อสายมาจากเทพเจ้า เช่น เป็นพระโพธิสัตว์ พระอิศวร หรือพระนารายณ์แบ่งภาคมาเลี้ยงโลก ซึ่งต่างจากสามัญชน และเชื่อว่าข้าราชการที่รับใช้องค์พระมหากษัตริย์มีฐานะอยู่สูงกว่าประชาชน ด้วยเหตุนี้จึงเห็นได้ว่า มีการใช้ชื่อ "สมเด็จ" เป็นพระนามของพระมหากษัตริย์แทน คำว่า "พ่อขุน" ซึ่งเปลี่ยนเป็นชื่อเรียกตำแหน่งข้าราชการผู้ใหญ่ต่อไป

การจัดระเบียบการปกครองและบริหารงานในตอนต้น ๆ ของสมัยกรุงศรีอยุธยาได้แบ่งข้าราชการพลเรือนออกเป็น ๔ แผนก คือ เวียง วัง คลัง นา ซึ่งเรียกกันว่า "จตุสดมภ์" แต่ละแผนกมีหัวหน้าชั้นเสนาบดีเป็นผู้บังคับบัญชา โดยพระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้ง

- เวียง หรือเมือง มีเสนาบดีที่เรียกว่า ขุนเวียง หรือขุนเมือง เป็นหัวหน้า มีหน้าที่ด้านการปกครองท้องที่ ทำหน้าที่เสมือนผู้รักษาสันติสุข

- วัง มีเสนาบดีที่เรียกว่า ขุนวัง เป็นผู้รับผิดชอบเกี่ยวกับกิจการในราชสำนัก รักษากฎมณเฑียรบาล และทำหน้าที่เป็นเสมือนเจ้ากระทรวงยุติธรรมด้วย

- คลัง มีเสนาบดีที่เรียกว่า ขุนคลัง เป็นผู้รับผิดชอบเกี่ยวกับการค้าขายติดต่อกับต่างประเทศอีกทางหนึ่ง

- นา มีเสนาบดีที่เรียกว่า ขุนนา เป็นผู้รับผิดชอบเกี่ยวกับการดูแลรักษาที่หลวง ตรวจตราการทำไร่นา และเก็บค่านา หรือหางข้าวจาก

ราษฎร จัดรักษาเสบียงอาหาร และยังมีอำนาจพิจารณาคดีเกี่ยวด้วยที่นา โค กระบือ อีกด้วย

ต่อมาในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ คือ ในราว พ.ศ. ๑๙๙๑-๒๐๓๑ ได้ทรงปรับปรุงแก้ไขการจัดระเบียบการปกครองบ้างเล็กน้อย ส่วนหลักการใหญ่ในการจัดระเบียบการปกครองยังคงอยู่ ได้มีการเปลี่ยนชื่อกรมเวียง หรือเมืองเป็นนครบาล กรมวังเป็นธรรมาธิกรณ์ กรมคลังเป็นโกษาธิบดี กรมนาเป็นเกษตราธิบดี เพื่อให้เหมาะสมตรงกับความหมายของงานในหน้าที่ ได้มีการตราและปรับปรุงกฎหมายเกี่ยวกับการปกครองขึ้นอีกหลายครั้ง การกำหนดเทียบศักดินาพลเรือน เทียบศักดินาทหารหัวเมืองก็เกิดขึ้นในสมัยนี้ นอกจากนี้ได้ทรงจัดการปกครองออกเป็นกลาโหมและมหาดไทย แต่ละฝ่ายมีหัวหน้ารับผิดชอบเทียบเท่าอัครมหาเสนาบดี ฝ่ายกลาโหมมีสมุหกลาโหมเป็นหัวหน้าบัญชาการฝ่ายทหาร และฝ่ายมหาดไทยมีสมุหนายกเป็นหัวหน้าบัญชาการฝ่ายพลเรือนและราชการมหาดไทย

ในรัชกาลต่อมาได้มีการแก้ไขการจัดระเบียบการปกครองใหม่ ให้สมุหนายกและสมุหกลาโหมมีอำนาจบังคับบัญชาทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน โดยแบ่งเขตอำนาจการปกครองบังคับบัญชา กล่าวคือ สมุหนายกได้รับมอบหมายให้มีอำนาจบังคับบัญชาทางหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งหมด ส่วนสมุหกลาโหมมีอำนาจบังคับบัญชาในหัวเมืองฝ่ายใต้ และได้แบ่งเอาเมืองที่สมุหกลาโหมเคยบังคับบัญชาไปขึ้นกับกรมท่า คือเสนาบดีพระคลัง แต่ต่อมาก็

ได้กลับคืนมาให้ตามเดิม คงเหลือหัวเมืองบางเมืองที่อยู่บริเวณปากอ่าวยังคงขึ้นกับกรมท่าและเพื่อความสะดวกในการปกครองและบริหารงานตลอดสมัยกรุงศรีอยุธยาได้จัดแบ่งกรมกองต่าง ๆ อันเป็นหน้าที่ฝ่ายพลเรือน ดังนี้

ก. ส่วนกลาง มีสมุหนายกเป็นหัวหน้ารับผิดชอบบังคับบัญชา มีข้าราชการตำแหน่งสำคัญขึ้นอยู่โดยตรง ๔ ตำแหน่ง คือ

๑. มหาดไทยฝ่ายเหนือ
๒. มหาดไทยฝ่ายพลำภัง
๓. มหาดไทยตำรวจภูธร
๔. มหาดไทยตำรวจภูบาล[๑]

ข. การปกครองหัวเมืองต่าง ๆ ได้จัดลำดับความสำคัญของเมืองต่าง ๆ ออกเป็น ๔ คือ ชั้นเอก โท ตรี และจัตวา เมืองชั้นเอกมี ๒ หัวเมือง คือพิษณุโลก และนครศรีธรรมราช เจ้าเมืองมีบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยา เมืองชั้นโทมี ๖ หัวเมือง คือ สวรรคโลก นครราชสีมา สุโขทัย กำแพงเพชร เพชรบูรณ์ และตะนาวศรี เจ้าเมืองชั้นโทมีบรรดาศักดิ์เป็นพระยาหรือออกญาเมืองชั้นตรีซึ่งมีเจ้าเมืองมีบรรดาศักดิ์เป็นพระยาบ้าง ออกญาบ้าง หรือพระบ้าง มีหัวเมือง คือ พิจิตร พิชัย นครสวรรค์ จันทบูรณ์ ไชยา ชุมพร พัทลุง ส่วนเมืองจัตวามีอยู่ ๓๐ หัวเมือง กล่าวโดยกว้าง ๆ เมืองชั้นเอก โท และตรี แต่ละหัวเมืองมีฐานะเหมือนกับมณฑล โดยมีเมืองจัตวาขึ้นอยู่ด้วย[๒] แต่ละหัวเมืองมีการแบ่งราชการออกเป็น ๔ กอง เช่น

---

๑ พระภักดีศรีสุพรรณภูมิ, การปกครองฝ่ายพลเรือน โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น พระนคร พ.ศ. ๒๕๐๕ หน้า ๑๒๑

๒ พระภักดีศรีสุพรรณภูมิ, การปกครองฝ่ายพลเรือน อ้างแล้ว หน้า ๑๒๑

เดียวกับจตุสดมภ์ในเมืองราชธานี คือ เมือง วัง คลัง นา มีหัวหน้าผู้บังคับบัญชาในตำแหน่ง "หลวง" เรียกว่า หลวงเมือง หลวงวัง หลวงคลัง และหลวงนา

นอกจากนี้ ในสมัยกรุงศรีอยุธยายังมีการแบ่งเขตปกครองย่อยไปตามลำดับอีก กล่าวคือ เมืองแบ่งออกเป็นแขวง (เทียบเท่าอำเภอในปัจจุบัน) หัวหน้าของแขวงมีบรรดาศักดิ์เป็น "หมื่น" เรียกว่า "หมื่นแขวง" แขวง (อำเภอ) แบ่งออกเป็นตำบล มีกำนันเป็นหัวหน้าได้รับบรรดาศักดิ์เป็น "พัน" และตำบลแบ่งออกเป็นหมู่บ้าน ซึ่งเป็นหน่วยย่อยที่เล็กที่สุดหัวหน้าหมู่บ้านคือผู้ใหญ่บ้าน

การจัดระเบียบการปกครองและการบริหารในสมัยกรุงศรีอยุธยาได้เป็นอยู่เช่นนี้ ตลอดมาจนถึงตอนต้น รัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ จึงได้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงใหม่

๓. สมัยรัตนโกสินทร์จนถึงก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แห่งกรุงรัตน-โกสินทร์ ได้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงการจัดระเบียบการปกครองและการบริหารราชการเป็นการใหญ่ เรียกว่าเป็นการปฏิรูปงานทางปกครองเลยทีเดียว (Administrative reform) อันเป็นการปูพื้นฐานไปสู่การจัดระเบียบการปกครองสมัยใหม่ ทั้งนี้ เนื่องจากในรัชสมัยของพระองค์ สถานการณ์

และความเจริญของบ้านเมืองและของโลกได้เปลี่ยนแปลงไปมาก ด้วยความไม่เหมาะสมบางประการของการจัดกระทรวง ทบวง กรม และการจัดแบ่งอำนาจหน้าที่ตามธรรมเนียมการปกครองที่มีอยู่ก่อน ซึ่งทำให้เกิดปัญหาต่าง ๆ เกี่ยวกับการปกครองอันนับวันจะมีมากขึ้น ประกอบกับความกดดันที่มีมาจากการเมืองภายนอกของลัทธิอาณานิคม ซึ่งกำลังแผ่ขยายตัวเข้ามาประชิดแดนไทยเกือบทุกด้าน ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงมีนโยบายรวมหัวเมืองต่าง ๆ ให้เข้าเป็นราชอาณาจักรอันหนึ่งอันเดียวอย่างเป็นปึกแผ่นมั่นคง คือเปลี่ยนจากแบบราชาธิราช (Empire) มาเป็นแบบราชอาณาจักร (Kingdom)[๑] และจำเป็นต้องรีบปรับปรุงระเบียบการปกครองและการบริหารของชาติให้เหมาะสมและมีประสิทธิภาพดียิ่งขึ้น เพื่อให้อยู่ในฐานะที่จะสามารถรักษาเอกราชและความเป็นไทของชาติไว้ให้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ ในการนี้ก็จำเป็นจะต้องนำเอาหลักและวิทยาการแผนใหม่ในการบริหารงานแบบตะวันตกบางประการมาใช้ แต่ในระยะเริ่มแรกก็มิได้มีการนำเอามาใช้ในการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงระเบียบการ บริหารงานทั้งหมดโดยทันทีทันใด แต่ทว่าใช้วิธีค่อยทำค่อยไป ได้มีการศึกษาค้นคว้าดูแบบจากต่างประเทศที่เจริญแล้ว แล้วนำมาทดลองปฏิบัติตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๑ จนได้เวลาพอสมควรที่เห็นว่าพอจะนำมาใช้ในการปรับปรุงระเบียบการปกครองและการบริหารงานแล้ว จึงได้ทรงมีประกาศปฏิรูปการปกครองและการบริหารงานเสียใหม่ ดังนั้น เมื่อวันที่ ๑ เมษายน ๒๔๓๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอม

---

๑ จักรกฤษณ์ นรนิติผดุงการ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ กับกระทรวงมหาดไทย โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พระนคร พ.ศ. ๒๕๐๖ หน้า ๗๖—๗๘

เกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้ประกาศจัดตั้งกระทรวงขึ้น ๑๒ กระทรวง มีการแบ่งปันการงานในหน้าที่และความรับผิดชอบของแต่ละกระทรวงให้แน่นอนลงไป และแต่ละกระทรวงให้มีเสนาบดีเป็นหัวหน้ารับผิดชอบ กระทรวงทั้ง ๑๒ กระทรวงที่จัดตั้งขึ้น คือ[๒]

๑. กระทรวงมหาดไทย มีหน้าที่เกี่ยวกับการปกครองและรักษาความสงบเรียบร้อยภายในหัวเมือง

๒. กระทรวงกลาโหม มีหน้าที่ฝ่ายทหารและการป้องกันประเทศ

๓. กระทรวงนครบาล มีหน้าที่เกี่ยวกับการตำรวจ และรักษาความสงบเรียบร้อยในพระนคร

๔. กระทรวงการต่างประเทศ มีหน้าที่เกี่ยวกับกิจการต่างประเทศ

๕. กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ มีหน้าที่เกี่ยวกับการเก็บภาษีอากร รับจ่ายเก็บรักษาเงินของแผ่นดิน

๖. กระทรวงวัง มีหน้าที่เกี่ยวกับกิจการในพระราชวัง และกรมซึ่งใกล้เคียงกับราชการในพระองค์

๗. กระทรวงเกษตรพาณิชยการ มีหน้าที่เกี่ยวกับการเกษตรและการค้าขาย ป่าไม้ แร่

๘. กระทรวงยุติธรรม มีหน้าที่เกี่ยวกับชำระความ อรรถคดี ทั้งแพ่งและอาญา

---

๒ พระภักดีศรีสุพรรณภูมิ การปกครองฝ่ายพลเรือนอ้างแล้ว หน้า ๑๒๒—๑๒๓

๙. กระทรวงโยธาธิการ มีหน้าที่เกี่ยวกับการก่อสร้าง ทำถนน ขุดคลอง การไปรษณีย์ โทรเลข รถไฟ และการช่างทั้งหลาย

๑๐. กระทรวงธรรมการ มีหน้าที่เกี่ยวกับการศึกษา โรงเรียน และการบังคับบัญชาพระสงฆ์

๑๑. กระทรวงมุรธาธร มีหน้าที่เกี่ยวกับการรักษาพระราชลัญจกร รักษาพระราชกำหนดกฎหมาย และหนังสือราชการทั้งปวง

๑๒. กระทรวงยุทธนาธิการ มีหน้าที่เกี่ยวกับการจัดทหารบก ทหารเรือ

แต่ละกระทรวงมีเสนาบดีเป็นหัวหน้าบังคับบัญชา และในการประชุมเสนาบดีของแต่ละกระทรวงเพื่อหารือข้อราชการนั้น พระมหากษัตริย์ทรงเป็นประธานในที่ประชุมกระทรวงต่าง ๆ ที่กล่าวข้างต้นนี้ แต่ละกระทรวงมีกรมกอง ในสังกัดของตนมากน้อยตามความเหมาะสม และได้มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขต่อมาทุกรัชกาล ทั้งนี้ เพื่อความเหมาะสมตามเหตุการณ์ของบ้านเมืองและตามกาลสมัย

สำหรับการปกครองหัวเมืองในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ได้เป็นไปในทำนองเดียวเหมือนกับสมัยกรุงศรีอยุธยา แต่เปลี่ยนเรียกชื่อเสียใหม่ คือ มีการแบ่งการปกครองออกเป็นจังหวัด อำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน และในรัชสมัยของพระองค์นี้ การปกครองหัวเมืองในรูปการแบ่งอำนาจในการปกครองได้ปรากฏเป็นรูปร่างเด่นชัดขึ้น เมื่อได้มีการตราพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ ซึ่งต่อมา

ได้ยกเลิกและประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ พ.ศ. ๒๔๕๗ แทน ซึ่งได้ถือเป็นหลักมาจนกระทั่งทุกวันนี้ จะมีการแก้ไขบ้างก็เพียงบางมาตราเพื่อความเหมาะสมในการปกครองเท่านั้น และได้เปลี่ยนการปกครองหัวเมืองเรียกเป็น การปกครองท้องที่ ตามชื่อพระราชบัญญัติ

อนึ่ง ตั้งแต่รัชสมัยของรัชกาลที่ ๕ เรื่อยมาจนถึงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองมาเป็นระบอบประชาธิปไตยโดยรัฐธรรมนูญ ได้ทรงดำริจัดตั้งมณฑลและภาคขึ้นโดยรวมหลาย ๆ จังหวัดขึ้นเป็นมณฑล มีข้าหลวงใหญ่หรือข้าหลวงเทศาภิบาลเป็นผู้ปกครอง ขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์ และต่อมาได้โอนมาขึ้นอยู่ในสังกัดกระทรวงมหาดไทย ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๙ และในปี พ.ศ. ๒๔๕๘ ในรัชสมัยรัชกาลที่ ๖ ได้มีการจัดตั้งภาคขึ้นหลาย ๆ มณฑลรวมกันเป็นภาค และมีอยู่ ๔ ภาค คือ ภาคพายัพ ภาคปักษ์ใต้ภาคอีสาน และภาคตะวันตก มีอุปราชซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์หรือข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เป็นผู้ปกครอง ขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์ แต่การจัดรูปการปกครองโดยมีภาคนี้ ได้นำมาใช้เพียง ๑๐ ปีเท่านั้น และได้ถูกยกเลิกไปเมื่อวันที่ ๓๑ มีนาคม ๒๔๖๘[๑] คงเหลือแต่มณฑล และให้มณฑลต่าง ๆ นี้มาขึ้นกับกระทรวงมหาดไทยในปี ๒๔๖๙ ดังที่กล่าวมาแล้ว สำหรับจำนวนมณฑลนี้มิได้มีจำนวนแน่นอน คงเพิ่มลดกันตลอดมาเพื่อความสะดวกและเหมาะสมในการปกครอง จนในที่สุดใน พ.ศ. ๒๔๗๔ ก่อนการเปลี่ยนแปลง การปกครองคงเหลือเพียง ๑๐ มณฑล และได้ยกเลิกไปหลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว

---

๑ พระภักดีศรีสุพรรณภูมิ การปกครองฝ่ายพลเรือน อ้างแล้ว หน้า ๑๒๖

การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอีกประการหนึ่งในประวัติการปกครอง-ของไทยก็คือ ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้มีการเลิกทาส ซึ่งได้มีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา และการเลิกทาสนี้ถือว่าเป็นพระราชกรณียกิจที่สำคัญยิ่งอันหนึ่งของพระองค์ทีเดียว

๔. สมัยหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ จนถึงปัจจุบัน

ระบอบการปกครองประเทศไทยตั้งแต่ต้นมาเป็นการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (Absolute Monarchy) แม้จะมีลักษณะการจัดระเบียบการปกครองและบริหารภายในไปในลักษณะที่แตกต่างกันตามกาลสมัยก็ตามหลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ แล้ว ระบอบ การ ปกครอง ก็ ได้ เปลี่ยน มา เป็น ระบอบ ประชาธิปไตย โดยรัฐธรรมนูญ หรือปรมิตาญาสิทธิราชย์ (Constitutional or Limied Monarcthy) ซึ่งหมายความว่า การปกครองโดยมีองค์พระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นประมุข ของชาติ อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญอัน เป็น กฎหมาย สูงสุด ของชาติ พระมหากษัตริย์ทรงใช้อำนาจทั้ง ๓ คือ อำนาจนิติบัญญัติ บริหาร และตุลาการ โดยทางสภาผู้แทนราษฎรทางคณะรัฐมนตรีและทางศาลตามลำดับ

การจัดระเบียบการปกครอง และการบริหารงานของประเทศที่เป็นหลักสำคัญ ตลอดทั้งสิทธิหน้าที่ของประชาชน ได้ถูกกำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญ ส่วนการบริหารราชการ (Public Administration) นั้น ได้แบ่งออกเป็นกระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ มีความรับผิดชอบบริหารงานในขอบเขตอำนาจหน้าที่ตามที่ได้กำหนดไว้ตามพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการ-

แผ่นดินและกฎหมายอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง นับตั้งแต่ได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นต้นมา ได้มีการปรับปรุงกระทรวงทบวงกรมกันอยู่เสมอ ทั้งนี้เพื่อความเหมาะสมและเพื่อให้บังเกิดประสิทธิภาพในการปกครองและบริหารงาน ซึ่งปัจจุบันมีกระทรวงที่รับผิดชอบการบริหารงานของประเทศอยู่ ๑๓ กระทรวง ซึ่งผู้อ่านทุกท่านคงทราบดีแล้ว จึงไม่ขอนำมากล่าว ณ ที่นี้ แต่ละกระทรวงก็มี กรม กอง ขึ้นอยู่ในสังกัดตามความเหมาะสม นอกจากนี้ก็มี สถาบันทางการเมืองและการบริหารงานของรัฐอีกมาก ที่รัฐบาลได้จัดตั้งขึ้นเพื่อความเหมาะสมในทางปกครอง และบริหารงานตามการขยายตัวของหน้าที่ของรัฐที่เป็นอยู่

ปัจจุบันนี้การจัดระเบียบการบริหารงานทางการปกครองของประเทศได้แบ่งลักษณะการปกครองออกเป็น ๓ ส่วน คือ

๑. ส่วนกลาง คือ กระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ และส่วนราชการอื่นที่เทียบเท่า

๒. ส่วนภูมิภาค ได้แก่จังหวัด อำเภอ ตำบลและหมู่บ้านซึ่งเป็นการปกครองในรูปการแบ่งอำนาจในทางปกครอง (deconcentration)

๓. ส่วนท้องถิ่น ได้แก่เทศบาล สุขาภิบาล องค์การบริหารส่วนจังหวัด และองค์การบริหารส่วนตำบล และสภาตำบล ซึ่งเป็นการปกครองท้องถิ่นในรูปการกระจายอำนาจในทางปกครอง (decentratization) องค์การปกครองท้องถิ่นทุกรูปได้ถูกจัดตั้งโดยอาศัยอำนาจกฎหมาย และมีอำนาจหน้าที่ตามที่กฎหมายที่เกี่ยวข้องได้กำหนดไว้ และมีฐานะเป็นนิติบุคคล เว้นแต่ในรูปสภาตำบลได้จัดตั้งขึ้น โดยคำสั่งของกระทรวงมหาดไทย ที่

๒๒๒/๒๔๙๙ ลงวันที่ ๘ มีนาคม ๒๔๙๙ และที่ ๒๗๕/๒๕๐๙ ลงวันที่ ๑ มีนาคม ๒๕๐๙

แม้ในปัจจุบันนี้ยังมีการร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่อยู่ก็ตาม แต่เราก็ยังมีธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรใช้เป็นการชั่วคราวในระหว่างที่ร่างรัฐธรรมนูญใหม่นี้ และเป็นที่เชื่อว่าในไม่ช้าเราจะมีรัฐธรรมนูญใหม่ที่เหมาะสมใช้ในการปกครองประเทศในระบอบประชาธิปไตยโดยสมบูรณ์ต่อไป

ที่กล่าวมานี้เป็นเพียงวิวัฒนาการโดยย่อของลักษณะการจัดระ-เบียบการปกครองและการบริหารของไทยเรา มีข้อที่น่าสังเกตอยู่อย่างหนึ่งก็คือการปกครองของไทยเราที่มีมาจนบัดนี้ เป็นเวลาไม่น้อยกว่า ๗๐๐ ปี แม้เราจะได้มีการเปลี่ยนแปลงเพื่อความเหมาะสมตามกาลสมัย เพราะการปกครองไม่ว่าในยุคใดสมัยใด ย่อมไม่หยุดนิ่ง ย่อมมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้เหมาะสมกับสภาวะการทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอแต่มีสถาบันทางการปกครองที่สูงสุดอยู่สถาบันหนึ่งซึ่งไม่มีการเปลี่ยนแปลงตามไปด้วยเลย สถาบันนี้คือ สถาบันขององค์พระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นองค์พระประมุขของชาติ และสถาบันนี้จะคงอยู่คู่กับการปกครองในระบอบประชาธิปไตยของประเทศไทยต่อไป.

การบริหารราชการส่วนภูมิภาคและส่วนท้องถิ่นของประเทศไทย

บทความเรื่อง "การบริหารราชการส่านภูมิภาคและส่วนท้องถิ่นของประเทศไทย" นี้ ได้เรียบเรียงขึ้นเป็นบทความสั้น ๆ เพื่อเป็นแนวความรู้ของประชาชนผู้สนใจ ฉะนั้น บทความนี้ จึงกล่าวเฉพาะหลักสำคัญ ๆ ที่ควรทราบ สำหรับรายละเอียดนั้นได้มีผู้เรียบเรียงขึ้นไว้เป็นตำราเพื่อการศึกษาอยู่มากพอที่จะหาซื้อมาอ่านได้ นอกจากนี้อาจจะศึกษาค้นคว้าได้จากตัวบทกฎหมายและระเบียบต่าง ๆ เกี่ยวกับเรื่องนี้ได้ อย่างไรก็ตาม บทความนี้คงจะอำนวยประโยชน์แก่ท่านผู้อ่านได้ไม่มากก็น้อย อนึ่ง ตัวเลขสถิติบางอย่างที่ปรากฏอยู่ในบทความนี้ อาจจะมีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขไปบ้างแล้วก็ได้ ซึ่งต้องขออภัยต่อท่านผู้อ่านมา ณ ที่นี้ด้วย

ก. ระเบียบบริหารราชการส่วนภูมิภาค

ราชการส่วนภูมิภาค หมายถึงราชการของกระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ ซึ่งได้แบ่งแยกออกไปดำเนินการจัดทำตามเขตการปกครองนั้น ๆ โดยมีเจ้าหน้าที่ของราชการส่วนกลาง ซึ่งได้รับการแต่งตั้งออกไปประจำตามเขตการปกครองต่าง ๆ ในส่วนภูมิภาค เพื่อบริหารราชการภายใต้การบังคับบัญชาของราชการส่วนกลางโดยมีการติดต่อกันอย่างใกล้ชิด กล่าวง่าย ๆ ก็คือ ราชการบริหารส่วนภูมิภาคหมายถึงการแบ่งอำนาจทางปกครองและ

การบริหารจากส่วนกลางไปให้ท้องที่ที่เป็นภูมิภาคนั่นเอง ปัจจุบันราชการส่วนภูมิภาคมีเพียง ๒ รูป คือ จังหวัดและอำเภอ

ลักษณะทั่วไปของราชการส่วนภูมิภาค

๑. การปกครองแบบราชการส่วนภูมิภาคเป็นการแบ่งอำนาจการปกครองจากส่วนกลาง ให้แก่ผู้แทนของราชการบริหารส่วนกลางซึ่งประจำอยู่ในส่วนภูมิภาค มิใช่เป็นการกระจายอำนาจการปกครอง

๒. เจ้าหน้าที่ในส่วนภูมิภาคยังอยู่ใต้อำนาจบังคับบัญชาของส่วนกลาง โดยเฉพาะในเรื่องการแต่งตั้งถอดถอน มีวินัยเป็นเครื่องบังคับและผู้มีอำนาจบังคับบัญชามีความรับผิดชอบในราชการที่ผู้ใต้บังคับบัญชาปฏิบัติไปตามคำสั่งของตนทุกประการ

๓. ราชการส่วนภูมิภาคได้รับมอบอำนาจในการวินิจฉัยสั่งการเฉพาะบางเรื่องบางประการเท่านั้น และราชการส่วนกลางย่อมมีอำนาจในอันที่จะเปลี่ยนแปลงแก้ไขคำวินิจฉัยสั่งการของส่วนภูมิภาคได้ คือผู้มีอำนาจสั่งการขั้นสุดท้ายนั้นคือราชการบริหารส่วนกลางนั่นเอง

ประโยชน์ของการแบ่งอำนาจให้แก่ส่วนภูมิภาค

๑. เป็นก้าวแรกที่จะนำไปสู่ระบอบกระจายอำนาจ เพราะเจ้าหน้าที่ที่ออกไปประจำยังส่วนภูมิภาคย่อมมีจิตใจผูกพันต่อท้องถิ่นมากขึ้น มีการรักษาผลประโยชน์ของท้องถิ่น ทำให้เกิดความคุ้นเคยต่อการปกครองตนเองดีขึ้น

๒. ทำให้งานเสร็จรวดเร็วขึ้น โดยเฉพาะงานที่ส่วนภูมิภาคได้รับแบ่งอำนาจจากส่วนกลางมาวินิจฉัยสั่งการได้เอง ไม่ต้องเสนอส่วนกลางทุกเรื่องไป

๓. เหมาะสมแก่ประเทศที่ประชาชนยังมีความรู้เกี่ยวกับการปกครองตนเองน้อย ซึ่งถ้ามอบอำนาจให้ไปปกครองตนเองแล้วอาจจะเกิดผลร้ายแก่ประเทศชาติ ดังนั้นเจ้าหน้าที่ส่วนภูมิภาคจะเป็นตัวอย่างในการปกครองตนเอง และเหมาะแก่การดัดแปลงให้ประชาชนมีส่วนในการปกครองมากขึ้นทีละน้อยเช่น การปกครองแบบสุขาภิบาล ซึ่งเป็นการปกครองแบบผสมโดยให้ประชาชนเข้ามีส่วนในการบริหารงานร่วมกับข้าราชการ

จังหวัด (๗๑ จังหวัด)

จังหวัดเป็นหน่วยการปกครองส่วนภูมิภาคที่ใหญ่ที่สุด ประกอบขึ้นด้วยอำเภอหลาย ๆ อำเภอ มีฐานะเป็นนิติบุคคล การตั้ง ยุบ และเปลี่ยนแปลงเขตจังหวัดต้องตราเป็นพระราชบัญญัติ

จังหวัดหนึ่งมีผู้ว่าราชการจังหวัดคนหนึ่ง เป็นผู้บังคับบัญชาข้าราชการฝ่ายบริหารในเขตจังหวัด และรับผิดชอบในราชการของจังหวัดและอำเภอ ผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นข้าราชการสังกัดกระทรวงมหาดไทย

บางจังหวัดอาจมีรองผู้ว่าราชการจังหวัด หรือผู้ช่วยผู้ว่าราชการจังหวัดก็ได้ ผู้ว่าราชการจังหวัดมีที่ปรึกษาในการบริหารราชการแผ่นดินเรียกว่าคณะกรมการจังหวัด ประกอบด้วยรองผู้ว่าราชการจังหวัด หรือผู้ช่วยผู้ว่าราชการจังหวัด ปลัดจังหวัด และหัวหน้าส่วนราชการจังหวัดซึ่งกระทรวง

ทบวงกรมต่าง ๆ ส่งมาประจำ ผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นประธานกรรมการโดยตำแหน่ง

ข้อสังเกตเกี่ยวแก่คณะกรมการจังหวัด

๑. ผู้ว่าราชการจังหวัดคนเดียวเท่านั้นที่รับผิดชอบในการบริหารราชการแผ่นดิน และการปกครองบังคับบัญชาข้าราชการ

๒. คณะกรมการจังหวัดทั้งคณะจึงมีฐานะเป็นที่ปรึกษาและช่วยเหลือผู้ว่าราชการจังหวัดในการบริหารราชการแผ่นดิน

๓. กรมการแต่ละคนมีฐานะเป็นหัวหน้าส่วนราชการประจำจังหวัด มีหน้าที่ช่วยผู้ว่าราชการจังหวัดปฏิบัติราชการเฉพาะส่วนนั้น แต่ถ้ากฎหมายมิได้บัญญัติไว้เป็นอย่างอื่น ผู้ว่าราชการจังหวัดอาจมอบอำนาจในการสั่ง การอนุญาต การให้อนุมัติหรือการปฏิบัติราชการตามกฎหมาย โดยทำเป็นหนังสือให้หัวหน้าส่วนราชการประจำจังหวัดทำการแทนในนามของผู้ว่าราชการจังหวัดก็ได้

๔. การที่จะทราบว่าข้าราชการตำแหน่งใดเป็นหัวหน้าส่วนราชการประจำจังหวัดหรือไม่ ต้องดูพระราชกฤษฎีกาแบ่งส่วนราชการของกรมนั้น ๆ ว่ากำหนดให้ตำแหน่งนั้น ๆ เป็นราชการบริหารส่วนภูมิภาคหรือไม่ เพราะราชการบริหารส่วนกลางอาจมีสำนักงานประจำตามจังหวัดต่าง ๆ ก็ไม่ เช่นสำนักงานป่าไม้เขต สำนักงานแขวงการทางของกรมทางหลวง หรือสำนักงานสถิติจังหวัด ซึ่งไม่ถือว่าเป็นราชการบริหารส่วนภูมิภาค

อำนาจและหน้าที่ของผู้ว่าราชการจังหวัด

ผู้ว่าราชการจังหวัดมีหน้าที่บริหารราชการแผ่นดินในจังหวัดดังนี้

๑. บริหารราชการตามกฎหมายและระเบียบแบบแผน

๒. บริหารราชการตามที่คณะรัฐมนตรี สำนักนายกรัฐมนตรี กระทรวง ทบวง และกรมมอบหมาย

๓. บริหารราชการตามคำแนะนำชี้แจงของผู้ตรวจราชการ ในเมื่อไม่ขัดต่อกฎหมาย ระเบียบแบบแผน คำสั่งหรือคำวินิจฉัยขอคณะรัฐมนตรี สำนักนายกรัฐมนตรี กระทรวง ทบวง และกรม

๔. ควบคุมดูแลราชการแผ่นดิน อันเป็นอำนาจหน้าที่ของรัฐบาล ซึ่งเจ้าหน้าที่ต่างๆ ของรัฐบาลในจังหวัดนั้นปฏิบัติ

ในการนี้ให้มีอำนาจหน้าที่ตรวจ แนะนำ ชี้แจง และสั่งให้เจ้าหน้าที่ในจังหวัดนั้นปฏิบัติให้เป็นไปตามกฎหมาย ระเบียบแบบแผน คำสั่งและคำวินิจฉัยของคณะรัฐมนตรี ฯลฯ

๕. ควบคุมดูแลราชการบริหารส่วนท้องถิ่นในจังหวัดนั้นตามกฎหมาย

ส่วนราชการของจังหวัด

๑. สำนักงานจังหวัด มีหน้าที่เกี่ยวกับราชการทั่วไปของจังหวัดนั้น มีผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นผู้ปกครองบังคับบัญชาข้าราชการและรับผิดชอบ

๒. ส่วนต่างๆ ซึ่งกระทรวงทบวงกรมได้ตั้งขึ้น มีหน้าที่เกี่ยวกับราชการของกระทรวงทบวงกรมนั้นๆ มีหัวหน้าส่วนราชการประจำจังหวัดเป็นผู้ปกครองบังคับบัญชารับผิดชอบ

อำเภอ (๕๓๐ อำเภอ และ ๓๒ กิ่งอำเภอ)

อำเภอเป็นหน่วยราชการบริหารส่วนภูมิภาครองจากจังหวัด แต่ไม่มีฐานะเป็นนิติบุคคลเหมือนจังหวัด การตั้ง ยุบ และเปลี่ยนแปลงเขตอำเภอให้ตราเป็นพระราชกฤษฎีกา

นายอำเภอ อำเภอหนึ่งมีนายอำเภอคนหนึ่งเป็นผู้ปกครองบังคับบัญชาข้าราชการในอำเภอและรับผิดชอบราชการของอำเภอ

อำนาจหน้าที่ของนายอำเภอ

ตาม พ.ร.บ. ระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน นายอำเภอมีอำนาจหน้าที่ดังต่อไปนี้

๑. บริหารราชการแผ่นดินตามกฎหมายและระเบียบแบบแผน และมีพิเศษอยู่ประการหนึ่ง คือ ถ้ากฎหมายใดมิได้บัญญัติว่า การปฏิบัติตามกฎหมายนั้นเป็นหน้าที่ของผู้ใดโดยเฉพาะให้พึงเข้าใจว่า เป็นหน้าที่ของนายอำเภอจะต้องรักษาการให้เป็นไปตามกฎหมายนั้นด้วย

๒. บริหารราชการตามคำสั่ง คำแนะนำชี้แจงของผู้ว่าราชการจังหวัดและของผู้มีหน้าที่ตรวจราชการอื่นๆ

๓. ควบคุมดูแลราชการบริหารส่วนท้องถิ่นในอำเภอนั้นตามกฎหมาย

นอกจากนี้ตาม พ.ร.บ. ลักษณะปกครองท้องที่ พ.ศ. ๒๔๕๗ นายอำเภอยังมีหน้าที่ที่สำคัญดังต่อไปนี้

๑. การปกครองท้องที่ ซึ่งเป็นอำนาจเช่นเดียวกับกำนัน ผู้ใหญ่บ้านและอำนาจอื่น ๆ

๒. การป้องกันภยันตรายของราษฎรและรักษาความสงบในท้องที่

๓. เป็นเจ้าพนักงานในความอาญาและการเปรียบเทียบคดีแพ่ง

๔. การป้องกันโรคร้าย

๕. การบำรุงอาชีพและการคมนาคม

๖. การบำรุงการศึกษา

๗. การเก็บภาษีอากร

นอกจากนี้ในกรณีที่ไม่มีกฎหมายระบุว่าเป็นหน้าที่ของผู้ใด ให้พึงเข้าใจว่าเป็นหน้าที่ของนายอำเภอปฏิบัติ

ข้อสังเกตเกี่ยวกับราชการบริหารส่วนภูมิภาคระดับอำเภอ

๑. การจัดระบบราชการของอำเภอดำเนินไปตามการจัดระเบียบราชการของจังหวัด

๒. การปกครองท้องที่ คือการปกครองในระดับกิ่งอำเภอ ตำบลและหมู่บ้าน มิใช่ราชการบริหารส่วนภูมิภาค เพราะมิได้ปไรากฏในพระราช

บัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน พ.ศ. ๒๔๙๕ แต่จำเป็นต้องศึกษา พ.ร.บ. ลักษณะบกครองท้องที่ พ.ศ. ๒๔๕๗ โดยละเอียด เนื่องจากมีข้อความเกี่ยวข้องกัน

พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่

ดังได้กล่าวแล้วว่า การปกครองส่วนภูมิภาคนั้นมีเพียงสองระดับเท่านั้น คือ จังหวัด และอำเภอ และการจัดการปกครองอำเภอนอกจากที่บัญญัติไว้ในพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดินแล้ว ให้เป็นไปตามกฎหมายว่าด้วยการปกครองท้องที่ ซึ่งกฎหมายนี้ได้บัญญัติขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อ ร.ศ. ๑๑๖ หรือ พ.ศ. ๒๔๔๐ ในรัชสมัยพระบิยมหาราช แล้วได้มีการปรับปรุงแก้ไขอีกครั้ง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ ในรัชสมัยพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและเรียกชื่อว่า "พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่พระพุทธศักราช ๒๔๕๗" ใช้กันต่อมาจนกระทั่งถึงปัจจุบันนี้ โดยมีการแก้ไขเพียง ๓ ครั้ง แต่หลักการใหญ่ ๆ มิได้มีการแก้ไขเปลี่ยนแปลงแต่อย่างใด กฎหมายฉบับนี้มีขอบเขตกว้างขวาง รวมวิธีการปฏิบัติต่าง ๆ ซึ่งเพิ่งจะตื่นตัวในปัจจุบัน เช่น การประชาสงเคราะห์เอาไว้ด้วย การปกครองท้องที่นั้นกล่าวง่าย ๆ คือ ระบบกำนันผู้ใหญ่บ้านซึ่งมีสาระสำคัญดังนี้

หมู่บ้าน (๔๕,๑๑๐ หมู่บ้าน)

การปกครองหมู่บ้าน ในชุมนุมชนใดมีประชากรตั้งแต่ ๒๐๐ คนขึ้นไป ให้ตั้งขึ้นเป็นหมู่บ้านหนึ่ง แต่ในเขตที่เปล่าเปลี่ยวจะกำหนด

บ้าน ๕ หลัง ขึ้นเป็นหมู่บ้านก็ได้ เมื่อมีหมู่บ้านแล้วก็ต้องมีผู้ใหญ่บ้านคนหนึ่ง และผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านอีกไม่ต่ำกว่า ๒ คน ผู้ใหญ่บ้านนั้นต้องเป็นชายไทยเจ้าของบ้าน และมีคุณสมบัติอื่นๆ อีกพอสมควร เมื่อประชาชนในหมู่บ้านนั้นได้เลือกใครเป็นผู้ใหญ่บ้านแล้ว ก็เป็นไปจนตาย หรือราษฎรไม่ต่ำกว่ากึ่งหนึ่งขอให้ออก หรือผู้ว่าราชการจังหวัดสั่งให้ออกเพราะบกพร่องหรือหย่อนสมรรถภาพ ส่วนผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านนั้น กำนันกับผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้คัดเลือกขึ้นมาและอยู่ในตำแหน่งได้คราวละ ๕ ปี ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านมี ๒ ประเภท คือ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านฝ่ายปกครองและผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านฝ่ายรักษาความสงบ แต่หมู่บ้านใดจะมีตำแหน่งผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านฝ่ายรักษาความสงบได้ก็ต่อเมื่อผู้ว่าราชการจังหวัดเห็นสมควรให้มีได้

ผู้ใหญ่บ้านนั้นมีอำนาจหน้าที่ในทางปกครองและรักษาความสงบเรียบร้อยของราษฎร เป็นสื่อกลางระหว่างรัฐบาลกับประชาชนและเป็นเจ้าพนักงานจับกุมผู้กระทำผิดกฎหมายส่งกำนัน ผู้ใหญ่บ้านได้รับเงินเดือนจากทางราชการเป็นเงินเล็กน้อย (แต่มิใช่รับจากงบประมาณประเภทเงินเดือน) และน้อยกว่ากำนัน ส่วนผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านฝ่ายรักษาความสงบจะได้รับเงินเดือนตอบแทนเป็นรายเดือน ซึ่งเป็นจำนวนเล็กน้อยมาก งานของผู้ใหญ่บ้านและผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านจึงเป็นงานที่เสียสละมาก

นอกจากนี้ ในหมู่บ้านหนึ่งให้มีคณะกรรมการหมู่บ้านขึ้นคณะหนึ่งประกอบด้วยผู้ใหญ่บ้านเป็นประธาน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านฝ่ายปกครองเป็นกรรมการหมู่บ้าน โดยตำแหน่ง และผู้ซึ่งราษฎรเลือกตั้งเป็นกรรม-

การหมู่บ้าน ผู้ทรงคุณวุฒิมีจำนวนตามที่นายอำเภอจะเห็นสมควร แต่ต้องไม่น้อยกว่า ๒ คน

กรรมการหมู่บ้านมีหน้าที่ให้คำแนะนำปรึกษาแก่ผู้ใหญ่บ้านเกี่ยวกับกิจการที่จะต้องปฏิบัติตามอำนาจหน้าที่ของผู้ใหญ่บ้าน

ตำบล (๕๐๘๖ ตำบล)

การปกครองตำบล หลายหมู่บ้านรวมกันขึ้นเป็นตำบล มีกำนันซึ่งเลือกขึ้นมาจากผู้ใหญ่บ้านในตำบลเดียวกัน เป็นผู้ปกครองตำบล และมีคณะกรรมการตำบลเป็นที่ปรึกษาของกำนัน คณะกรรมการตำบลนั้นประกอบด้วยกำนันเป็นประธาน มีแพทย์ประจำตำบล ครูประชาบาลในตำบลนั้นหนึ่งคน กรรมการหมู่บ้านผู้ทรงคุณวุฒิหมู่บ้านละ ๑ คน เป็นกรรมการตำบลผู้ทรงคุณวุฒิ โดยนายอำเภอเป็นผู้คัดเลือกและรายงานผู้ว่าราชการจังหวัด เพื่อออกหนังสือสำคัญให้เป็นหลักฐาน กรรมการตำบลผู้ทรงคุณวุฒิอยู่ในตำแหน่งคราวละ ๕ ปี

อำนาจหน้าที่ของกำนันนั้นเป็นทำนองเดียวกับผู้ใหญ่บ้าน แต่ต้องรับภาระมากกว่าและต้องเป็นนายทะเบียนราษฎร และมีหน้าที่เกี่ยวกับภาษีอากรเพิ่มขึ้น กำนันผู้ใหญ่บ้านนั้นแม้ได้รับเงินเดือนจากทางราชการแต่ก็เป็นเงินเพียงเล็กน้อย (แต่มิใช่รับจากงบประมาณประเภทเงินเดือน) การรับตำแหน่งจึงเป็นการเสียสละและทำงานเพื่อเกียรติ ชื่อเสียง

การปกครองกิ่งอำเภอ (๓๒ กิ่ง) ในกรณีที่อำเภอใดมีเขตท้องที่กว้างขวาง กรมการอำเภอจะออกตรวจตราได้ยาก และยังมีประชาชนไม่

หนาแน่นพอที่จะตั้งเป็นอำเภอขึ้นใหม่ ก็แบ่งท้องที่นั้นออกเป็นกิ่งอำเภอ อำเภอหนึ่งจะมีกี่กิ่งอำเภอก็ได้ตามความจำเป็นในการปกครอง แต่หัวหน้าราชการประจำกิ่งอำเภอต้องขึ้นต่อนายอำเภอ

ข. ระเบียบบริหารราชการส่วนท้องถิ่น

ราชการส่วนท้องถิ่น หมายถึงกิจการบางอย่างซึ่งรัฐบาลได้มอบหมายให้ท้องถิ่นจัดทำกันเอง เพื่อสนองความต้องการส่วนรวมของประชา-ชนในท้องถิ่นนั้น ๆ โดยเฉพาะ โดยมีเจ้าหน้าที่ ซึ่งราษฎรในท้องถิ่นเลือกตั้งขึ้นมาทั้งหมดหรือบางส่วน เป็นผู้ดำเนินงานโดยตรงและมีอิสระในการบริหารพอสมควร นอกจากนี้องค์การปกครองท้องถิ่นจะต้องมีงบประมาณของตนเองด้วย

พ. ร. บ. ระเบียบบริหารราชการแผ่นดินกำหนดวิธีจัดตั้งราชการบริหารส่วนท้องถิ่นไว้ว่า ท้องถิ่นใดที่เห็นสมควรจัดให้ราษฎรมีส่วนในการปกครองท้องถิ่น ให้จัดระเบียบการปกครองเป็นราชการส่วนท้องถิ่น ซึ่งหมายความว่าการที่จะเป็นราชการส่วนท้องถิ่นได้ ต้องเป็นท้องถิ่นที่เห็นสมควรเป็นแห่ง ๆ ไป โดยปกติแล้วหลักเกณฑ์ในการพิจารณาว่าท้องถิ่นใดสมควรยกขึ้นเป็นราชการส่วนท้องถิ่นได้ ต้องมีองค์ประกอบ ๓ ประการคือ

๑. ความหนาแน่นของประชากรมีพอสมควร เช่น การจัดตั้งเทศบาล กำหนดความหนาแน่นของประชากร ไม่ต่ำกว่าสามพันคนต่อหนึ่ง

ตารางกิโลเมตร และนอกจากความหนาแน่นแล้วยังต้องมีจำนวนพอสมควรด้วย

๒. มีรายได้พอเลี้ยงตัวเองได้

๓. ประชาชนมีความรู้ความเข้าใจต่อระบอบการปกครองตนเองดีพอควร

นอกจากนั้นราชการส่วนท้องถิ่นยังต้องประกอบไปด้วยหลักการกระจายอำนาจการปกครอง ซึ่งมีลักษณะ ๓ ประการ คือ

๑. มีองค์การซึ่งเป็นนิติบุคคลเพิ่มขึ้น กล่าวคือ เกิดเป็นนิติบุคคลเพิ่มขึ้นนอกจากรัฐ เช่น เทศบาลและองค์การสาธารณะอื่น ๆ ที่ได้รับมอบอำนาจย่อมมีสภาพเป็นนิติบุคคลตามกฎหมาย มีอำนาจดำเนินการสาธารณะได้โดยลำพังตามที่ได้รับมอบหมาย ซึ่งเป็นการช่วยแบ่งเบาภาระของรัฐในการปกครองประเทศได้ส่วนหนึ่ง ดังนั้นในการที่รัฐจัดให้มีมากขึ้นองค์การเท่าใด ก็นับได้ว่ารัฐได้มีการกระจายอำนาจมากขึ้นเท่านั้น การที่รัฐยกฐานะท้องถิ่นให้เป็นเทศบาลก็ดี หรือจัดตั้งองค์การสาธารณะอื่น ๆ ขึ้นเป็นนิติบุคคลให้ดำเนินการจัดทำบริการสาธารณะเป็นอิสระจากราชการบริหารส่วนกลางก็ดี ย่อมเป็นการกระจายอำนาจปกครองไปในตัวที่รัฐตั้งนิติบุคคล เช่นเทศบาลเป็นนิติบุคคลตามกฎหมายมหาชน ถ้าเป็นบริษัทที่ได้รับสัมปทานให้จัดดำเนินบริการสาธารณะก็เป็นนิติบุคคลตามกฎหมายเอกชน

๒. มีการเลือกตั้ง กล่าวคือ องค์การปกครองหรือองค์การบริหารจะต้องประกอบด้วยเจ้าหน้าที่ ซึ่งได้รับเลือกตั้งขึ้นมาจากราษฎร

ทั้งหมดหรือบางส่วน โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับกรณีการกระจายอำนาจให้แก่ท้องถิ่น ต้องให้ราษฎรได้มีสิทธิเลือกตั้งผู้แทนของตน เข้ามาทำหน้าที่บริหารงาน และมีองค์การสำหรับประชุมปรึกษากิจการอันประกอบด้วยผู้แทนของราษฎร ซึ่งมิได้เป็นข้าราชการที่ราชการบริหารส่วนกลางแต่งตั้ง เช่น สภาเทศบาลเป็นต้น ถ้าเจ้าหน้าที่เป็นบุคคลที่ได้รับแต่งตั้งจากราชการบริหารส่วนกลางหรือรัฐทั้งหมดหรือส่วนมากแล้ว ก็ยังถือไม่ได้ว่าเป็นการกระจายอำนาจโดยสมบูรณ์ ด้วยเหตุนี้ วิธีการกระจายอำนาจจึงมีหลักการตรงข้ามกับวิธีการรวมอำนาจ ซึ่งถือหลักการแต่งตั้งเป็นสาระสำคัญ กล่าวคือ เจ้าหน้าที่ต่าง ๆ ที่ดำเนินงานได้รับการแต่งตั้งโดยราชการบริหารส่วนกลางทั้งสิ้น โดยมิได้รับเลือกตั้งจากราษฎรเหมือนอย่างวิธีการกระจายอำนาจ

๓. องค์การปกครองมีอำนาจอิสระในการปฏิบัติกิจการ กล่าวคือ มีอำนาจหน้าที่เฉพาะตัว ซึ่งกำหนดไว้ให้ปรากฏ และสามารถดำเนินกิจการตามอำนาจหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายได้ โดยไม่ต้องขอคำสั่งจากราชการบริหารส่วนกลางก่อน คือ มีอำนาจวินิจฉัยและดำเนินการได้ภายในขอบเขตอำนาจหน้าที่ไม่ต้องรอคำสั่งหรือขออนุมัติเสียก่อนทุกกรณีไป เพราะมีงบประมาณขององค์การนั้นที่จะกระทำได้อยู่แล้ว แต่อำนาจอิสระนี้มีอย่างเต็มที่ทีเดียวไม่ได้ เพราะจะกลายเป็นรัฐอธิปไตยไม่ใช่การกระจายอำนาจปกครอง ดังนั้น จึงมีอำนาจดำเนินการได้เกือบอิสระภาพในขอบเขตด้วย งบประมาณขององค์การปกครองนั้นไม่มีอิสระเสียเลย หรือมีแต่เพียงอำนาจหน้าที่เสนอ

ข้อแนะนำ หรือให้คำปรึกษาโดยไม่มีอำนาจดำเนินการปฏิบัติด้วย ก็ไม่ถือว่ามีการกระจายอำนาจปกครอง

๔. องค์การปกครองท้องถิ่นจะต้องมีงบประมาณของตนเอง มีรายรับรายจ่าย เช่นเดียวกับงบประมาณแผ่นดิน รายได้ขององค์การปกครองท้องถิ่นก็คือเงินภาษีอากรที่จัดเก็บจากท้องถิ่นนั้นเอง ตามที่กฎหมายได้ให้อำนาจในการจัดเก็บไว้

รูปของราชการส่วนท้องถิ่น

ตาม พ.ร.บ. ระเบียบบริหารราชการแผ่นดินจัดวางรูปของราชการส่วนท้องถิ่นไว้ ๔ รูปดังนี้ คือ

๑. องค์การบริหารส่วนจังหวัด (๗๑ องค์การ)
๒. เทศบาล (๑๒๐ แห่ง)
๓. สุขาภิบาล (๖๐๑ แห่ง)
๔. องค์การบริหารส่วนตำบล (๔๗ แห่ง)

องค์การบริหารส่วนจังหวัด

องค์การบริหารส่วนจังหวัดเป็นองค์การนิติบุคคล จังหวัดหนึ่งมีได้เพียงองค์การเดียว ดังนั้นจึงมีองค์การบริหารส่วนจังหวัดเพียง ๗๑ องค์การเท่าจำนวนจังหวัด องค์การนี้มีหน้าที่บริหารกิจการส่วนจังหวัด มีข้าราชการส่วนจังหวัด คือ ข้าราชการที่ได้รับเงินเดือนโดยมีอัตราเงินเดือนและตำแหน่งในงบประมาณที่ตั้งทางจังหวัดเป็นผู้ปฏิบัติกิจการส่วนนี้ และ

มีทรัพย์สินต่างหากจากทรัพย์สินของแผ่นดินเรียกว่า "ทรัพย์สินส่วนจังหวัด" เป็นทรัพย์สินที่ทางจังหวัดหามาได้โดยตรงและไม่ต้องส่งเป็นรายได้ของแผ่นดิน และให้รวมตลอดถึงทรัพย์สินซึ่งจะได้มีกฎหมายระบุไว้ว่าเป็นทรัพย์สินส่วนจังหวัด

กิจการส่วนจังหวัด ได้แก่

(๑) การรักษาความสงบเรียบร้อย และศีลธรรมอันดีของประชาชน

(๒) การศึกษา การทนุบำรุงศาสนา และการส่งเสริมวัฒนธรรม

(๓) การสังคมสงเคราะห์อันรวมทั้งการสาธารณูปการ และการประกันสังคมด้วย

(๔) การป้องกันโรค การบำบัดโรค การจัดตั้งและบำรุงสถานพยาบาล

(๕) การจัดให้มีและบำรุงทางน้ำทางบก และการชลประทานราษฎร

(๖) การรักษาความสะอาดของถนน ทางเดินและที่สาธารณะรวมทั้งการกำจัดขยะมูลฝอยและสิ่งปฏิกูล

(๗) การจัดให้มีน้ำสะอาดและการประปา

(๘) การจัดให้มีตลาดและท่าเทียบเรือ

(๙) การจัดให้มีและบำรุงการไฟฟ้าหรือแสงสว่างโดยวิธีอื่น

(๑๐) การจัดให้มีฌาปนสถาน

(๑๑) การจัดให้มีและบำรุงสถานที่สำหรับการกีฬา การพักผ่อนหย่อนใจ สวนสาธารณะ สวนสัตว์ ตลอดจนสถานที่ประชุมอบรมราษฎร

(๑๒) การบำรุงและส่งเสริมการทำมาหากินของราษฎร

(๑๓) การแบ่งสรรเงิน ซึ่งตามกฎหมายจะต้องแบ่งให้แก่ราชการส่วนท้องถิ่น

(๑๔) การจัดการคุ้มครองดูแล และจัดหาผลประโยชน์จากทรัพย์สินส่วนจังหวัด

(๑๕) การป้องกันและบรรเทาสาธารณภัยต่าง ๆ

(๑๖) กิจการอื่น ๆ ซึ่งจำเป็นเพื่อประโยชน์ของราษฎรและท้องถิ่น หรือหน้าที่อื่นซึ่งกฎหมายบัญญัติให้เป็นหน้าที่กิจการส่วนจังหวัด

ทั้งนี้ ต้องดำเนินการภายในวงเงินงบประมาณ ที่ตั้งทางจังหวัดซึ่งได้รับอนุมัติจากสภาจังหวัดแล้ว

องค์การบริหารส่วนจังหวัด มีองค์ประกอบ ๒ ส่วนด้วยกัน คือสภาจังหวัดและผู้ว่าราชการจังหวัด

สภาจังหวัด ประกอบด้วยสมาชิกที่ราษฎรเลือกตั้งขึ้นมาตามกฎหมาย ว่าด้วยการเลือกตั้งสมาชิกสภาจังหวัด มีจำนวนอย่างน้อยยี่สิบคนอยู่ในตำแหน่ง คราวละ ๕ ปี สภาจังหวัดมีหน้าที่สำคัญอยู่ ๓ ประการ คือ

ก. ตามข้อบัญญัติจังหวัด เพื่อปฏิบัติการให้เป็นไปตามหน้าที่

ของจังหวัด หรือให้เป็นไปตามที่กฎหมายบัญญัติ ข้อบัญญัติจังหวัดนั้นจะกำหนดโทษปรับผู้ละเมิดข้อบัญญัติไว้ด้วยก็ได้ โดยปรับไม่เกินกว่าหนึ่งร้อยบาทและถือว่าเป็นความผิดลหุโทษ ผู้กระทำผิดข้อบัญญัติจังหวัดไม่ชำระค่าปรับภายในสามสิบวัน นับแต่วันคำพิพากษาถึงสิ้นสุด ให้ยึดทรัพย์ของผู้นั้นใช้แทนค่าปรับ หรือมิฉะนั้นบังคับให้ผู้กระทำความผิดทำงานโยธาแทนตามกำหนดแต่ไม่เกินสิบวัน

ข. ควบคุมงบประมาณของจังหวัด ด้วยการให้ความเห็นชอบในร่างงบประมาณที่ผู้ว่าราชการจังหวัดเสนอ

ค. ตั้งกระทู้ถามผู้ว่าราชการจังหวัดในข้อความใด ๆ อันเกี่ยวกับการงานในหน้าที่ของราชการบริหารส่วนจังหวัดได้ แต่ทั้งนี้ ผู้ว่าราชการจังหวัดทรงไว้ซึ่งสิทธิที่จะไม่ตอบเมื่อเห็นว่าข้อความนั้นๆ ยังไม่ควรเปิดเผยเพราะเกี่ยวกับความปลอดภัยหรือประโยชน์ของจังหวัด หรือเกี่ยวกับนโยบายราชการบริหารส่วนกลาง

ผู้ว่าราชการจังหวัด มีหน้าที่ปฏิบัติการตามมติของสภาจังหวัดและเป็นผู้ปกครองบังคับบัญชาข้าราชการส่วนจังหวัด

ปลัดองค์การบริหารส่วนจังหวัด มีหน้าที่รับผิดชอบในการบริหารกิจการส่วนจังหวัด ตามที่ผู้ว่าราชการจังหวัดมอบหมาย และเป็นผู้ปกครองบังคับบัญชาข้าราชการส่วนจังหวัดรองจากผู้ว่าราชการจังหวัด

นายอำเภอในฐานะหัวหน้าส่วนอำเภอ เป็นผู้ปกครองบังคับบัญชาข้าราชการส่วนจังหวัด และมีหน้าที่ในการบริหารกิจการส่วนจังหวัดในเขตอำเภอ และตามที่ผู้ว่าราชการจังหวัดมอบหมาย

จังหวัดแบ่งการบริหารออกเป็น

ก. สำนักงานเลขานุการจังหวัด มีหน้าที่เกี่ยวกับกิจการทั่วไปของจังหวัด มีเลขานุการจังหวัดเป็นผู้ปกครองบังคับบัญชาและรับผิดชอบงานในหน้าที่

ข. ส่วนต่าง ๆ ซึ่งจังหวัดตั้งขึ้น มีหน้าที่เกี่ยวกับกิจการส่วนจังหวัดในส่วนนั้น มีหัวหน้าส่วนราชการเป็นผู้ปกครองบังคับบัญชาและรับผิดชอบงานในหน้าที่

ข้าราชการส่วนจังหวัดมี ๒ ประเภทคือ

(๑) ข้าราชการส่วนจังหวัดสามัญ

(๒) ข้าราชการส่วนจังหวัดวิสามัญ

ข้าราชการส่วนจังหวัดมีฐานะเช่นเดียวกับข้าราชการพลเรือน

การควบคุมองค์การบริหารส่วนจังหวัด ราชการบริหารส่วนกลางมีวิธีการควบคุมองค์การบริหารส่วนจังหวัด ๒ ประการ คือ

(๑) ยุบสภาจังหวัด รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยมีอำนาจที่จะยุบสภาจังหวัด เพื่อให้ราษฎรเลือกตั้งใหม่ ในคำสั่งยุบเช่นนี้ต้องแสดงเหตุผล และมีกำหนดให้เลือกตั้งใหม่ภายในเก้าสิบวัน

(๒) เพิกถอนมติ ผู้ว่าราชการจังหวัดอาจสั่งเพิกถอนมติซึ่งมิใช่ข้อบัญญัติจังหวัด เมื่อเห็นว่ามตินั้นมีลักษณะเป็นการเมืองของรัฐ หรือฝ่าฝืนกฎหมาย กฎ หรือข้อบังคับทางราชการ หรือนอกเหนือกิจการส่วนจังหวัดซึ่งต้องสั่งเพิกถอนภายในหกสิบวันนับแต่วันที่สภาจังหวัดมีมติ.

พิมพ์ที่โรงพิมพ์สถานสงเคราะห์หญิงปากเกร็ด โทร. 49002
กองสัมมาอาชีวสงเคราะห์ กรมประชาสงเคราะห์
นายบุญเหลือ เจริญวงศ์ ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา ๑๐ ธ.ค. ๑๑